

Rytų Europos studijų centras

**Asmenų, priklausančių lietuvių tautinei mažumai užsienyje,
teisių būklės apžvalga**

2012-12-11

Vilnius

Atliko: VšĮ “Rytų Europos studijų centras”

Projekto vadovas: dr. Vilius Ivanauskas

Autoriai: dr. Vilius Ivanauskas, dr. Laurynas Kasčiūnas, Vytis Jurkonis,
Erika Leonaitė, Tomas Marcinkevičius, Vytautas Sinica

Recenzentas : doc. dr. Vladas Sirutavičius

Turinys

Įvadas	4
Latvija	11
Trumpa situacijos apžvalga.....	11
1.1. Teisinė dalis.....	13
1.1.1. Nacionalinės teisės aktų sistemos apžvalga ir tautinių mažumų statistika	13
1.1.2. Politinės ir pilietinės teisės	14
1.1.3. Švietimo sritis ir religinės teisės bei laisvės	18
1.1.4. Kalbos vartojimas viešajame gyvenime	20
1.1.5. Žiniasklaida ir kitos kultūrinės teisės	21
1.1.6. Socialinės, ekonominės teisės.....	22
1.2. Praktinė dalis	23
1.3. Išvados.....	27
II. Lenkija	28
Trumpa situacijos apžvalga.....	28
2.1. Teisinė dalis.....	31
2.1.1. Nacionalinės teisės aktų sistemos apžvalga.....	31
2.1.2. Politinės ir pilietinės teisės	32
2.1.3. Švietimo sritis bei religinės teisės ir laisvės	35
2.1.4. Kalbos vartojimas viešajame gyvenime	37
2.1.5. Žiniasklaida ir kitos kultūrinės teisės	39
2.1.6. Socialinės, ekonominės teisės.....	40
2.2. Praktinė dalis	41
2.3. Išvados.....	49
III. Rusijos Federacija	50
Trumpa situacijos apžvalga.....	50
3.1. Teisinė dalis.....	52
3.1.1. Nacionalinės teisės aktų sistemos apžvalga ir tautinių mažumų statistika	52
3.1.2. Politinės ir pilietinės teisės	55
3.1.3. Švietimo sritis ir religijos teisės bei laisvės.....	56
3.1.4. Kalbos vartojimas viešajame gyvenime	58
3.1.5. Žiniasklaida ir kitos kultūrinės teisės	59

3.1.6. Socialinės, ekonominės teisės.....	60
3.2. Praktinė dalis.....	60
3.3 Išvados.....	64
IV. Baltarusija.....	65
Trumpa situacijos apžvalga.....	65
4.1. Teisinė dalis.....	66
4.1.1. Nacionalinės teisės aktų sistemos apžvalga ir tautinių mažumų statistika.....	66
4.1.2. Politinės ir pilietinės teisės	68
4.1.3. Švietimo sritis ir religinės teisės bei laisvės	70
4.1.4. Kalbos vartojimas viešajame gyvenime	71
4.1.5. Žiniasklaida bei kultūrinės teisės.....	73
4.1.6. Socialinės ir ekonominės teisės	74
4.2. Praktinė dalis.....	75
4.3. Išvados.....	78
V. Bendros tyrimo išvados ir rekomendacijos	80
VI. Rekomendacijos dėl Lietuvos politikos lietuvių tautinių mažumų kaimyninėse valstybėse atžvilgiu.....	87
6.1. Latvijos lietuvių atžvilgiu.....	88
6.2. Lenkijos lietuvių atžvilgiu.....	89
6.3. Rusijos lietuvių atžvilgiu.....	90
6.4. Baltarusijos lietuvių atžvilgiu.....	91
VIII. Summary	92

Įvadas

Tautinė mažuma tarptautinėje teisėje suvokiama kaip asmenų grupė, gyvenanti konkrečios valstybės teritorijoje, sudaranti mažiau nei pusę jos gyventojų ir išsiskirianti iš daugumos savo objektyviais ir subjektyviais bruožais¹. Tai bendriausias apibrėžimas, tačiau valstybės ir tarptautinės organizacijos turi teisę pačios apibrėžti „tautinės mažumos“ sampratą savo legislatūroje. Tarptautiniuose dokumentuose yra įtvirtintas toks tautinės mažumos apibrėžimas: „Tautinė mažuma - valstybės piliečių grupė, kuri yra mažesnė už likusią gyventojų dalį ir nuo likusios gyventojų dalies skiriasi savo tautiniais, religiniais ar kalbiniais bruožais, ir rodo valią saugoti savo kultūrą, tradicijas ir religiją“².

Pačios tautinės mažumos atsiranda (tampa įmanomos) XVII a., po Vestfalijos taikos pradėjus formuoti modernioms valstybėms, P.Manent žodžiais, absoliutinėms tautinėms monarchijoms³. Tautinės mažumos ir jų teisės iki pasaulinių karų, palaiapsniui pakeitusių šią nuostatą, buvo laikomos valstybės suvereniteto dalimi. Po II pasaulinio karo priimti universalūs dokumentai, įtvirtinę tarptautinę žmogaus teisių apsaugą, neišvengiamai veikusią ir tautinių mažumų teises⁴. Terminas „tautinė mažuma“ implikuoja dvi atskiras koncepcijas: individualios teisės ir jų taikymas rasinės, etninės, klasinės, religinės mažumos nariams bei kolektyvios teisės, suteikiamos mažumos grupei.

Pažymėtini šie svarbiausi tarptautiniai ir regioniniai teisės aktai⁵: netiesiogiai reglamentuojantys tautinių mažumų teisių apsaugą „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija“ (1948 m.), Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (1966 m.), Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950 m.) bei tiesiogiai tai darančios Jungtinių Tautų deklaracija „Dėl tautinėms, arba etninėms, religinėms ir kalbinėms mažumoms priklausančių asmenų teisių“ (1992 m.), Europos Tarybos 1994 m. lapkričio 10 d. Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija – tautinių mažumų teisių apsaugos srities Europoje pagrindinis tarptautinis dokumentas, sukuriantis teisinius įsipareigojimus šios Konvencijos šalims. Esminės jų nuostatos tautinių mažumų apsaugos klausimais ir kaip šios nuostatos yra įgyvendinamos valstybių praktikoje – dėstoma tolesniuose skyriuose.

¹ Račkauskaitė Aistė, Tautinės mažumos samprata: tarptautinės teisės aspektai, *Socialinių mokslų studijos*, 2010, 1(5), p. 305–320

² Francesco Capotorti, Study of the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, U.N. ESCOR, 30th Sess., para. 568, U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/3841, REV. 1, 1979.

³ Manent, Pierre, „Krikščionybė ir demokratija“, Kn. Laučius, Vladimiras (sud.), *Tradicijos likimas*, Vilnius: Aidai, 2001, 252.

⁴ Račkauskaitė, 305-320.

⁵ Ten pat.

Vidurio ir Rytų Europoje tautinių mažumų klausimas pokomunistiniu laikotarpiu sietinas su aiškia tendencija atitikti tarptautinius reikalavimus žmogaus teisių, o kartu ir tautinėms mažumoms priklausančių asmenų teisių apsaugos srityje. Teisiniu reglamentavimu ir instituciniu valdymu daugumoje regiono šalių iš esmės siekta sudaryti sąlygas tautinių mažumų integracijai į visuomenę ir tautinio tapatumo išsaugojimui.

Šiame tyrime, kuriame analizuojama tautinių mažumų teisinė būklė Latvijoje, Lenkijoje, Rusijoje ir Baltarusijoje, svarbu pažymėti, jog visos šios šalys formaliai yra įsipareigojusios laikytis tarptautinių standartų mažumų teisių užtikrinimo srityje. Vis dėlto itin skiriasi atskirų valstybių įsipareigojimų lygis, dar labiau – praktinis jų vykdymas. Lenkija ir Latvija, pasirinkusios eurointegracijos kryptį, privalėjo atitikti 1993 m. politinius stojimo į ES kriterijus (Kopenhagos kriterijai)⁶, kuriuose įtvirtinta ir tautinių mažumų teisių apsauga. Prieš stojimą ir jau įstojus į ES vyko aktyvi kriterijų atitikimo stebėseną, buvo rengiamos pažangos ataskaitos⁷, į politinę darbotvarkę įtraukiami sprendiniai klausimai. Tuo tarpu Rusijos ir Baltarusijos įsipareigojimai formaliai atitinka minėtus standartus⁸, tačiau kaip pastebi ne vienas analitikas, reali valstybės politika tautinių mažumų srityje dažnai nutolsta nuo deklaruojamos⁹.

Svarstant tautinių mažumų klausimus Vidurio ir Rytų Europoje susiduriama su regiono specifika, tad adekvačioms išvadoms yra būtinas geopolitinio, istorinio ir kultūrinio kontekstų įvertinimas: galimas etninis arba valstybinis tautiškumo supratimas, istoriniai kompleksai, lemiami ir pati tautinė įvairovė. Kaip pažymi T. Snyder, dėl esamos tautinės įvairovės ir tautinių bei valstybinių sienų nesutapimo, tiriamas regionas turėjo visas prielaidas tapti antraisiais Balkanais¹⁰ – etninių karų židiniu. Tautinių mažumų teisinė padėtis nė vienoje regiono šalyje negali būti vertinama pagal tą patį idealų standartą (Lietuvos politiniame diskurse dažnai vartojama „europinio standarto“ sąvoka), nes dėl skirtingų geopolitinių aplinkybių ir istorinių patirčių analogiškų teisių suteikimas skirtingose valstybėse gali būti sunkiai politiškai įmanomas. Taip pat svarbu, jog individualios žmogaus teisės ir kolektyvinės tautinių mažumų teisės yra ne tik iš esmės atskirtos, bet ir hierarchiškai nelygiavertės – tautinių mažumų teisės visada mažiau aktualios nei pamatinių žmogaus teisių užtikrinimas, o nesant pastarojo, negalima apibendrintai teigiamai vertinti ir mažumų teisinės padėties.

⁶ European Council in Copenhagen – 21-22 June 1993- Conclusion of the Presidency, Reference: DOC/93/3 Event Date: 22/06/1993, see http://europa.eu/rapid/press-release_DOC-93-3_en.htm

⁷ Pavyzdžiui, Council of Europe Parliamentary Assembly, “Rights of National Minorities in Latvia. Recommendation 1772”, Strasbourg, 2008.

⁸ Tačiau paminėtina, jog Baltarusija nėra Europos Tarybos narė.

⁹ Chebankova, Elena, „Contemporary Russian multiculturalism“, *Post-Soviet Affairs*, 2012, Vol.28, p. 319-346.

¹⁰ Snyder, Timothy, *Tautų rekonstrukcija: Lietuva, Lenkija, Ukraina, Baltarusija 1569-1999*. Vilnius: Mintis, 2009, 3.

Nepaisant universalizmo, o įsigaliojus ES Lisabonos sutarčiai, ir europeizacijos tautinių mažumų srityje tendencijų, atskiri antropologai pastebi, jog Rytų Europoje šalia šių procesų vyksta ir etnifikacijos procesai. Be to, atsivėrusios sienos skatina migraciją ir valstybės sienų bei tautų paplitimo ribų neatitikimą. Kaip reakcija į šiuos pokyčius ir dėl kitų priežasčių stiprėja regionalizmas ir secesionizmas. Politiniu ar retoriniu lygiu pernelyg sureikšminus etninius santykius, dominuojančių grupių ir mažumų tarpusavio įtampos gali dar išaugti. Vienas tokių situacijos hiperbolizavimo pavyzdžių pastaraisiais metais buvo Lietuvos lenkų klausimas, kai politinė retorika, sklindanti iš visų dalyvaujančių pusių, tik didino įtampą tarp lietuvių ir lenkų tautinės mažumos¹¹, o kartu ir tarp lietuvių mažumos Lenkijoje ir lenkų daugumos.

Taigi viešojoje erdvėje eskaluojamos problemos nebūtinai parodo įsisenėjusius trūkumus, nes jų priežastis gali būti ir politinė, konjunktūrinė (rinkimų ar kt. mobilizacija). Kita vertus, gali būti ir atvirkštinė tendencija, kai nepastebimi ilgos trukmės procesai¹², vykstantys vienoje ar kitoje valstybėje tautinių mažumų srityje.

Tikslai ir metodai

Siekiant įvertinti lietuvių ir apskritai tautinių mažumų padėtį Latvijoje, Lenkijoje, Rusijoje ir Baltarusijoje, svarbu neapsiriboti teisinių ir institucinių instrumentų apžvalga, gilintis ir į praktinį reikalavimų įgyvendinimą, pastebint ne tik politinius ir teisinius momentus, bet ir atskirus tautinę mažumą veikiančius socialinius procesus. Tyrime siekiama pažymėti pastebimesnes įtampas ir problemas konkrečioje šalyje, taip pat analizuojama jų reikšmė ir žymimos tendencijos.

Tyrimui keliami šie techninėje užduotyje nurodyti tikslai:

1. Išanalizuoti esamus kaimyninių valstybių teisinius aktus, apibrėžiančius tautinių mažumų padėtį, bei įvertinti jų ir tarptautinių tautinių mažumų teisių standartų atitikimą.
2. Ištirti praktinį teisės aktais garantuojamą tautinių mažumų teisių įgyvendinimą kaimyninėse valstybėse.
3. Lyginamosios analizės metodu ivardyti, kuriose tiriamose valstybėse asmenų, priklausančių tautinei mažumai, teisės užtikrinamos geriausiai.

¹¹ Žr. Ivanauskas, Vilius, „Netapti Smolensko tragedijos įkaitais: Lietuvos ir Lenkijos gerų santykių dinamikos veiksniai“, *Rytų pulsas*, 2012 Nr. 1 (40), RESC, <http://www.delfi.lt/news/ringas/abroad/vivanauskas-netapti-smolensko-tragedijos-ikaitais-lietuvos-ir-lenkijos-geru-santykiu-dinamikos-veiksniai.d?id=56123047> ; taip pat Jurkonis, Vytis, Borodzicz-Smoliński, Wojciech, „Lithuania and Poland: Lost in translation“, *New Eastern Europe*, 2012-03-31 <http://www.neweasterneurope.eu/node/270>

¹² N.Kasatkina N. ir T.Leončikas išskiria kelias tautinių mažumų atstovų adaptacijos strategijas - integraciją, asimiliaciją, marginalizaciją, separatizmą. Konkrečios adaptacijos strategijos veikimą lemia socialiniai iššūkiai, Žr. Kasatkina, Natalija, Leončikas, Tadas, *Lietuvos etninių grupių adaptacija*, Vilnius, 2003.

4. Išsiaiškinti, kaip lyginamajame kontekste atrodo Lietuvos tautinių mažumų teisinis reguliavimas.

Naudojami metodai

Tyrimo naudojami šie moksliniai metodai:

- analitinis-aprašomasis;
- diskurso analizė
- lyginamoji analizė

Tyrimo naudojami šie informacijos surinkimo metodai:

- statistinių duomenų analizė
- anketavimas
- teisės aktų analizė

Tyrimo metu neplanuojama atlikti išsamios asmenų, priklausančių lietuvių tautinėms mažumoms kaimyninėse valstybėse, apklausos. Anketavimas bus skirtas tik aktyvių lietuvių bendruomenių atstovų nuomonei išsiaiškinti ir ją palyginti su viešojoje erdvėje pasirodanti informacija ar tarptautinių organizacijų ataskaitose pateikta medžiaga.

Tyrimo problematika istoriniame-politiniame kontekste

Tautinės mažumos santykis su likusia visuomenės dalimi pirmiausia priklauso nuo to, kokia visuomenės tapatybė yra dominuojanti, koks nacionalinės tapatybės modelis palaikomas konkrečioje šalyje. Nacionalizmo tyrinėtojas R.Brubaker pažymi du vyraujančius modelius nacionalinio tapatumo srityje, kurie formuoja konkrečios pilietybės tipą: prancūziškąjį ir vokiškąjį.¹³ Prancūziškajam būdinga tautą sieti su konkrečia valstybe ir ją vienijančiu pilietybės institutu, tuo tarpu vokiškajam- etnokultūrinis (prigimtinis, kraujo) ryšys. Pirmasis tipas lemia daugiau *ius soli* (*saulės teisė*), o antrasis *ius sangvinis* (*kraujo teisė*) pilietybės principų taikymą¹⁴. Tiesa, kaip pripažįsta pats autorius, šie tipai niekada nepasireiškia gryni, o tik nurodo, kuris tautiškumo principas konkrečioje šalyje yra dominuojantis. Daugumoje posovietinių respublikų visuomenių tautinė tapatybė pirmiausiai yra pagrindžiama etniškumu, kuomet istoriškai ir kultūriškai susiklosčiusi visuomenė apsibrėžia savo tapatumą santykyje su kitais. Tokia tapatybė pirmiausiai yra istorinė ir paveldėta. Ji būdinga daugumai Vidurio ir Rytų Europos valstybių, kurios tautinių sąjūdžių pagrindu dar XIX a. stiprino savo tapatumą ir po

¹³ Brubaker, Rogers, *Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje*, Vilnius: Pradai, 1998, 17.

¹⁴ Shevel, Oxana, „The Politics of Citizenship Policy in Post-Soviet Russia“, *Post-Soviet Affair*, 2012, Vol. 28, 111-147.

Pirmojo pasaulinio karo išsivadavo iš Rusijos, Austrijos-Vengrijos ar Osmanų imperijos, sukurdamos nacionalines valstybes.

Rusijos atvejis sudėtingesnis. Įvykęs bolševikų perversmas 1917 m. sudarė sąlygas kurti socialistinę Rusiją, kuri buvo plėtojama federacijos pagrindu. Panašiu principu nuo 1922 m. buvo kuriamas Sovietų Sąjungos federalizmas, kuriame Rusija išlaikė didžiausią įtaką ir svorį. Taigi, net ir įvykus pokyčiams, Rusijos tapatumas išliko itin daugiasluoksnis: kaip rusas galėjo būti suvokiamas ir etninis rusas (*ruskij mužik*), ir Rusijos federacijos gyventojas, ir net (platesniame kontekste) TSRS pilietis. Tyrinėtoja O. Shevel išskiria net 5 tipus, prie šių tipų pridėdama rusakalbių ir Rytų slavų tapatumą¹⁵.

Sovietmečiu etninio tapatumo raiška buvo suvaržyta, bet atskiros galimybės išliko. Y. Slezkine pritaikydama „atskirų kambarių bendrabutyje“ metaforą prisimena¹⁶, jog erdvė tautiniam tapatumui buvo susieta su titulinių tautybių (dominuojančių tautinių grupių) pranašumu prieš kitas tautybes, vyko korenizacijos (tautų nacionalumo stiprinimo) politika, kuriose titulinė tautybė lyg ir įgydavo galimybes plėtoti savo kultūrą, tačiau pati buvo veikiamą sovietinio tapatumo konstravimo ir rusifikacijos procesų¹⁷. Buvo įgyvendinama savotiška „tautų žydėjimo“ projekcija, kurios galutinis tikslas buvo sovietizuoti tautybes, nukreipiant jų pačių vystymosi raidą vadinamojo internacionalizmo keliu. Šiame sovietinės korenizacijos lauke šalia titulinių tautybių didesnes galimybes įgydavo rusų (taip pat baltarusių, ukrainiečių) mažumos, kaip darbo jėga atvykusios į įvairias respublikas ir formavusios rusakalbių segmentą, kuriam funkcionuoti palankias sąlygas kūrė centrinės valdžios palaikoma dvikalbystės politika¹⁸ (rusų kalba kaip *lingua franca*)¹⁹ ir sovietinės tapatybės kūrimas ant rusiškos kultūros pamatų.

Žlugus Sovietų Sąjungai, tokios valstybės kaip Lietuva ar Latvija nepriklausomybę atkūrė dvejomis pagrindais: ir 1940 m. prarasto valstybingumo, ir etninių tautų (ką akivaizdžiai liudija buvusių nacionalinių sąjūdžių, kuriuose aiškiai vyravo etnokultūrinis elementas²⁰ banga) interesų pagrindu. Toks kontekstas posovietiniame periode akivaizdžiai sąlygojo pora dalykų. Viena vertus, dominuojanti tautinė grupė (titulinė tautybė) siekė susigrąžinti savo politinę įtaką

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Slezkine, Yuri, „The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism“, *Slavic Review*, Vol. 53, No. 2 (Summer, 1994), 414–452.

¹⁷ Ivanauskas, Vilius, „Rusų kalbos panaudojimas sovietiniam identitetui stiprinti ir nacionalinė politika sovietinėje sistemoje 8–9 dešimtmečiuose“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 2008-2007, nr. 2, Vilnius, LII leidykla.

¹⁸ Bruchis, Michael, „The Language Policy of the CPSU and the Linguistic Situation in Soviet“, *Soviet Studies*, vol. 36, No. 1, Jan., 1984; M. B. Olcott, „Yuri Andropov and ‘National questions’“, *Soviet studies*, vol. 37, No.1, 1985 Jan.

¹⁹ Aspaturian, Vernon, „The Non-Russian Peoples“, in Kassof, Allen (ed.), *Prospects for Soviet Society*, New York: Praeger, 1968, 143-198.

²⁰ Kavaliauskaitė, Jūratė, Ramonaitė, Ainė (sud.), *Sąjūdžio ištakų beieškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia*. Vilnius: Baltos lankos, 2011, 201.

ir visiškai tapatinti valstybę su savo interesais. Kita vertus, pasirinkta integracijos į Vakarų kryptis ir pasirinktos darbotvarkės vertė ieškoti kuo didesnių visuomenės konsensuso instrumentų, sudarant galimybes tautinėms mažumoms efektyviai integruotis ir kurti bendrą politinį tapatumą²¹. Taikant R.Brubaker klasifikaciją, vyko savotiškas vokiškojo ir prancūziškojo tautiškumo bei pilietiškumo tipų derinimas. Lietuvos atveju dėl dominuojančios lietuvių padėties šie tikslai nepatyrė didesnio konflikto, kompromisams vietos buvo daugiau. Tuo tarpu Latvijoje siekiant susigrąžinti latvių įtaką konkurencija su sovietinių atvykėlių rusakalbių grupe, politinės latvių tautos konstravimas (susitarimas ką galima laikyti piliečiu, o ko ne) tapo kur kas problematiškesnis.

Posovietinės Rusijos situacija dar sudėtingesnė, nes visuomenė labai heterogeniška, o valstybė funkcionuoja federalizmo principu. Svarbu pastebėti, jog atskiriems pasirinkimams natūraliai daro įtaką jai būdingi imperiniai siekiai ir interesai: būtina suderinti daug etninių grupių ir jas integruoti *ius soli* principu²². Po sovietmečio Rusijos laukė nauji iššūkiai, kuriuos geriausiai atspindi “matrioškos nacionalizmo” principas²³, parodantis, jog Rusijoje stiprėja atskirų nacionalinių tapatybių konkurencija: bendrai rusų kaip politinės tautos tapatybei iššūki meta etniškumu pagrįstas rusų nacionalizmas, kitų tautinių grupių (Šiaurės Kaukaze) separatizmo siekiai ar atsiribojimo ir uždarumo strategijos (pvz. etninės grupės Sibire - čiučkiai, evenkai ir kt). Aiškaus pasirinkimo kaip įveikti šias įtampas nėra, nors valdžios lygiu išryškėja keletas būdų, kurie daugiau vienas kitą papildo nei konkuruoja. Viena vertus, rusų kaip tautybės tapatumas turi platesnes ribas nei lietuvio, lenko ar latvio politinės tapatybės atspalviai, kurie dažniausia bet kuriuo atveju susiejami su dominuojančios etninės grupės samprata, todėl *rosian* (*россиян*) tapatumo skatinimu siekiama veikiau apimti Rusijos gyventojus, o ne etninius *rusus* (*русские*). V.Putino valdymo vis labiau palaikomas “valstybinio patriotizmo” siekis lyg ir bando perkelti dėmesį nacionalizmo apraiškoms iš etninių į politines. Taip pat pažymėtina, jog esant federacinei santvarkai Rusijos valdžia palaiko panašų kaip ir sovietmečiu buvusį “tautų draugystės” principą, numatantį, jog istoriškai kartu gyvenančioms tautoms yra tikslinga ir toliau kurti tą bendrumą. Neatsitiktinai V.Putinas prieš 2012 m. prezidento rinkimus kaip vieną svarbesnių klausimų kėlė daugiaetninės visuomenės (iki tam tikro lygio užtikrinant įvairių tautinių grupių nacionalumo plėtrą, tačiau išlaikant titulinės rusų tautos dominavimą) sprendimą²⁴, atsiribodamas nuo vakarietiško tipo multietninės (tautinio pliuralizmo principu

²¹ Taikant Erikseno sampratą, tauta gali būti suprantama kaip nacija, kurios ribos sutampa su gyvenama teritorija, ir kuri gali būti laikoma politine tauta. Eriksen, T. H., *Ethnicity and Nationalism*, London: Pluto Press, 2002

²² Shavel O. p.116.

²³ Bremmer I, Taras R., *Nations and Politics in the Soviet Succession States*, New York, 1993.

²⁴ Владимир Путин. Россия: национальный вопрос, http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html

grindžiamos) visuomenės kūrimo bandymo, tačiau akcentuodamas daugiau “istorinį gyvenimo kartu” aspektą. Šiame lauke tautinės grupės griežčiau nei vakarietiškos integracijos kontekste susiejamos su konkrečia valstybe, akcentuojamas savotiškas istorinis neišvengiamumas. Kita vertus, virš šio viršetninio (valstybinio) tapatumo, neretai pasireiškia rusų kaip etninės grupės dominavimas²⁵.

Lenkijos atvejis dėl unitarinės valdymo struktūros bei visiško etninių lenkų dominavimo yra gana panašus į Lietuvos, tačiau pasižymintis kur kas didesniu homogenizacijos potencialu. Tai sąlygojo ir skirtingas valstybės statusas socialistiniu laikotarpiu. Panašiai kaip ir socialistinės Rumunijos atveju²⁶, nepaisant socialistinių vertybių sklaidos vyko ir tautinio tapatumo mobilizavimas, pirmiausiai kuriant ne socialistinę visuomenę, o socialistinę tautą. Šiame lauke nemažas galimybes išlaikė ir Katalikų bažnyčia, o profesinių sąjungų judėjimas “Solidarnosc” įgijo labiau tautinio, o ne socialinio judėjimo pobūdį. Socializmo laikotarpyje tapatumo požiūriu Lenkija akivaizdžiai patyrė įtampą centro-periferijos santykiuose, tačiau šalies viduje etninių santykių požiūriu atviresnių įtampų išvengta.

Baltarusijos atvejis pasižymi tuo, jog, 9-ajame dešimtmetyje Baltarusijoje nebuvo žymesnio nacionalinio judėjimo. Tai reiškia, jog po 1991 m. Belovežo susitarimo naikinti SSRS, Baltarusijos nepriklausomybė tapo savotiška duotybe. Šiandien baltarusiškas nacionalizmas atskiruose visuomenės segmentuose (daugiau intelektualų tarpe) dar tik plėtojasi, tuo tarpu įsivyravęs A.Lukašenkos režimas pasižymi itin menku dėmesiu baltarusių kultūrai ir net rusifikacija.

Nacionalinio tapatumo konstravimo klausimu visos šiame tyrime pasirinktos valstybės susiduria su visiškai skirtingais iššūkiais ir struktūriškai turi skirtingus tapatumo plėtojimo pagrindus. Lietuvių tautinių mažumų analizė jose iš esmės atskleidžia ne vien iššūkius, metamus lietuvių bendruomenių veiklai, jų teisių raiškai, tačiau ir bendresnį konkrečios šalies lauką tautinių mažumų ir nacionalinės politikos atžvilgiu.

²⁵ Shavel O.,

²⁶ Katherine Verdery, *National ideology under socialism. Identity and cultural politics in Ceausescu's Romania*, Berkeley: University of California Press, 1991, p.74–77.

Latvija

Trumpa situacijos apžvalga

Istorinis tautiškumo supratimo formavimosi kontekstas Latvijoje itin kontrastingas. Tautinė visuomenės sudėtis buvo nulemta radikalių istorijos poslinkių – dviejų pasaulinių karų, sovietinės okupacijos ir su ja susijusios migracijos. Iš kitos pusės, nors Latvija niekada nebuvo etniškai vienalytė, joje niekada nebuvo ir principinės diskusijos apie latvių tautos formavimo pamatus²⁷. XIX-XX a. sandūroje latvių kultūros puoselėtojai ir pirmoji pilietiška latviška spauda latvių tautą siūlė suprasti kaip erdvę, kurioje perimama unikali kultūra ir per šią suvokiama tapatybė. Etninė kultūra tautos narių turi būti priimama laisva valia. Tuo pačiu laikotarpiu M.Valters, vienas Latvijos 1918 m. Konstitucijos autorių, skleidė supratimą apie politinę tautą, kuriai reikšmingi ir universalūs idealai, o priklausomybę joje apsprendžia ne kilmė, o kultūrinis ir demokratinis įsitraukimas. Šias politinės tautos idėjas galutinai išstūmė 1934 m. Karlio Ulmanio perversmas ir jo režimo formuota etniškai homogeniškos tautos vizija²⁸.

Sovietmečio deportacijos ir rusifikacijos politika esmingai pakeitė Latvijos etninę sudėtį: jei 1935 m. latviai sudarė 77%, tai 1989 m. jau tik 52% gyventojų²⁹. Latvijai atgavus nepriklausomybę po sovietinės okupacijos Latvijos latvių ir Latvijos rusų galios santykiai pasikeitė ir šis virsmas atvėrė ankstesnius įtampos židinius. Abiejų tautų atstovų savimonei išraiškiai perteikia kitos kalbos mokėjimas: pagal 1989 m. surašymo duomenis, 68,7% latvių mokėjo rusiškai, tačiau vos 22% kitataučių – latviškai. Abiejų tautų atstovų šalyje esant panašiam skaičiui susidarė visos sąlygos tarp Latvijos rusų ir Latvijos latvių pasireikšti psichologiniam nesaugumo jausmui ir konkurencinei įtampai, teorizuotai D.Horowitz³⁰. Dar 1990 m. JAV analitikai pastebėjo, jog, skirtingai nei Lietuvoje ir Estijoje, esamomis migracijos ir gyventojų prieaugio tendencijomis latviai iki 2000-ųjų metų turėtų tapti aiškia mažuma savo respublikoje, tuo tarpu imantis priemonių (pvz. darbo migracijos ribojimo) ši rizika būtų labiau suvaldoma³¹. Akivaizdu, šią riziką tuo metu vertino ir Latvijos politinis elitas, šaliai atgavus nepriklausomybę: neskubant automatiškai suteikti pilietybės sovietmečiu atvykusiems darbo migrantams, siekiant labiau įtvirtinti latvių tautybės piliečių įtaką valstybėje.

²⁷ Zepa, Brigita, Klave, Evija, *Latvia. Human Development Report 2010/2011. National Identity, Mobility and Capability*. Riga: Advanced Social and Political Research Institute, 2011, 16.

²⁸ Ten pat, 17.

²⁹ Central Statistics Committee of Latvia, "Demographic Yearbook of Latvia". Riga, 1995, 17.

³⁰ Horowitz, Donald, *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press, 1985.

³¹ "USSR: Demographic Trends and ethnic balance in the Non-Russian Republics". A research paper, Central Intelligence Agency, Directorate of Intelligence, Washington, D.C.1990.

Vertinant Latvijos tautinių mažumų politiką šį istorinį kontekstą turėti galvoje Europos Tarybos Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos įgyvendinimo stebėtojams siūlo ir Latvijos atstovai – nepiliečių (*non-citizen*) statuso suteikimą rusifikacijos proceso metu šalyje atsidūrusiems asmenims jie vertina kaip pateisinamą, leistiną (*justifiable*) dėl istorinio konteksto ir jo nulemtos gynybinės pačios latvių tautos, nesudarančios ženklios gyventojų daugumos, pozicijos savo šalyje³². Šio konteksto supratimo dvasią demonstravo ir pirmosios konvencijos stebėtojų rekomendacijos, kuriomis Latvijai siūloma skatinti jos pačios pasirinktą kelią – natūralizacijos procesą³³, o ne keisti ar atsisakyti pilietybės suteikimo nepiliečiams principų.

Po Latvijos nepriklausybės atkūrimo susidarė situacija, kurioje Latvijos rusai jaučiasi pažeidžiami ir neproporcingai išstumti iš visuomenės gyvenimo – rusų kalba nepripažįstama valstybine, jiems kaip ir kitoms sovietmečiu atkraustytoms į Latvijos TSR tautoms nebuvo automatiškai suteikta Latvijos pilietybė, tad nepraėję natūralizacijos proceso jie pilietybės neturi ir negali dalyvauti politame gyvenime, būti atstovaujami. Iš kitos pusės, akivaizdu, jog etninė tautiškumo samprata pasirinkta, o automatinio pilietybės suteikimo atsisakyta bijant galimo rusų tautybės žmonių dominavimo visuomenės ir politiniame gyvenime. Kasdieniame gyvenime ši situacija nesukelia nuolatinių konfliktų, tačiau etninis veiksnys esminis politame gyvenime – latviai ir pilietybę įgiję rusai balsuoja už savo tautybės politikus ir partines jėgas.³⁴ Latviai ir rusai absoliučiai priešingai vertina šalies istoriją – 59.5% latvių ir tik 29.7% rusų šalyje sutinka, kad gyvenimo lygis šalyje būtų geresnis, jei šalis būtų išsaugojusi nepriklausomybę, tačiau tik 21.7% latvių ir net 58.3% rusų mano, kad sovietinė okupacija buvo naudinga šalies vystymuisi. Kitas išraiškingas pavyzdys: 70.5% latvių ir 44.4% rusų didžiuojasi, jog yra Latvijos gyventojai; 2.2% latvių ir 42.9% rusų Latvijoje tuo nesididžiuoja³⁵. Tokių ir panašių požiūrių į valstybę ir jos istoriją skirtumų yra daug, o visų kitų tautinių mažumų šalyje atsakymai šiais klausimais yra gerokai artimesni Latvijos rusų nei Latvijos latvių atsakymams. Galima apibendrinti, jog griežta ir etniniu pagrindu išskirianti Latvijos politika lemia menką Latvijos rusų ir dalies kitų tautinių bendruomenių Latvijos valstybės idėjos palaikymą.

³² „Second Report on the Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by the Republic of Latvia“, Riga, 2012, 8.

³³ Resolution on the implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by Latvia. 2011.

<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1768985&Site=CM&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=EDB021&BackColorLogged=F5D383> > [žiūrėta 2012-11-14]

³⁴ Vladimir Socor, „A Latvian Government for Latvia“, *Eurasia Daily Monitor*, 8(197), 2011.

http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews%5Btt_news%5D=38573&tx_ttnews%5BbackPid%5D=27&cHash=1d55909533be2c9f241957656350627f > [žiūrėta 2012-11-24]. Taip pat žiūrėti: Zepa, Brigita, Klave, Evija, *Latvia. Human Development Report 2010/2011. National Identity, Mobility and Capability*. Riga: Advanced Social and Political Research Institute, 2011, 18.

³⁵ Tiek dėl istorinės praeities vertinimo, tiek dėl didžiavimo gyvenimu Latvijoje pateikiami Latvijos universiteto Socialinių mokslų fakulteto surinkti 2010 m. apklausų duomenys.

1.1. Teisinė dalis

1.1.1. Nacionalinės teisės aktų sistemos apžvalga ir tautinių mažumų statistika

Kadangi Tautinių mažumų įstatymo Latvijoje nėra, pagrindinius su jų teisėmis susijusius klausimus reglamentuoja atskiri sektoriniai teisės aktai (Švietimo, Valstybinės kalbos, Rinkimų, Pilietybės ir kiti įstatymai³⁶). Aktualūs įstatymai “Dėl buvusių SSRS piliečių, kurie nėra Latvijos ar kurios kitos šalies piliečiai” bei “Dėl užsienio piliečių ar asmenų be pilietybės atvykimo ir gyvenimo Latvijoje”. Konkrečios tyrimui aktualios šių įstatymų nuostatos toliau aptariamoms vertinant atskirus tautinių mažumų teisių aspektus.

2005 m. ratifikuota Europos Tarybos Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija (tai padaryta susilaikant nuo 10 ir 11 jos straipsnių). Ją ratifikuojant, tautinė mažuma apibrėžta kaip „Latvijos piliečiai, kurie skiriasi nuo latvių savo kultūra, religija ar kalba, [kurių šeimos] tradiciškai gyveno Latvijoje kelias (*several*) kartas, kurie tapatinasi su Latvijos valstybe ir visuomene bei siekia išsaugoti bei puoselėti savo kultūrą, religiją ar kalbą“³⁷. Nors kaip tautinės mažumos apibrėžti tik Latvijos piliečiai, tačiau Latvija taip pat deklaravo, jog asmenys, nesantys Latvijos ar kitos šalies piliečiais, tačiau nuolatos legaliai gyvenantys Latvijoje bei besitapatinantys su kuria tautine mažuma, atitinkančia apibrėžimą, turi šios konvencijos tautinėms mažumoms teikiamas teises³⁸. Taigi pilietybę turintys lietuviai Latvijoje atitinka tautinės mažumos apibrėžimą, o ir neturintieji turi teisę į tautinių mažumų teises. Taip pat Latvija yra įpareigota kitų, bendresnio pobūdžio žmogaus teises užtikrinančių tarptautinių susitarimų: ES Pamatinių teisių chartijos (priimta 2000 m., Latvijai galioja nuo įstojimo į ES 2004 m.³⁹), Europos žmogaus teisių konvencijos (ratifikavo 1997 m.) bei Tarptautinės konvencijos dėl pilietinių ir politinių teisių (prisijungė 1992 m.). Europos chartijos dėl regioninių ir mažumų kalbų Latvija nepasirašiusi.

Latvijos Konstitucijos 114 straipsnis nurodo, jog „asmenys, priklausantys etninėms mažumoms, turi teisę išsaugoti ir puoselėti savo kalbą bei etninę ir kultūrinę tapatybę“. Be to, įstatymo “Dėl buvusių SSRS piliečių, kurie nėra Latvijos ar kurios kitos šalies piliečiai” 2 straipsnio 2 dalies 1 punktas numato teisę nepiliečiams (*non-citizens, nepilsoņi*) išsaugoti ir

³⁶ Tautinių ir kitų mažumų padėti reglamentuojančių skirtingų Latvijos įstatymų su aktyviomis nuorodomis sąrašą galima rasti <<http://www.cilevics.eu/minelres/NationalLegislation/Latvia/latvia.htm>> . [žiūrėta 2012-10-17]

³⁷ Declaration contained in the instrument of ratification deposited on 6 June 2005

³⁸ Ten pat.

³⁹ Pastebima, jog prieš stojant į ES būtent dėl išorinio spaudimo Latvijoje buvo įgyvendinti liberalesni pilietybės klausimą apibrėžiantys teisės aktai. Žr. M.Morris, Helen, „EU enlargement and Latvian citizenship policy“, *Journal on Ethnopolitics and Minority issues in Europe*, 2003, 1-40.

naudotis savo kalba ir kultūra kultūrinės-tautinės autonomijos ribose bei puoselėti tradicijas, kiek visa tai neprieštarauja Latvijos įstatymams”. Apskritai visi su tautinių bendruomenių padėtimi susiję Latvijos teisės aktai rodo bendrą tendenciją integruoti į visuomenę mažesnes etnines grupes – skatinamas natūralizacijos procesas, dvikalbis mokymasis, leidžiantys kitakalbėms grupėms įsilieti į visuomenės gyvenimą, tačiau ne kurti multikultūrinę aplinką nacionalinėje valstybėje.

Latvija neišsiskiria tarp Baltijos šalių pagal pagrindinius tarptautinių nevyriausybių organizacijų vertinimus: Transparency International korupcijos suvokimo indeksas Latvijoje yra 4,2, (61 vieta pasaulyje)⁴⁰, pagal gerovės indeksą Latvija yra 47 vietoje, pagal laimės – 118 vietoje tarp pasaulio šalių⁴¹.

Lietuvių Latvijoje yra 24 279 (2011 m. surašymo duomenys⁴²), tai 1,3% visų šalies gyventojų. Dauguma jų telkiasi pasienio su Lietuva regione, iš dalies tai lemia ne tik bendrų etninių žemių egzistavimas, tačiau ir Latvijos lietuvių istorinė kilmė: nemažai vietos lietuvių pasirinko apsistoti Latvijoje, kai sovietmečiu sugrįžę iš tremties negalėjo apsigyventi Lietuvoje ir ieškojo vietos arčiau gimtinės⁴³. Oficialus gyventojų judėjimas tarp Lietuvos ir Latvijos po 2009 m., kai dėl Privalomojo sveikatos draudimo mokesčių emigrantai iš Lietuvos pradėjo deklaruoti savo išvykimą, procentaliai išaugo panašiai kaip ir į kitas tiriamas šalis, o iki 2011 m. pasiekė ankstesnį lygį. Tuo tarpu iš Latvijos grįžtančių Lietuvos piliečių 2009-2011 m. laikotarpiu tolydžiai mažėja (migracijos departamento duomenys). Tai taip pat atitinka mažėjančias reemigracijos tendencijas⁴⁴.

1.1.2. Politinės ir pilietinės teisės

Latvijos Pilietybės įstatymas, priimtas 1994 m., užtikrina Latvijos pilietybę (1) asmenims, kurie buvo Latvijos piliečiais iki 1940-06-17 ir jų palikuonims, (2) įvykdžiusiems natūralizacijos procedūros reikalavimus, (3) nežinomų tėvų vaikams Latvijos teritorijoje, (4) našlaičiams, gyvenantiems prieglaudose ar internatuose Latvijos teritorijoje bei (5) vaikams, kurių abu tėvai yra Latvijos piliečiai, nepriklausomai nuo paties vaiko gimimo vietos. Vaikas

⁴⁰ Corruption Perception Index 2011. <<http://cpi.transparency.org/cpi2011/results/#CountryResults>> [žiūrėta 2012-10-11]

⁴¹ Happy Planet Index, 2012. <<http://www.happyplanetindex.org/data/>> [žiūrėta 2012-10-11]

⁴² Central Statistical Bureau of Latvia, *Population census 2011*. <<http://www.csb.gov.lv/en/statistikas-temas/population-key-indicators-30624.html>> [žiūrėta 2012-10-19]

⁴³ Merkienė, Irena Regina, “Latvijos lietuviai etninėje ir kultūrinėje konvergencijoje”, *Lituanistica*, 2001, t 1 (45), 117-143.

⁴⁴ Lietuvos Statistikos Departamentas, *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2011*, Vilnius 2012.

bus Latvijos pilietis, jei bent vienas iš jo tėvų yra Latvijos pilietis vaiko gimimo metu, taip pat jei pats gimė Latvijoje ir jei gimė užsienyje, tačiau tėvų nuolatinė gyvenamoji vieta buvo Latvijoje. Tėvai tokiu atveju gali rinktis ir kitą vaiko pilietybę, taip pat ir tuo atveju, jei jų nuolatinė gyvenamoji vieta yra už Latvijos ribų. Galiausiai jei vienas vaiko tėvų yra Latvijos pilietis, o kitas – asmuo be pilietybės (*stateless person*) arba nežinomas, vaikas yra Latvijos pilietis, nepriklausomai nuo gimimo vietos.

Kai asmens tėvai yra asmenys be pilietybės arba nepiliečiai, jų vaikas, gimęs po 1991-08-21, yra Latvijos pilietis, jei (1) po 1991-08-21 gimusio asmens nuolatinė gyvenamoji vieta yra Latvijoje, (2) jis nėra jokioje šalyje nuteistas 5 ar daugiau metų kalėjimo, (3) jis visą gyvenimą buvo asmuo be pilietybės arba nepilietis, (4) paraiška dėl pilietybės gavimo pateikta jo tėvų ar kitų įstatymo numatytų asmenų iki tokiam asmeniui sueinant 15 metų arba jo paties iki jam sueinant 18 metų (sulaukus pilnametystės galioja natūralizacijos reikalavimai). Ši tvarka galioja ir Latvijos lietuviams. Kaip nurodo LR ambasada Latvijoje, 2010 m. Latvijos gyventojų registro duomenimis iš Latvijoje gyvenančių lietuvių 18 430 – Latvijos piliečiai, 8 893 – Latvijos nepiliečiai, 2 370 – Lietuvos piliečiai. Nors po 2007 m. Šengeno erdvės įsigaliojimo Baltijos šalyse lietuvių prašymų gauti Latvijos pilietybę sumažėjo, tačiau nuo tada lietuvių prašymų gauti pilietybę skaičius gana stabilus.

Nepiliečio (*non-citizen*) statusas suteikia nuolatinę *ex-lege* teisę gyventi Latvijos teritorijoje be atskiro leidimo, taip pat užtikrina Latvijos Respublikos teikiamą konsulinę apsaugą užsienyje, leidžia išvengti 10 metų nuolatinio gyvenimo šalyje reikalavimo renkantis natūralizacijos procedūrą. Nepiliečio statusas yra unikalus tarptautinėje teisėje ir suteikia daugiau teisių nei bet kuris kitas žinomas be pilietybės įgyjamas statusas, jie taip pat negali būti laikomi asmenimis be pilietybės, verčiau asmenimis, kurių pilietybė neapibrėžta, nes pats nepiliečio statusas Latvijoje suteikiamas remiantis prielaida, jog taip suteikiama laiko pasirinkti su kuria valstybe per pilietybės instituciją nori save susieti toks pilietis. Šis statusas nėra susijęs su ar sukurtas kuriai konkrečiai etninei grupei, nors statistiškai absoliučia išraiška ir yra būdingas daugiausia rusams, o skaičiuojant procentais nuo visų tautybės atstovų šalyje – ukrainiečiams. Latvija siekia spartesnės natūralizacijos, o ne išsaugoti stabilų esamą nepiliečių kiekį šalyje.

Lentelė Nr. 1 Piliečių ir nepiliečių santykis Latvijoje pagal tautybę (nepateikti kitų šalių piliečiai ir apskritai pilietybės neturintys Latvijos gyventojai)⁴⁵.

⁴⁵ Latvijos Pilietybės ir migracijos reikalų departamento 2012 m. sausio 1 d. duomenys

Tautybė	Populiacija	%	Piliečiai	%	Nepiliečiai	%
Latviai	1 319 552	59.5	1 317 478	99.8	998	0.1
Rusai	603 125	27.2	363 921	60.3	205 305	34.0
Baltarusai	77 423	3.5	30 945	40.0	42 284	54.6
Ukrainiečiai	54 041	2.4	18 457	34.2	30 020	55.6
Lenkai	50 498	2.3	38 637	76.5	10 601	21.0
Lietuviai	28 946	1.3	18 267	63.1	8 181	28.3
Žydai	9 418	0.4	6 192	65.7	2 719	28.9
Romai	8 482	0.4	7 980	94.1	452	5.3
Vokiečiai	4 630	0.2	2 212	47.8	1 206	26.0
Armėnai	2 680	0.1	1 161	43.3	1 047	39.1
Estai	2 327	0.1	1 407	60.5	461	19.8
Gruzinai	1 172	0.1	474	40.4	433	36.9
Kiti	51 731	2.3	36 902	71.3	6 460	12.5
Viso	2 217 053	100.0	1 844 741	83.2	312 189	14.1

Per natūralizacijos procesą visi Latvijos lietuviai gali tapti piliečiais, o būdami piliečiais – naudotis pasyvia ir aktyvia rinkimų teise. Nepiliečiai neturi teisės balsuoti rinkimuose, nors gali stoti į partijas ir joms aukoti pinigus. Tiesa, kiekvienoje partijoje daugiau nei 50% narių privalo būti Latvijos piliečiai⁴⁶. Ne latvių kilmės, tačiau Latvijos pilietybę turintiems gyventojams galima dalyvauti rinkimuose tiek savivaldos, tiek nacionaliniu lygiu (esama atstovų parlamente⁴⁷). Teoriškai nėra apribojimų ir burtis į partiją etniniu principu. Tokioms partijoms jokių rinkiminio sleksčio lengvatų nėra numatyta. Kandidatai į Latvijos Seimą, pagal 1995 m. priimto Seimo rinkimų įstatymo 5 straipsnio 7 dalį, privalėjo aukščiausiu (trečiuoju) lygiu mokėti nacionalinę latvių kalbą. Toks pats reikalavimas galiojo ir kandidatams į valstybės tarnybą bei savivaldos organus. 11 straipsnio 5 dalis nurodė, jog tokį kalbos mokėjimo lygį užtikrina ir mokyklos baigimas latvių mokomąja kalba. Tačiau 2001 m. Europos žmogaus teisių teisumą pasiekė byla *Podkolzina prieš Latviją*, kurioje rusų kilmės kandidatė į Latvijos Seimą buvo pripažinta nukentėjusia, nes jos latvių kalbos žinios nesilaikant procedūrų Latvijos valstybinės kalbos komisijos įvertintos kaip netinkamos, dėl ko iš jos atimta teisė kandidatuoti rinkimuose⁴⁸. Po šio EŽTT sprendimo ir ET komisaro tautinėms mažumoms rekomendacijų 2002 m. priimta pataisa, panaikinusi minėtą latvių kalbos kriterijų kandidatams parlamento ir savivaldos rinkimuose, nors EŽTT sprendimas tiesiogiai neimplikavo tokio kriterijaus

⁴⁶ OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), „Republic of Latvia. Parliamentary Elections 7 October 2007“, 7. < <http://www.osce.org/odihr/elections/latvia/23954> > [žiūrėta 2012-10-19]. Tiesioginė nuoroda: Law on Public Organizations and Their Associations, 1992, Article 45. < <http://legislationline.org/documents/action/popup/id/4919> > [žiūrėta 2012-10-19]

⁴⁷ Pagrindinė opozicinė parlamentinė partija „Harmonija“ deklaruoja esanti bendra latvių ir rusakalbių partija, tačiau joje iš esmės dominuoja rusakalbių mažumos atstovai. Ji pasisako už glaudesnius ryšius su Rusija, didesnę rusų kalbos naudojimą viešojoje erdvėje ir valstybės administravime, taip pat palaiko socialiai orientuotą politiką.

⁴⁸ Podkolzina v. Latvia, application no. 46726/99, ECHR judgement of 9 April 2002, Reports of Judgments and Decisions 2002-II.

netinkamumo. 2010 m. Latvijos Seimo rinkimuose 76 iš 100 išrinktų kandidatų buvo etniniai latviai, kai latviai tais metais šalyje sudarė 59% visų gyventojų ir 72% piliečių. Lyginant su latvių kilmės piliečių dalimi, tai nežymus peratstovavimas. Savivaldos lygiu tautinių mažumų atstovų buvo išrinkta į 10 iš 14 savivaldybių tarybų.

Mažumas (iš esmės rusakalbius) reprezentuojančios partijos Latvijoje yra prorusiška koalicija „Santarvės centras“ ir partija „Už žmogaus teises vieningoje Latvijoje“. Pastaroji buvo parlamentinė jėga iki 2006 m., tačiau vėliau jos rinkėjų balsus patraukė „Santarvės centras“. Ši 2005 m. sudaryta koalicija, vadovaujama N.Ušakovo, 2011 m. tapo pirma Latvijos nepriklausomybės istorijoje prorusiška politinė jėga, surinkusia daugiausia balsų parlamento rinkimuose. Jau prieš tai 2010 m. rinkimuose buvo gauta 26,04% balsų ir 29 mandatai, tačiau po abiejų rinkimų partija išlieka opozicijoje dėl latviškų partijų susivienijimo prieš ją. „Santarvės centro“ pergalė buvo įmanoma tik prisitraukus ir latvių rinkėjų balsų⁴⁹. Savivaldybių lygmeniu reikšmingesnės pergalės taip pat priklauso tik šioms dviem partijoms.

Šioms nepiliečių interesus ginančioms partijoms taikomas standartinis Latvijos rinkiminis slenkstis. Nors oficialia retorika šios partijos kviečia kartu dirbti latvius ir kitataučius, realiai tiek jų elektoratą, tiek atstovus Seime bei savivaldoje sudaro rusakalbiai, o latviškoji visuomenės dalis už šias partijas balsuoja vangiai.

Šalyje proporcinio atstovavimo sistema galioja nuo 1993 metų, taigi parlamento rinkimuose nėra vienmandačių apygardų ir prielaidų *džerimanderingui* (gerrymandering). 1989 ir 1990 m. dar Latvijos TSR rinkimuose Latvijos liaudies frontas buvo įtariamasis džerimanderingu etninių latvių naudai – pavyzdžiui, etniškai beveik vien latviškas Venspilio rajonas, sudarantis 0,6% populiacijos, rinko 3 iš 201, t.y. 1,5% atstovų Seime. Po nepriklausomybės atgavimo, 1991 m. daugeliui ne etninių latvių nebuvo suteikta Latvijos pilietybė ir apygardų formavimas net iki 1995 m. etniniais pagrindais tiesiog nebuvo aktualus⁵⁰.

Kliūčių burtis į asociacijas taip pat nėra, egzistuoja tiek lietuvių, tiek kitų tautinių mažumų bendruomenės ir kultūros draugijos. Tautinių mažumų nevyriausybinės organizacijos steigiasi pagal tas pačias taisykles kaip ir visos kitos, be to, turi ne tik galimybę gauti finansavimą kaip kitų visuomenės grupių organizacijos, tačiau ir atskiras specialias finansavimo programas. Taip pat tautinės mažumos yra įtrauktos į sprendimų priėmimo procesą per patariamuosius mechanizmus: nacionaliniu mastu realiai veikia trys patariamiosios tarybos prie Prezidento,

⁴⁹ Be suprantamo rusakalbių palaikymo, jų pergalę lėmė trys pagrindiniai veiksniai: pažadai švelninti taupymo politiką ir svarstyti atidėlioti kreditų grąžinimą, rusakalbio Rygos mero N.Ušakovo pasisakymai (pripažinta Latvijos okupacija, siūlyta griežtinti bausmes už latvių kalbos nevertimą valstybės tarnyboje) bei kitų prorusiškų jėgų, pirmiausiai „Už žmogaus teises vieningoje Latvijoje“ kritika šiai partijai kaip visai neatstovaujančiai Latvijos rusų interesų.

⁵⁰ National examples of gerrymandering. <<http://gerrymandering.askdefine.com/>> [žiūrėta 2012-11-07]

Kultūras ministerijas bei Švietimo ir mokslo ministerijas institucijū. Vietiniu lygiu tautinēs mažumos, iš esmēs – rusakalbiai, yra atstovaujami tose savivaldybēs, kuriose jie sudaro skaitlingā skaičių (pvz. Daugpilyje, Rygoje). Daugpilyje, kuriame rusakalbiai sudaro daugiau nei 50 proc. gyventojū, dauguma savivaldybēs deputatū (iš 15) yra ne-latviū kilmēs, iš savivaldybēs biudžeto finansuojami Rusū, Lenkū ir Baltarusiū kultūras centri.

1.1.3. Švietimo sritis ir religinēs teisēs bei laisvēs

Latvijas Švietimo įstatymas 3 straipsniu skelbia, jog lygią teisę į išsilavinimą šalyje turi Latvijos piliečiai, taip pat turintieji Latvijos išduotą nepiliečio pasą, leidimą nuolatos gyventi Latvijoje ar ES piliečiai, Latvijoje gyvenantys laikinai. 9 straipsnio 1 dalis teigia, kad valstybės ir savivaldos švietimo įstaigose išsilavinimas įgyjamas valstybine kalba, tačiau 2 straipsnio dalis papildo, jog išsilavinimas gali būti įgyjamas ir kitomis kalbomis (1) privačiose mokymo įstaigose ir (2) valstybės bei savivaldos mokymo įstaigose, vykdančiose tautinių mažumų švietimo programas. Švietimo ir mokslo ministerija nustato sąrašą dalykų, kurie tokiose programose bus dėstomi valstybine kalba. Kartu nurodoma, kad pradiniam ir viduriniam išsilavinimui įgyti, būtina išmokti valstybinę kalbą ir ja laikyti egzaminus Švietimo ir mokslo ministerijos nustatyta tvarka (9 straipsnio 3 dalis). Tautinių mažumų atstovams latvių kalbos egzaminas yra identiškas kaip ir etniniams latviams. Pedagogo darbui keliamas valstybinės latvių kalbos mokėjimo aukščiausiu lygiu reikalavimas (50 straipsnio 3 dalis), su išimtimis kitų šalių mokymo įstaigų filialams Latvijoje bei aukštųjų mokyklų dėstytojams ir kitų šalių piliečiams ar asmenims be pilietybės, dirbantiems pagal tarptautinius susitarimus.

Valstybė užtikrina mokymąsi 8 tautinių mažumų kalbomis: rusų, lenkų, ukrainiečių, baltarusių, lietuvių, estų, žydų, romų. Našlaičiai ir tėvų palikti vaikai gauna išsilavinimą valstybine kalba (Švietimo įstatymo 56 straipsnio 2 dalis). Dvikalbis mokymas visose tautinių mažumų mokyklose įteisintas 1998 m. Švietimo įstatymu, pagal kurį laipsniškai didinta latviškai dėstomų dalykų tautinių mažumų mokyklose dalis. Pradinės mokyklos prie dvikalbio modelio perėjo 2002-2003 m., o vidurinės (10-12 klasė) nuo 2004-2005 m. Dvikalbis mokymas reiškia, kad 60% dalykų mokomasi latviškai, o likę 40% - tautinės mažumos kalba. Nuo 2007 m. visų, net latvių kalba dėstomų dalykų valstybinių brandos egzaminų užduotys teikiamos tik latvių kalba, tačiau mokiniai gali pasirinkti, kuria kalba – latvių ar rusų – laikyti egzaminą. Tautinių mažumų švietimo paskirtis oficialiai yra ne tik jų kultūrinio paveldo išsaugojimas, bet ir

integravimas į visuomenę. Tuo pagrįstas dvikalbis tautinių mažumų ugdymas, kuris laikomas pagrindiniu Latvijos įvykdytos švietimo reformos darbu⁵¹.

“Minority Rights Group International” vertinimu, dvikalbio tautinio mažumų ugdymo politika siekė sustiprinti nerusakalbių mažumų kalbų vartojimą ir tapatumą, o tuo pačiu susilpninti rusų kalbą, kaip visas tautines mažumas vienijantį veiksni šalyje. Šio tikslo atžvilgiu dvikalbio ugdymo politika nepasiteisino – dėl ribotos ar nulinės valstybės paramos mažumų kalboms ir jų mokymui, rusų kalba išlieka dominuojančia tarp daugelio baltarusių, ukrainiečių ir lenkų mažumų atstovų⁵². Taip yra, nes, esant gyvybingam rusų kalbos vartojimui Latvijos visuomenėje, ji iš esmės nepriklauso nuo rusų kultūrai ir švietimui skiriamų lėšų tiek, kiek kitos mažumų kalbos.

Aukštasis mokslas Latvijoje prieinamas tik latvių kalba ir yra dalinai finansuojamas valstybės lėšomis. Stojant į Latvijos aukštąsias mokyklas būtina išlaikyti valstybinį, visų tautybių ir mokyklų moksleiviams privalomą latvių kalbos egzaminą. Bakalauro ir magistro darbai rašomi ir ginami tik valstybine kalba, išskyrus valstybės numatytus atvejus (Švietimo įstatymo 9 straipsnio 5 dalis). Valstybinės kalbos įstatymas nurodo šį atvejį – kai su gynimu kita kalba sutinka darbo gynimo komisija. Egzaminai profesinėms kvalifikacijoms gauti, bei profesinės studijos valstybės finansuojamose mokyklose taip pat vyksta tik valstybine kalba (atitinkamai 9 straipsnio 4 ir 6 dalys).

Latvijos Konstitucijos 99 straipsnis nurodo, jog šalyje visiems priklauso minties, sąžinės ir religijos laisvė, o Bažnyčia yra atskirta nuo valstybės. Švietimo įstatymo 10 straipsnio 1 dalis užtikrina sąžinės laisvę švietimo sistemoje ir galimybę rinktis tarp tikybos ir etikos disciplinų. Šalyje gyvena 22.7% Romos katalikų, 19.7% liuteronų, 16.8% ortodoksų, daug kitų religijų atstovų. Nors nėra valstybinės religijos, valdžia aiškiai skiria tradicinių religijų atstovus – liuteronus, katalikus, ortodoksus, sentikius, baptistus, septintosios dienos adventistus, metodistus ir judaistus – nuo naujųjų religinių grupių. Pastarosios susiduria su daugiau biurokratinių apribojimų ir reguliavimų.⁵³ Kalėdos, Didysis penktadienis ir Velykų pirmadienis yra valstybinės šventės. Ortodoksų Bažnyčia siekė šių švenčių pripažinimo valstybinėmis ir pagal jų bažnytinį kalendorių, tačiau toks sprendimas kol kas nėra priimtas. Tik Romos katalikų, liuteronų ir ortodoksų Bažnyčios šalyje turi savo seminarijas. Tradicinių religijų atstovai sudaro nuo 2002 m. veikiančią ekleziastinę tarybą – patariamąjį organą religinių organizacijų

⁵¹ LR Švietimo ir mokslo ministerija, „Tautinių mažumų švietimo politika: kur einama?“, *Švietimo problemos analizė*, 2011, 9(59), 6-7.

⁵² World Dictionary of Minorities and Indigenous Peoples, „Latvia Overview“.
<<http://www.minorityrights.org/?lid=4963#current>> [žiūrėta 2012-10-21]

⁵³ U.S. Department of State. "Latvia. Report on International Religious Freedom, 2011". <<http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/2011/eur/192827.htm>> [žiūrėta 2012-11-02]

klausimais, pirmininkaujama šalies ministro pirmininko.⁵⁴ Kadangi kuriai nors religinei bendruomenei save priskiriantys lietuviai praktiškai visais atvejais patenka į tradicinių religijų atstovų kategoriją, apie jų religinių laisvių įstatyminių varžymą Latvijoje kalbėti nėra pagrindo.

1.1.4. Kalbos vartojimas viešajame gyvenime

Latvijai atkūrus nepriklausomybę, nuo pat 1991 m. valstybinė kalbos politika požiūriu pasižymėjo esminiu pokyčiu: vietoj sovietmečiu peršamos dvikalbystės įtvirtinti latvių kalbos dominavimą, laikyti ją pagrindine „integracine“ kalba šalyje⁵⁵. Asmenvardžiai, vietovardžiai, oficialių dokumentų rašymas bei socialinių paslaugų teikimas nevalstybine kalba Latvijoje tapo negalimi.

Valstybės tarnyboje bei privačioje veikloje, kai ji susijusi su valstybės institucijomis, paslaugų teikimą tik valstybine kalba numato Valstybinės kalbos įstatymo 6 straipsnio 1-3 dalys. Teismo posėdžiai vyksta tik valstybine kalba pagal to paties įstatymo 13 straipsnį, tačiau valstybinės kalbos nemokantis kaltinamasis turi teisę susipažinti su bylos medžiaga ir gintis savo kalba, naudodamasis nemokama vertėjo pagalba. Bausmės už Valstybinės kalbos įstatymo pažeidimus yra adekvačios ir veiksmingos – 2011-2012 m. vos 1-2% prasikaltusiųjų buvo pakartotinai baudžiami už valstybinės kalbos nenaudojimą įstatymo numatytais atvejais savo darbe⁵⁶. Vietovardžiai ir institucijų bei organizacijų pavadinimai rašomi tik latvių kalba, pagal to paties įstatymo 18 straipsnio 1 ir 2 dalis. Asmenvardžiai pasuose ir dokumentuose rašomi tik valstybine kalba pagal to paties įstatymo 19 straipsnį, tačiau papildomame paso puslapyje galima ir rašyti originalo kalba⁵⁷.

Europos Tarybos Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija ratifikuota su išimtimis 10 ir 11 konvencijos straipsniams. 10 straipsnis numato 1) mažumos atstovų teisę laisvai raštu ir žodžiu, privačiai ir viešai vartoti savo mažumos kalbą, 2) šalių įsipareigojimą teritorijose, kuriose tradiciškai ar gausiai gyvena tautinių mažumų atstovai, jiems prašant ir prašymui atitinkant realų poreikį, pagal išgales sudaryti sąlygas tos mažumos atstovams sudaryti sąlygas savo kalba bendrauti su administracinės valdžios institucijomis, 3) šalių pareigą užtikrinti

⁵⁴ U.S. Department of State, “Latvia. International Religious Freedom Report. 2011“

<<http://www.state.gov/j/drl/rls/irf/religiousfreedom/index.htm#wrapper>> [žiūrėta 2012-11-02]

⁵⁵ Sanita Lazdiņa and Heiko F. Marten, ‘Latgalian in Latvia: A Continuous Struggle for Political Recognition’, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Vol 11, No 1, 2012, 66-87

⁵⁶ „Second Report on the Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities by the Republic of Latvia“, Riga, 2012, 23.

⁵⁷ Račkauskaitė, Aistė, „Tautinėms mažumoms priklausančių asmenų vardų ir pavardžių vartojimas: tarptautinė ir Lietuvos Respublikos praktika“, *Socialinių mokslų studijos*, 2011, 1(3), 365-384.

sulaikytiems tautinių mažumų atstovams teisę nedelsiant gauti informaciją apie sulaikymo priežastis ir kaltinimus bei gintis tautinės mažumos kalba. Pastaroji mažumų teisė šalyje yra užtikrinama, tačiau laisvu Latvijos leidžiamosios valdžios apsisprendimu, o ne dėl įsipareigojimo tą daryti pagal Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvenciją.

Atitinkamai 11 straipsnis numato 1) šalių įsipareigojimą pripažinti kiekvieno tautinei mažumai priklausančio asmens teisę savo vardą ir pavardę vartoti mažumos kalba ir teisę į oficialų jų pripažinimą, 2) tautinių mažumų teisę savo kalba viešai pateikti ženklus, įrašus ir kitą privataus pobūdžio informaciją, 3) šalių įsipareigojimą teritorijose, kur tradiciškai ar gausiai gyvena tautinė mažuma, vietovių, gatvių pavadinimus ir kitus topografinius ženklus stengtis daryti ir tautinių mažumų kalba. Dėl visų šių įpareigojančių nuostatų neratifikavimo Latvijoje teisė į asmenvardžius ar vietovardžius (įskaitant gatvių pavadinimus) mažumų kalba nėra suteikiama, taip pat negalimos ir administracinės paslaugos mažumų kalba – šios nuostatos nėra jokių Latvijos tarptautinių susitarimų pažeidimas. Išimtis padaryta tik autochtonų lyvių kalbai, kuria jų gyvenamose vietovėse rašomi vietovardžiai kartu su latviškais pavadinimais.

1.1.5. Žiniasklaida ir kitos kultūrinės teisės

Teisinis reguliavimas skelbia, jog žiniasklaida nevalstybinėmis kalbomis (taigi ir lietuvių kalba) Latvijoje nėra ribojama (Valstybinės kalbos įstatymo 16 straipsnis). Pagal 1995 m. priimto Radijo ir televizijos įstatymo 19 straipsnį, kiekviena transliacija turi būti viena kalba, o jos dalys kita kalba dubliuojamos arba titruojamos, išskyrus muzikinius kūrinius (1 dalis), filmai privalo būti dubliuoti arba titruoti latviškai, o programose vaikams – tik dubliuoti ar su balsu už kadro latvių kalba (3 dalis); televizijos transliacijos užsienio kalbomis turi būti titruojamos latviškai, išskyrus tiesiogines transliacijas, kartojimus, transliacijas užsienio šalims, žinias ir kalbų mokymo programas (4 dalis). Radijo ir televizijos įstatymo 54 straipsnis nurodo valstybės kompetenciją užtikrinti latvių kalbos ir kultūros vystymąsi ir sklaidą, skatinant vienos tautos valstybės (*single-nation state*) konsolidaciją (54 straipsnio 2 dalis) bei skatinti kūrimą transliacijų apie Latvijoje gyvenančių etninių mažumų gyvenimą ir kultūrą (54 straipsnio 5 dalis). Galiausiai šio įstatymo 62 straipsnio 3 dalis numato, jog Latvijos radijo ir televizijos antruosiuose kanaluose 20 procentų metinio transliacijų laiko gali sudaryti transliacijos šalies etninių mažumų kalbomis, įskaitant ir filmus bei spektaklius, titruotus valstybine kalba. Remiantis 62 straipsnio 2 dalimi, pirmasis valstybinės Latvijos televizijos kanalas transliuoja vien latvių kalba.

2010 liepą priimta Elektroninės žiniasklaidos (*Electronic Mass Media*) įstatymo pataisa numato, jog bent 65% visų šalies televizijų transliacijų ir viso eterio laiko, išskyrus reklamas ir TV parduotuves, turi būti valstybine kalba. Prezidentas V.Zatlers viešai pareiškė, jog tokia pataisa reikalinga kalbinei aplinkai kurti ir visuomenės integracijai stiprinti⁵⁸. Lietuvių tautinei mažumai, turinčiai po savaitinę laidą nacionalinėje televizijoje ir radijuje, toks apribojimas nėra aktualus, nes esamos padėties nekeičia.

Darbai mokslo laipsniams apginti turi būti pateikti valstybine kalba, o ginami gali būti ir užsienio kalba, jei su tuo sutinka darbo gynimo komisija (Valstybinės kalbos įstatymo 15 straipsnis). Gauti ir teikti informaciją valstybės institucijoms galima tik valstybine kalba (Valstybinės kalbos įstatymo 21 straipsnio 1 dalis), išskyrus išimtį lyvių autochtoninei mažumai.

Freedom House kiekvienoje šalyje skaičiuojamas spaudos laisvės indeksas 2011 m. duomenimis Latvijoje buvo 15 (palyginimui, Lietuvoje 4, Rusijoje 66). Pagal šį rodiklį Latvija užėmė 50 vietą pasaulyje. Freedom House žiniasklaidos laisvės indeksas siekė 1,75 (tiek pat, kiek ir Lietuvoje)⁵⁹.

1.1.6. Socialinės, ekonominės teisės

Latvijos Valstybinės kalbos įstatymo 2 straipsnio 2 dalis teigia, kad kalbos vartojimas privačiose institucijose, organizacijose ir kompanijose reguliuojamas tada, kai jų veikla paveikia teisėtą viešąjį interesą (viešąjį saugumą, sveikatą, moralę, sveikatos priežiūrą, vartotojų ir darbuotojų teisių apsaugą, saugumą darbo vietoje) ir tokiu mastu, kad teisėtu viešuoju interesu pagrįstas apribojimas būtų proporcingas privačios institucijos teisėms. Tai iš esmės atitinka 1998 m. Oslo rekomendacijų dėl kalbinių tautinių mažumų teisių ekonominį gyvenimą reguliuojančios dalies nuostatą, jog visi, įskaitant tautines mažumas, turi teisę vykdyti privatų verslą savo pasirinkta kalba, tačiau valstybė gali reikalauti papildomo ar tik valstybinės kalbos naudojimo kur iškyla legitimus viešasis interesas (darbuotojų ir vartotojų teisių reguliavimas, santykiai tarp verslo įstaigos ir valstybės institucijų).

2008 m. priimta Vartotojų teisių įstatymo pataisa, draudžianti siūlant ar tiekiant paslaugas ir prekes skirtingai elgtis su klientu dėl jo lyties, rasinės ar etninės priklausomybės (3 straipsnis). Kaltinimų skirtingu elgesiu atveju savo nekaltumą įrodyti turi paslaugų tiekėjas, o ne klientas.

⁵⁸ Kolyako, Nina, „Language Requirements for Broadcasters Altered in Electronic Mass Media Law in Latvia“. Riga, 2010. <http://www.baltic-course.com/eng/markets_and_companies/?doc=29077> [žiūrėta 2012-10-09]

⁵⁹ Press Freedom Index 2011/2012. <<http://en.rsf.org/press-freedom-index-2011-2012,1043.html>> [žiūrėta 2012-11-05]

Tais pačiais metais Socialinės apsaugos įstatyme priimta pataisa, kuria į draudžiamų diskriminuoti grupių sąrašą įtrauktas ir „skirtingas elgesys dėl asmens etniškumo“. Galiausiai naujas Pacientų teisių įstatymas, priimtas 2010 m., draudžia skirtingą elgesį su pacientu dėl jo rasės, odos spalvos, etninės, tautinės ar socialinės kilmės.

Tendencingų socialinių skirtumų tarp latvių ir lietuvių ar kitų tautinių mažumų nėra. Daugelis lietuvių, kaip minėta, telkiasi Rygoje ir Lietuvos pasienio teritorijose, tačiau nei sostinė, nei pietinė Latvija ekonominiiais rodikliais neatsilieka nuo šalies vidurkių. Aukšti valstybinės kalbos mokėjimo reikalavimai valstybės tarnyboje lėmė, kad Latvijoje valstybės tarnyboje dirba daugiausia latviai, o kitataučiai (pirmiausiai rusai) darbo rinkoje užpildo verslo sektorių. Tai liudija ir statistika: 2007 m. 37% latvių ir 24% tautinių mažumų atstovų dirbo valstybės ar savivaldos institucijose ar jų valdomose įmonėse bei nevyriausybinėse organizacijose. Tai dėsningumas, tačiau nebūtinai sukuriantis ekonominę atskirtį ir juo labiau ne aktualus išimtinai lietuviams⁶⁰. Nesant poreikio, nėra ir iš objektyvių priežasčių kylančius ekoniminius skirtumus kompensuojančių įstatymų priėmimui.

1.2. Praktinė dalis

Kalbant apie Latviją, galima konstatuoti ir du tautinių mažumų politikos aspektus, kurių esminiai momentai būdingi ir Lietuvai. Pirma, tik skaitlingos tautinės mažumos yra matomos viešojoje politikoje ir dalyvauja jos turinio formavime, o kitos grupės šiame procese turi mažiau galimybių dalyvauti. Tautinių mažumų politika remiasi prielaida, kad visoms nedominuojančioms etninėms grupėms turėtų būti būdingas panašus etninis identitetas, kaip ir tas, kuris politikoje konstruojamas didesnių etninių grupių suvokimo pagrindu. Pavyzdžiui, latvių kalbos kaip vienintelės valstybinės kalbos įtvirtinimas sukūrė dvi stovyklas: viena, apimanti ir Latvijos valdžią, siekia įtvirtinti latvių nacionalinės kalbos išskirtinumą, kita, dominuojama rusakalbių gyventojų, priešinasi rusų kalbos ribojimui ir gina kalbines teises. Pastarosios sąlyginės stovyklos veiklą palaiko ir kaimyninė Rusija⁶¹. Kaip pastebi atskiri

⁶⁰ Zepa, Brigita, Klave, Evija, *Latvia. Human Development Report 2010/2011. National Identity, Mobility and Capability*. Riga: Advanced Social and Political Research Institute, 2011.

⁶¹ Savo apžvalgoje suomių autorius Jukka Rislaki išskiria per pastaruosius maždaug dešimt metų Rusijos valdžios suintensyvėjusią politiką, apimančią nuoseklius bandymus parodyti Latviją kaip paminančią rusakalbių gyventojų kalbines, politinio dalyvavimo ir kitas teises, kuri iš dalies Latvijos atvejo pagrindu net padėjo susiformuoti Rusijos vadinamajai humanitarinei – užsienyje gyvenančių tautiečių gynimo – politikai. Žr. Rislakki, Jukka, *On the Boundary of Two Worlds: Identity, Freedom, and Moral Imagination in the Baltics, Volume 15 : Case for Latvia : Disinformation Campaigns Against a Small Nation : Fourteen Hard Questions and Straight Answers about a Baltic Country*, Editions Rodopi.

analitikai, šiame transformacijų lauke beveik nesigirdėjo ir nebuvo klausoma kitų tautinių mažumų, kaip lenkai, lietuviai ir baltarusiai, balso⁶². Jų kalbos ir kultūros vartojimas pirmiausiai tampa susietas su folkloru, etninės kultūros palaikymu, o ne įsitraukimu į politinį dalyvavimą. Antra, tautinių mažumų politika susijusi iš esmės tik su tradicinėmis tautinėmis mažumomis, kurių daugelis atstovų jau turi šalies pilietybę ir tam tikru mastu yra įsitraukę į visuomenės gyvenimą. Dar didesniame visuomenės užribyje lieka imigrantai, pabėgėliai ir kitos naujos, be to, kartu ir negausios etninės grupės⁶³.

Latvijos lietuvių teisinė padėtis šalyje iš esmės nesiskiria nuo kitų tautinių mažumų, tačiau galimai dėl kitokių lūkesčių ženkliai pozityvesnis jos subjektyvus vertinimas. Gauti apklausų Latvijos respondentų (lietuvių gyvenančių Latvijoje) atsakymai apie lietuvių teisių užtikrinimą šioje šalyje nėra vienareikšmiški. Viena vertus, visi respondentai bendrą tautinės lietuvių bendruomenės teisių užtikrinimą subjektyviai vertina labai gerai – 9 ir 10 balų. Kita vertus, jau pirmoje detalizuotoje srityje – gimtosios kalbos vartojimo klausimuose – išryškėja aiškus nesutarimas: vienų nurodoma, kad jokių problemų su lietuviškais vienotvardžiais ir asmenvardžiais nėra, kitų – priešingai. Tiesa, problemos nedetalizuojamos, tik labai santūriai nurodoma, jog problemos pagrindu tapo Latvijos įstatymai, kuriais argumentuotas lietuviškų ženklų vartojimo uždraudimas. Iš kitų respondentų aišku, jog problema slypi privalomame asmenvardžių sulatvinime: vardai ir pavardės pase ir kituose dokumentuose rašomi be lietuviškų, kaip ir be bet kurios kitos nevalstybinės kalbos, ženklų.

Toks asmenvardžių vartojimo asmens ir kituose dokumentuose reglamentavimas neprieštarauja tarptautiniams susitarimams dėl žmogaus teisių. Europos žmogaus teisių teismas (EŽTT) savo praktikoje pripažino, jog Europos žmogaus teisių konvencija (EŽTK) neįtvirtina aiškios nuostatos dėl vardų vartojimo, nors kartu teigia, kad asmens vardo ir pavardės vartojimas patenka į asmens privataus ir šeimos gyvenimo sampratą pagal konvencijos 8 straipsnį⁶⁴. EŽTT nusprendė, jog tokiu pavardės pakeitimu Latvijos valstybė įsikišo į EŽTK 8 straipsnio garantuojamas teises, bet toks įsikišimas proporcingas, nes valstybinė kalba yra konstitucinė vertybė, o įsikišimas gali būti pateisinamas siekiant apsaugoti kitų asmenų teises ir

⁶² Lazdiina, Sanita and Marten, Heiko F. „Latgalian in Latvia: A Continuous Struggle for Political Recognition“, *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Vol 11, No 1, 2012, 66-87.

⁶³ Valevičius, Vytautas, Kraniauskas, Liutauras, „Tautinės mažumos Latvijoje ir Lietuvoje: tarp politinės kategorijos ir etniškumo“, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2001, 1-2, 90-109.

⁶⁴ EŽTT jurisprudencijoje reikšminga šiam klausimui yra *Metzen vs. Latvia* byla (pareiškimo Nr. 71074/01), kurioje viena bylos šalių yra būtent Latvija. Byloje Latvijos pilietė skundėsi, jog po jos vedybų Vokietijoje su Vokietijos piliečiu jai buvo atsisakyta pagrindiniame paso puslapyje nurodyti originalią pavardės formą, o vietoje jos pateikta sulatvinta forma „Mencena“.

laisves⁶⁵. Vardų vadojimas skirtingose šalyse skiriasi ir pasižymi istorinių ir kultūrinių veiksnių nulemta įvairove, kurios sureguliuoti EŽTT nepretenduoja, o Latvija savo valstybinės kalbos vartojimo reguliavimu nepažeidžia tautinių mažumų teisių.

Klausimais apie mokyklas ir mokymą lietuvių kalba respondentai arba negalėjo nieko atsakyti, arba buvo patenkinti situacija – tiek mokyklų finansavimu, tiek užsiėmimų gimtąja ir valstybine kalba santykiu. Nurodyta, jog egzistuoja Rygos lietuvių mokykla, kurioje mokomoji kalba yra lietuvių bei šeštadieninės mokyklėlės, kuriose lietuviškai mokoma lietuvių kalbos ir etnokultūros. Rygos lietuvių mokykla yra vienintelė, teikianti vidurinį išsilavinimą lietuvių kalba visoje Latvijoje. Joje, pagal galiojančius įstatymus, 60% dalykų mokomasi latvių, o 40% - lietuvių kalba. Lietuvių pedagogai sakosi esą patenkinti finansavimu, nors visada ieško rėmėjų mokyklos techninės būklės gerinimui. Mokykloje mokosi ~400 mokinių. Pirma lietuvių klasė latvių 85 vidurinėje mokykloje Rygoje buvo įkurta 1991 m., o nuo 1995 m. veikia Rygos lietuvių kultūros ir švietimo centro iniciatyva įsteigta Rygos lietuvių vidurinė mokykla (1995–2000 m. pagrindinė mokykla, 1–10 klasės, nuo 2003 m. – 1–12 klasės). Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija remia lietuviškos programos palaikymą.

Be Rygos lietuvių mokyklos egzistuoja neformalus švietimas lietuvių kalba. XX a. pabaigoje Latvijos lietuvių bendruomenės iniciatyva pradėtos steigti savaitgalinės lietuvių mokyklos: Daugpilyje (veikė 1994-2000 m.), Jūrmaloje (1994-2005 m.), Jelgavoje (1989 m.), Kegume (1999-2004 m.), Liepojoje (1989 m. ir 1998-2002 m.), Valmieroje (1998 m.), Duobelėje (2000–2006 m.), Aknystoje (2004 m.), jose dirbo 16 mokytojų. Lietuvių kalbos fakultatyvai veikia Daugpilyje (čia XX a. pabaigoje vyko ir formaliojo ugdymo lietuvių kalbos pamokos), Aknystoje, lietuviškos 1–9 klasės, įkurtos Liepojos lietuvių kultūros draugijos „Rūta“, iki 2002 m. veikė Liepojos latvių 8 vidurinėje mokykloje. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija šiuo metu⁶⁶ į Latviją siunčia 3 mokytojus ir 2 kultūros darbuotojus, neformaliojo ugdymo lituanistines mokyklas aprūpina metodine medžiaga.

XXI a. pradžioje mokyklas pradėta uždarinėti dėl mokinių mažėjimo. Latvijos lietuvių bendruomenė apskritai yra senstanti, dažnos mišrios lietuvių santuokos su latvių ar didesnių tautinių mažumų atstovais. Vaikams tokiose šeimose neretai formuojama nebe lietuviška tapatybė, tikintis, jog tai padės įsilieti į gyvenimą Latvijoje. Toks scenarijus ypač būdingas tarp lietuvių kilmės moterų, kurios tautiškai heterogeniškoje aplinkoje pačios renkasi savo kitataučių

⁶⁵ Račkauskaitė, Aistė, „Tautinėms mažumoms priklausančių asmenų vardų ir pavardžių vartojimas: tarptautinė ir Lietuvos Respublikos praktika“, *Socialinių mokslų studijos*, 2011, 1(3), 365-384.

⁶⁶ LR Užsienio reikalų ministerija šias funkcijas atlieka iki 2013 metų. Nuo tada lituanistinio švietimo kuravimą perima LR švietimo ir mokslo ministerija.

vyrų tautybę.⁶⁷ Latvijos Švietimo ir mokslo ministerijos duomenimis, per pastaruosius 5 mokslo metus lietuvių bendrojo lavinimo valstybinėse mokyklose nuolatos mažėjo: 2006-07 m. jų buvo 1802, 2008-09 m. – 1142, o 2011-12 m. – jau tik 970. Tiesa, Rygos lietuvių mokykla nurodo tokios problemos neįaučianti – mokinių skaičiaus mažėjimo tendencijų joje nėra.

Visų respondentų atsakymai visiškai sutapo asociacijų laisvės ir tradicijų puoselėjimo galimybių srityse. Nei steigtis į organizacijas, nei švęsti šventes, nei minėti svarbias datas jokių kliūčių, respondentų teigimu, nėra buvę. Šiuo metu Latvijoje laisvai veikia 12 lietuvių tautinės kultūros organizacijų. Apie Latvijos lietuvių švenčiamas Lietuvos valstybines šventes ir sukaktis liudija ir pranešimai žiniasklaidoje⁶⁸. Latvijos lietuvių jungtinis folkloro ansamblis (7 draugijų folkloro ansambliai) 1994, 1998, 2003 m. dalyvavo pasaulio lietuvių dainų šventėse. Latvijos lietuviai dalyvauja tradiciniuose Latvijos tautinių mažumų festivaliuose Rygoje „Latvijos vainikas“ ir lietuvių, latvių, lyvių, estų kultūros šventėje „Baltijos pynė“.

Nėra vieningos nuomonės (ar žinių) apie lietuvių dalyvavimą Latvijos politikoje: vieni respondentai nurodė, jog Latvijos politiniame gyvenime nedalyvauja jokios lietuviškos partijos ar žmonės, kiti – jog asmeniniu pagrindu lietuviai politikoje dalyvauja. Kita vertus, nurodytas ir Latvijos parlamento nario Romualdo Ražuko pavyzdys, tad akivaizdu, jog lietuviai politikoje tikrai dalyvauja ir net aukščiausiu lygiu, tačiau nesitelkia į politines organizacijas tautiniu pagrindu, o eiliniai Latvijos lietuviai ne visada domisi tokia savo tautiečių veikla Latvijos politikoje. Tačiau galima teigti, jog pilietybę turintiems lietuviams individualaus dalyvavimo politiniame ir visuomeniniame gyvenime galimybės nėra ribojamos, nepasitaiko ryškesnių diskriminacijos atvejų.

Skirtingas ir lietuviškos žiniasklaidos padėties Latvijoje vertinimas: nurodomas tiek pasitenkinimas jos būkle, tiek ir finansavimo trūkumas, neleidžiantis tokiai spaudai gyvuoti apskritai. Latvijos radijo IV programoje egzistuoja pusvalandžio trukmės laida „Lietuva brangi“ lietuvių kalba⁶⁹, leidžiami lietuviški laikraščiai, tarp jų 1994 m. atnaujintas tarpukario laikraštis „Lietuvių balsas“, leidžiamas Latvijos lietuvių bendruomenės ir spausdinamas Vilniuje 600 egzempliorių tiražu. Televizijos laidos lietuvių kalba Latvijoje nerengiamos, žiūrimos lietuviškos transliacijos iš Lietuvos.

Nėra sutarimo dėl to, ar su skirtingomis tautinėmis bendruomenėmis šalyje ir elgiamasi skirtingai. Gauti išsiskiriantys atsakymai (dažniau neigiami) greičiausiai gali būti paaiškinti tik

⁶⁷ Merkienė, Irena Regina, „Latvijos lietuviai etninėje ir kultūrinėje konvergencijoje“, *Lituanistica*, 2001, t 1 (45), 117-143.

⁶⁸ „Latvijos lietuviai švenčia Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo metines“, Vilnius, 2010.
< http://www.travelnews.lt/?view=gallery&g_uid=2734&page_gall=0 > [žiūrėta 2012-10-27]

⁶⁹ Laidos įrašai prieinami internete: < <http://www.zilionis.lt/lituanica/lva/index.htm> > [žiūrėta 2012-11-27]

skirtinga lokaline patirtimi – Rygoje tautinių mažumų favoritizavimo nėra, o provincijoje jis bent subjektyviai jaučiamas. Išreikšta ir nuomonė, kad skirtingas tautinių mažumų traktavimas priklauso nuo tarptautinių santykių su kaimynais ir politinių įtampų.

Išskirtinio žiniasklaidos, nevyriausybinių organizacijų ir kitų šalių dėmesio sulaukia nepiliečių klausimas Latvijoje, garsiausiai eskaluojamas Rusijos ir rusų mažumos teisės Latvijoje ginančių organizacijų. Europos Tarybos komisaras žmogaus teisių klausimams 2008 m. rekomendacijose nurodė, jog būtina siekti, kad nepiliečių vaikams Latvijos pilietybė būtų suteikiama automatiškai, o vyresnio amžiaus žmonėms būtų palengvinti natūralizacijai keliami reikalavimai⁷⁰. Taip pat ne viena tarptautinė institucija skatina Latviją suteikti nepiliečiams balsavimo teisę savivaldos rinkimuose, nes dauguma nepiliečių šalyje gyvena didžiąją dalį ar net visą savo gyvenimą⁷¹. Šio žmogaus teisės užtikrinančių organų spaudimo kontekste Latvija susiduria ir su iš vidaus kylančiomis iniciatyvomis: referendumu dėl valstybinės kalbos statuso suteikimo rusų kalbai, ir dėl automatinio Latvijos pilietybės nepiliečiams suteikimo.

Pirmoji iniciatyva buvo arčiau išsikeltos tikslas įgyvendinimo: referendumas įvyko ir parodė, jog už vienintelės latvių kalbos buvimą valstybine pasisako gerokai daugiau žmonių nei vien etniniai latviai⁷². Antroji iniciatyva dėl pilietybės nepiliečiams suteikimo nutrūko nevirtusi referendumu (ją balsavimu blokavo vyriausioji rinkimų komisija), tačiau jaučiasi vis aktyvesnės pastangos pakeisti su nepiliečių, ypač rusakalbių, padėtimi susijusį *status quo*. Kartu pastebima ir auganti rusų mažumos ir nepiliečių teisių klausimais nesutariančių visuomenės grupių konfrontacija.

1.3. Išvados

- Teisinio reglamentavimo padėtis Latvijoje ir teisės aktuose įtvirtintos teisės tautinėms mažumoms ir jų atstovams iš esmės yra pakankamos, atitinkančios tarptautinius reikalavimus tautinių mažumų teisių apsaugos srityje, nors politiniu lygiu tautinių mažumų srityje Latvija yra akivaizdžiai užėmusi gynybinę politiką, siekdama apginti etninių latvių interesus bei dominuojantį latvių kalbos statusą valstybėje.
- Tai lemia, jog šalyje įgyvendintas tautinių mažumų politikos modelis, siekiantis integruoti

⁷⁰ Council of Europe Parliamentary Assembly, “Rights of National Minorities in Latvia. Recommendation 1772”, Strasbourg, 2008.

⁷¹ Ten pat.

⁷² “More Questions Please. Latvia’s Failed Referendum”, *The Economist*, 2012.

<<http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2012/02/more-questions-please>> [žiūrėta 2012-11-10]

jas į visuomenę, o ne vien sudaryti sąlygas tapatumo puoselėjimui. Tam sukurta dvikalbio mokymo sistema, leidžianti išmolti tiek gimtąją, tiek valstybinę kalbą, ir įtvirtinta valstybinės kalbos hegemonija viešojoje erdvėje (vietovardžiuose, asmenvardžiuose, valstybės tarnyboje).

- Nuo pat Nepriklausomybės atkūrimo tautinių mažumų Latvijoje klausimą pirmiausiai apibrėžia itin gili perskyra tarp Latvijos valstybinės politikos įtvirtinant latvių kalbos statusą, reikalaujant Latvijos pilietybę nepiliečiams įgyti per natūralizacijos procesą (o ne automatiškai), bei rusakalbių nepiliečių priešiškumo šiai politikai. Išskirtinio žiniasklaidos, nevyriausybinių organizacijų ir kitų šalių dėmesio pirmiausiai sulaukia nepiliečių klausimas Latvijoje, garsiausiai eskaluojamas Rusijos ir rusų mažumos teises Latvijoje ginančių organizacijų.

- Minėtos konfrontacijos pasekoje mažiau skaitlingos tautinės mažumos (tarp jų - ir Latvijos lietuviai) lieka valstybės ir platesnės visuomenės dėmesio nuošalyje, jų įsitraukimas į politinį dalyvavimą yra praktiškai nepastebimas.

- Tautinių mažumų politika susijusi iš esmės tik su tradicinėmis tautinėmis mažumomis, kurių daugelis atstovų jau turi šalies pilietybę ir tam tikru mastu yra įsitraukę į visuomenės gyvenimą. Iš esmės, visuomenės užribyje lieka imigrantai, pabėgėliai ir kitos naujos, be to, kartu ir negausios etninės grupės.

- Tendencingų socialinių skirtumų tarp latvių ir lietuvių ar kitų tautinių mažumų nėra, lietuviai naudojami Latvijos piliečiams ir kitiems nuolatiniais gyventojams skirtomis pilietinėmis ir politinėmis teisėmis, dalyvauja kultūros gyvenime, nepatiria kliūčių steigiant organizacijas ar joms vykdam veiklą.

II. Lenkija

Trumpa situacijos apžvalga

Tautinės mažumos Lenkijoje skiriasi pagal įvairias charakteristikas: dydžiu, politiniu aktyvumu, teritoriniu pasiskirstymu, organizacijų gausa. Kaip teigiama Lenkijos Vidaus reikalų ministerijos paruoštoje ataskaitoje apie tautines ir etnines mažumas Lenkijoje, dauguma jų -

senstančios populiacijos, dažniausiai gyvenančios valstybės pasieniuose.⁷³ Visoms tautinėms mažumoms reikšmingi švietimo klausimai, dažniausiai susiję su mokyklų steigimu, finansavimu ir veikla. Kitas svarbus poreikis – vartoti savo kalbą viešajame gyvenime, turėti savo televizijos ir radijos laidas, rečiau – dvikalbius vietovardžius ar gatvių pavadinimus.

Tautinės mažumas Lenkijoje taip pat galima klasifikuoti į tradiciškai gyvenančias miestuose (karaimai, žydai, totoriai, romai) ir į gyvenančias kaimuose (slovakai, lietuviai, vokiečiai).

Pagal 2011 metų Lenkijos gyventojų surašymą, 640 tūkst. (t.y. 1,66%) jos piliečių priklausė vien kitai tautybei, nei lenkiška. Tarp jų gausiausios - silezijiečių etninė grupė (*ślaska*) – 418 tūkst., vokiečių – 59 tūkst., ukrainiečių – 37 tūkst. tautinės bendruomenės. Lietuvių tautinei mažumai priklausančių Lenkijos piliečių yra 5 tūkstančiai, ir ji yra devinta pagal dydį tautinė mažuma. Kadangi surašyme taip pat buvo leidžiama įvardinti antrąją tautinę tapatybę (šalia lenkiškos), dar apie 2 tūkstančiai asmenų priskyrė save prie lietuvių. Surrašymo duomenys rodo, kad lietuvių Lenkijoje iš viso yra 7 tūkstančiai (nurodant lietuvių tautybę tiek kaip pirmą, tiek ir kaip antrą). 2002 metų surašymo duomenimis jų buvo 5,8 tūkstančio, tačiau tuomet asmenims suteikta galimybė įvardinti tik vieną tautinę tapatybę (tai rodo, kad per 9 metus Lenkijos lietuvių, kurie lietuvių tautybę nurodo kaip pagrindinę, sumažėjo 0,8 tūkst.).

Tautinės mažumos Lenkijoje taip pat apubūdinamos jų regioniniu pasiskirstymu. Pagal Vidaus reikalų ministerijos paruoštą 2007 m. ataskaitą, daugiausia tautinių mažumų yra Opolskie (*Opolskie*) vaivadijoje – apie 105 tūkst. gyventojų (tuo metu 9,91 proc. gyventojų), Palenkės (*Podlaskie*) vaivadijoje – apie 53 tūkst. gyv. (tuo metu 4,45 proc), Silezijos (*Śląskie*) vaivadijoje – apie 32 tūkst. gyv. (tuo metu 0,69 proc.), ir Varmijos-Mozūrijos (*Warmińsko-Mazurskie*) vaivadijoje – apie 17 tūkst. gyv. (tuo metu 1,2 proc.).⁷⁴ Kitaip tariant, tautinės mažumos gausiausios Lenkijos pietuose ir šiaurėje – šiaurės rytuose. Penkiose savivaldybėse Lenkijoje ne lenkų tautybės asmenys sudaro daugumą: Orla, Čižė (*Czyże*), Dubicze Cerkiewne, Hajnuvkės (*Hajnówka*), ir Punsko (*Puńsk*). Visos jos yra Palenkės vaivadijoje, visos nuo valstybės sienos nutolusios ne daugiau dvidešimties kilometrų, ir išskyrus lietuvių apgyvendintą Punsko vaivadiją, visose daugumą sudaro baltarusiai.

Lentelė Nr. 2 Gausiausių tautybių skaičius ir procentas Lenkijoje 2002-aisiais ir 2011-aisiais⁷⁵

⁷³ Raport Dotyczący Sytuacji Mniejszości Narodowych I Etnicznych Oraz Języka Regionalnego W Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2007.

⁷⁴ Raport Dotyczący Sytuacji Mniejszości Narodowych I Etnicznych Oraz Języka Regionalnego W Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa, 2007.

⁷⁵ Raport z wyników, Narodowy Spis Powrzechny Ludności i Mieszkań, Warszawa, 2012.

Tautybė	Skaičius 2002 metais (tūkst.)	Procentas nuo bendro gyv. sk.	Skaičius 2011 metais (tūkst.)	Procentas nuo bendro gyv. sk.	Pokytis (tūkst.)
Lenkai	36983	96,73	36922	95,88	-61
Silezijiečiai	173	0,45	418	1,09	245
Vokiečiai	153	0,4	59	0,15	-94
Ukrainiečiai	30	0,08	37	0,1	7
Baltarusiai	49	0,13	36	0,09	-13
Kašubai	5	0,01	17	0,04	12
Romai	13	0,03	12	0,03	-1
Rusai	6	0,02	8	0,02	2
Lemkai	6	0,02	7	0,02	1
Lietuviai	6	0,02	5	0,01	-1
Vietnamiečiai	2	0,01	3	0,01	1
Armėnai	1	0,01	3	0,01	2
Kitos tautos	27	0,07	33	0,08	6
Nenustatyta	775	2,02	951	2,47	176

Skiriasi ir tautinių mažumų politinio dalyvavimo mastas. Pagal Lenkijos vyriausybės parengtą Trečiąją ataskaitą apie tautinių ir etninių mažumų padėtį Lenkijoje, vokiečių mažuma yra politiškai aktyviausia: ji turi 7 atstovus dviejų vaivadijų seimeliuose, 50 atstovų aštuonių savivaldybių (pavietų, lenk. *Powiaty*) tarybose, 282 atstovus savivaldybių (gminų) tarybose ir 1 atstovą (Rišardas Galla - *Ryszard Galla*) parlamente. Nors Lenkijos Seime buvo ir kitų ne lenkų kilmės asmenų, šiuo metu tik vokiečiai turi savo rinkimų komitetą. Anksčiau jį turėjo ir baltarusių tautinė mažuma, tačiau 2010 metais rinkimų komitetas nebebuvo sukurtas.⁷⁷

Lenkijos Respublikos Konstitucija (35 str.) garantuoja Lenkijos piliečiams, priklausantiems tautinėms ir etninėms mažumoms, teisę į kalbos, kultūros, papročių ir tradicijų puoselėjimą ir vystymą. Šis straipsnis taip pat suteikia joms teisę kurti savo institucijas švietimo, kultūros ir religinės tapatybės palaikymo reikmėms. Tautinių mažumų padėtį detaliam reglamentuoja Tautinių ir etninių mažumų bei regioninės kalbos įstatymas. Jame tautinė mažuma yra apibrėžta kaip „lenkų piliečių grupė, kuri (...) yra mažesnė, nei likusi Lenkijos Respublikos gyventojų dalis; žymiai skiriasi nuo kitų piliečių kalba, kultūra arba tradicija; siekia išsaugoti savo kalbą, kultūrą arba tradiciją; turi savo istorinės nacionalinės bendrijos suvokimą ir yra linkusi ją išreikšti ir išsaugoti; jos protėviai gyvendavo dabartinėje Lenkijos Respublikos teritorijoje mažiausiai prieš 100 metų; susitapatina su savo šalies tauta“. Įstatymas skiria 9 tautines mažumas, tarp jų ir lietuvių. Etninė mažuma įstatyme apibrėžiama taip pat, vienintelis skirtumas – ji nesitapatina su savo šalies tauta. Išskiriamos keturios etninės mažumos: karaimų, lemkų, romų, totorių. Nors šis įstatymas

⁷⁶ Lenkijos Statistikos Departamentas.

⁷⁷ Trzeci Raport Dotyczący Sytuacji Mniejszości Narodowych I Etnicznych Oraz Języka Regionalnego W Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2011.

priimtas 2005 metų sausio 6 dieną, jis neįvardija kašubų (*kaszubi*) ir silezijiečių (*ślązacy*) kaip etninių mažumų. Nors jie sudaro ženklias grupes valstybėje, įstatymas išskiria tik kašubų kalbą, priskirdamas ją prie regioninių kalbų. Šios dvi mažumos yra laikomos etninėmis grupėmis, kurios įeina į lenkų tautos sudėtį. Įstatymo 5 straipsnis draudžia prievartinę mažumų asimiliaciją, o 6 str. – diskriminaciją. Teisinio traktavimo prasme nėra jolios kokybinio skirtumo tarp tautinių ir etninių mažumų, nes įstatymuose etninės mažumo minimos šalia tautinių mažumų.

Diskriminacijos klausimu 2010 m gruodžio 3 dieną priimtas įstatymas Dėl kai kurių Europos Sąjungos nuostatų lygus asmenų traktavimo srityje įgyvendinimo“. Šis „antidiskriminacinis“ įstatymas draudžia pažeisti lygiateisiškumo principą dėl lyties, rasės, etninės kilmės, tautybės, religijos, tikėjimo, pasaulėžiūros, neįgalumo, amžiaus ar seksualinės orientacijos. Įstatymu apibrėžiamos tiesioginė ir netiesioginė diskriminacija, nelygus traktavimas ir lygiateisiškumo principai.⁷⁸

2.1. Teisinė dalis

2.1.1. Nacionalinės teisės aktų sistemos apžvalga

Lenkija yra ratifikavusi pagrindines tarptautines žmogaus teisių apsaugai skirtas sutartis, *inter alia*, draudžiančias diskriminuoti asmenis dėl tautybės ar etninės priklausomybės (Pilietinių ir politinių teisių paktą, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją), o taip pat ir sektorines, specialiai į tautinių mažumų teises ir apsaugą orientuotas konvencijas (JT konvenciją dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo, Europos Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvenciją).⁷⁹ Lenkija taip pat ratifikavo Europos regioninių arba tautinių mažumų kalbų chartiją. Apie jos įgyvendinimą Europos Tarybos ministrų komitetas 2011 metais parengė ataskaitą, kurioje rašoma apie atskirų nuostatų įgyvendinimą ar pažeidimus, pvz., nurodant, kad vykdant visuotinį Lenkijos gyventojų surašymą 2011 metais dažnai nebuvo užduodamas klausimas apie respondento tautybę ir naudojamas kalbas, arba tautybė automatiškai būdavo nurodoma kaip „lenkų“. Kitas pavyzdys – tautinių ir etninių mažumų priekaištai, jog Lenkijos vyriausybė apsiriboja kova su diskriminacija kalbų prasme, tačiau aktyviai neremia tų kalbų puoselėjimo. Dar iki praėjusių metų Lenkija griežtai kritikuota dėl to, kad joje veikiantis

⁷⁸ Dz. U. Nr 254, Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r. o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania.

⁷⁹ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce. Podstawowe prawa. <http://www.msw.gov.pl/portal/pl/61/38/Podstawowe_prawa.html>, [Žiūrėta 2012-11-04]

antidiskriminacinis įstatymas yra nepakankamas.⁸⁰ Kadangi įstatymas veikia dar nepilnus du metus ir jau yra kritikuojamas, gali kilti abejonų dėl jo efektyvumo. Tautinių ir etninių mažumų teisių užtikrinimą Lenkijoje taip pat nagrinėjo ESBO komisaras Knutas Vollebaekas, tačiau jo pateiktos rekomendacijos Lietuvos ir Lenkijos vyriausybėms buvo konfidencialios.⁸¹

Pastaraisiais metais diskutuojama ir apie vokiečių priekaištus Lenkijai dėl neparengtos mažumos švietimo strategijos, kitus neišpildytus Lenkijos vyriausybės pažadus: didesnę finansavimą vokiečių mažumos organizacijoms, mokslinius tyrimus apie komunistinės vyriausybės politiką mažumų atžvilgiu, specialaus instituto užsiimančio tautinėmis mažumomis įkūrimą kai kuriose vaivadijose.⁸² Čekų tautinė mažuma susiduria su gadinamų dvikalbių lentelių problema, o slovakai skundžiasi juos žeidžiančiu paminklu, pastatytu partizanui Juzefui Kurasiui (Józef Kuraś).⁸³ 2008 metų Bendrosios vyriausybės ir tautinių bei etninių mažumų komisijos posėdžio protokole pažymėta, jog ukrainiečių tautinė mažuma susiduria su problemomis dėl paminklų ir kapinių traktavimo: ukrainiečiams nėra suteikiami leidimai statyti savo paminklus, tuo tarpu statomi paminklai asmenims, kuriuos ši mažuma vertina neigiamai.

2.1.2. Politinės ir pilietinės teisės

Freedom House duomenimis Lenkija yra vertinama kaip laisva, demokratiška šalis. Korupcijos, savivaldos ir pilietinės visuomenės rodikliai joje geresni nei Lietuvoje.

Lentelė Nr. 3 Laisvės ir demokratijos indikatoriai 2011.⁸⁴

	Rinkimų procesas	Pilietinė visuomenė	Žiniasklaida	Nacionalinis valdymas	Savivalda	Teisėtvarka	Korupcija	Demokratijos lygis
Lenkija	1,5	1,5	2,25	2,75	1,75	2,5	3,25	2,21

⁸⁰ Europejska Karta Języków Regionalnych Lub Mniejszościowych, Realizacja Postanowień Karty W Polsce, Strasburg, 2011.

⁸¹ BNS, „Lithuanian Prime Minister pledges to implement OSCE commissioner's recommendations as long as they don't run counter to Constitution”, 15min.lt, 2012. <<http://www.15min.lt/en/article/politics/lithuanian-prime-minister-pledges-to-implement-osce-commissioner-s-recommendations-as-long-as-they-don-t-run-counter-to-constitution-526-235071>>, [Žiūrėta 2012-11-04]

⁸² Mniejszość niemiecka niezadowolona z polskiego rządu. "Obiecali wiele, nie zrobili (prawie) nic", Wprost, 2012. <<http://www.wprost.pl/ar/335556/Mniejszosc-niemiecka-niezadowolona-z-polskiego-rzadu-Obiecali-wiele-nie-zrobili-prawie-nic/>>, [Žiūrėta 2012-11-04]

⁸³ Konarski, Leszek, „Ogień” był bandyta“, Przegląd, 2012. <<http://www.przegląd-tygodnik.pl/pl/artukul/ogien-byl-bandyta-0>>, [Žiūrėta 2012-11-04]

⁸⁴ Freedom House duomenys. Mažesni skaičiai atspindi geresnę valstybės įvertinimą ir atvirksčiai.

Lenkijos Respublikos pilietybės įgyjimo, sugražinimo ir praradimo reglamentavimas tautinėms mažumoms yra detalus.⁸⁵ Pilietybė įgyjama dažniausiai pagal tėvų pilietybę, rečiau – pagal gimimo vietą. Jei abu tėvai yra kitos valstybės piliečiai, įprastomis sąlygomis vaikui Lenkijos pilietybė nesuteikiama. Svarbu pabrėžti, jog 2009 metų pilietybės įstatymas nedraudžia turėti kitų pilietybių, tačiau teisiškai pripažįsta tik vieną. Kadangi tautinių mažumų įstatymas įvardija vokiečius, čekus, slovakus, ukrainiečius, baltarusius, lietuvius ir rusus kaip „tradicines“ tautines mažumas, tai pilietybės klausimas priklauso nuo Lenkijos kaimyninių valstybių teisinio reguliavimo, t.y. ar jos suteikia savo piliečiams galimybę turėti du pasus. Kadangi Lenkijoje gyvena 38 mln. žmonių ir tik apie 4 proc. priklauso tautinėms mažumoms, jų būklės situacija viešajame gyvenime nėra tiek analizuojama ar akcentuojama, kiek, pavyzdžiui, Latvijoje. Pagal pilietybės įstatymą, Lenkijos Respublika neturi teisės iš nieko atimti pilietybės. Kaip ir kitose Europos Sąjungos valstybėse, Lenkijoje galima dalyvauti Europos Parlamento ir savivaldybių rinkimuose, turint kitos nei Lenkija Europos Sąjungos valstybės pilietybę. Piliečiai turi aktyvią ir pasyvią rinkimų teisę. Asmenys, kurie nėra Lenkijos, bet yra Europos Sąjungos piliečiai, turi balsavimo teisę, jei pastoviai gyvena Lenkijoje ir yra prisiregistravę rinkimų rejestre (18 rinkimų kodekso straipsnis).

Į Lenkijos Respublikos Seimą gali patekti kiekvienas Lenkijos pilietis, kuriam suėjo 21 metai. Taip pat svarbu pabrėžti, kad remiantis rinkimų kodeksu, rinkimų apygardų negalima jungti taip, jog tai kenktų tautinių ir etninių mažumų socialiniams ryšiams. Rinkimų į parlamentą (Seimą) sistema suteikia papildomų lengvatų tautinių mažumų atstovams. 2011 metų rinkimų kodekse nurodoma, kad tautinių mažumų organizacijos gali kurti rinkimų komitetą ir kelti kandidatą Seimo rinkimų sąrašuose. Savo pageidavimu jos gali būti atleidžiamos nuo reikalavimo peržengti 5 proc. (valstybės mastu) rinkiminį slenkstį.⁸⁶ Toks komitetas visvien turi varžytis su kitais visos apygardos mastu. Lenkijos parlamento rinkimuose, skaičiuojant partijų laimėtas vietas, yra taikomas D'Hondt metodas, kuris yra palankesnis didesnėms politinėms partijoms, surenkančioms daugiausiai balsų.⁸⁷ Remiantis šiuo metodu partijos, peržengusios tam tikrą rinkiminį slenkstį (Lenkijos atveju 5 proc.) varžosi dėl mandatų. Apygardoje suteikiami mandatai skirstomi pagal balsų skaičių, paeiliui juos dalinant iš 1, 2, 3, 4 ir t.t. Tai lemia, jog mažumos partija kuri surenka 3000 balsų realybėje neturi šansų varžytis su partija, kuri surenka 30000 balsų.

⁸⁵ Dz. U. z dn. 14 lutego 2012, Ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim.

⁸⁶ Dz. U. z 2011 r. Nr 21, Kodeks wyborczy

⁸⁷ Ten pat, straipsnis 444.

Lietuvių tautinė mažuma turi 3 atstovus Seinų savivaldybės taryboje ir 19 atstovų Punsko savivaldybės (gminos) taryboje. Seinų savivaldybės vicestarosto pareigas eina Romas Vitkauskas (*Romuald Witkowski*), priklausantis Lenkijos lietuvių bendruomenei.⁸⁸

Be šių oficialių instrumentų, tautinės ir etninės mažumos Lenkijos Respublikoje įtaką vyriausybės darbui gali daryti per tam sukurtas institucijas. Jos gali turėti savo atstovus specialioje komisijoje, veikiančioje prie Vidaus reikalų ministerijos.

Bendroji vyriausybės ir tautinių bei etninių mažumų komisija.

Bendroji vyriausybės ir tautinių bei etninių mažumų komisija – tai patariamasis organas, kuris (1) peržvelgia teisės aktus, susijusius su tautinėmis mažumomis, (2) kuria programas, palaikančias tautinę tapatybę, (3) prižiūri tinkamą biudžeto lėšų, skirtų tautinėms mažumoms, paskirstymą o taip pat (4) kovoja su diskriminacija.⁸⁹ Ją sudaro ne tik vyriausybės nariai, bet ir mažumų organizacijų atstovai. Šiuo metu jų yra 21, du iš jų priklauso lietuvių tautinei mažumai (Lenkijos lietuvių bendruomenei). Posėdžiai rengiami pastoviai nuo komisijos įkūrimo 2005 metais, ir protokolų analizė rodo, jog į lietuvių atstovų pastabas komisija atsižvelgdavo. Tai patvirtina ir oficialūs komisijos pareiškimai, sutampantys su tautinių mažumų pozicija, reiškiami žiniasklaidoje. Komisijos santykiai su kitomis tautines mažumas atstovaujančiomis institucijomis reglamente nėra apibrėžti, tačiau posėdžių protokolai bei darbo grupių sudėtis rodo, jog į darbotvarkę būna įtraukiamos tautinių ir etninių mažumų organizacijos. Komisijos įtaka priklauso nuo vyriausybės požiūrio į jos teikiamas rekomendacijas.

Religinių bendruomenių bei tautinių ir etninių mažumų departamentas.

Administracijos ir skaitmenizacijos ministerijoje (*Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji*) veikia specialus Religinių bei tautinių ir etninių mažumų departamentas. Jo tikslai yra (1) spręsti tautinių mažumų reikalus, (2) vesti registrą savivaldybių, kuriose naudojama pagalbinė kalba, (3) vesti registrą savivaldybių, kuriose naudojami vietovardžiai ir pavadinimai mažumos kalba, (4) tvarkyti Bažnyčios bei kitų religinių institucijų reikalus santykyje su vyriausybe, (5) techniškai aptarnauti Bendrąją vyriausybės ir tautinių bei etninių mažumų komisiją ir prisidėti prie jos darbo

⁸⁸ Trzeci Raport Dotyczący Sytuacji Mniejszości Narodowych i Etnicznych Oraz Języka Regionalnego W Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2011.

⁸⁹ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Komisja Wspólna Rządu i Mniejszości Narodowych i Etnicznych, <http://www.msw.gov.pl/portal/pl/313/4228/Komisja_Wspolna_Rzadu_i_Mniejszosci_Narodowych_i_Etnicznych.html>, [Žiūrėta 2012-11-04]

organizavimo, (6) tvarkyti kitus reikalus, susijusius su religija.⁹⁰ Departamento sudarytame asmenų, atsakingų už tautines mažumas paskirose vaivadijose, sąrašė nėra tautinių mažumų organizacijų atstovų.⁹¹

Bendrosios vyriausybės ir tautinių bei etninių mažumų komisijos atveju sunku teigti, kad ji turi didelę įtaką vyriausybės darbui, mat tai yra tik patariamasis organas. Vis dėlto, komisijos leidžiamų pareiškimų skaičius (2011 metais jų buvo 15, 2010 – 12, 2009 – 7) rodo, jog ši institucija ir jos nariai tampa vis aktyvesni.⁹² Kalbant apie aukščiau minėtą tautinių ir etninių mažumų departamentą, svarbu, nors nėra būtina, kad jame dirbtų tautinių mažumų atstovai. Viena vertus, jis dėl to gali tapti „objektyvesnis“, kita vertus, yra priklausomas nuo politinės situacijos šalyje ir tuometinių nuotaikų vyriausybėje.

2.1.3. Švietimo sritis bei religinės teisės ir laisvės

Lenkijos Respublikos Konstitucijos 35 straipsnis užtikrina tautinių ir etninių mažumų teisę kurti savo institucijas, skirtas švietimui, kultūrai ir religinės tapatybės išlaikymui. Švietimo ministro 2007 m. lapkričio 14 d. potvarkis⁹³ (dėl sąlygų ir būdų, kuriais vaikų darželiai, mokyklos ir viešosios institucijos gali palaikyti moksleivius, kurie priklauso tautinei ar etninei mažumai, tautinę, etninę ir kalbinę tapatybę) su 2012 metų pataisa⁹⁴ skirsto tautinių mažumų švietimą į 4 modelius:

1. Visi dalykai išskyrus lenkų kalbą, Lenkijos istoriją ir Lenkijos geografiją, yra dėstomi mažumos kalba.
2. Dvikalbis mokymas, kai dalis pamokų vyksta lenkiškai, dalis – mažumos kalba.
3. Mažumos kalba dėstoma tik kaip papildomas dalykas.
4. Organizuojamos tarpklasinės arba tarpmokyklinės grupės, kuriose mokoma mažumos kalbos

⁹⁰ Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, <<http://mac.gov.pl/departament-wyznan-religijnych-oraz-mniejszosci-narodowych-i-etnicznych/>>, [Žiūrėta 2012-11-04].

⁹¹ Osoby odpowiedzialne za sprawy mniejszości narodowych i etnicznych w województwach. <<http://mac.gov.pl/wp-content/uploads/2011/12/pe%C5%82nomocnicy-12-IX-12.pdf>>, [Žiūrėta 2012-11-04]

⁹² Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych, [Žiūrėta 2012-11-04]

⁹³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 listopada 2007 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym

⁹⁴ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej 2012 r., zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym

Pagal potvarkį, vadovėlius mažumos kalba galima naudoti tik tuo atveju, jei jie yra patvirtinami Lenkijos švietimo ministerijos, tačiau pati ministerija neturi pareigos jų leisti.⁹⁵ Moksleiviai turi teisę rinktis, ar brandos egzaminus laikys lenkų, ar mažumos kalba, o egzaminai visoje šalyje rašomi vienodi. Švietimo ministro potvarkis reguliuoja minimalų vaikų skaičių norint sukurti klasę, kurioje pamokos būtų vedamos mažumos kalba: 7 mokiniai vaikų darželiuose, pradinėse mokyklose (t.y. nuo I iki VI klasės) ir gimnazijose (nuo VII iki IX), o pogimnazijinėse mokyklose (lenk. *Szkoły ponadgimnazjalne*, nuo X įprastai iki XII klasės) - 14 mokinių.

Potvarkis leidžia mokymo įstaigoms nusistatyti savaitinių mokymo mažumos kalba bei kitų pamokų, susijusių su mažumos šalies kultūra, valandų skaičių bei tiksliai nurodo, kiek valandų turi būti skiriama lenkų kalbos mokymui. Taip pat svarbu pabrėžti, kad pamokos apie mažumos kultūrą, geografiją ir kalbą vertinamos remiantis tais pačiais principais, kaip ir pamokos dėstomos visose kitos Lenkijos mokyklose, t.y. jose pasiekti rezultatai turi būti įvertinti teigiamai, siekiant sėkmingai baigti mokloso metus. Mokyklos gali pačios nusistatyti, ar moksleiviai privalės laikyti mažumos kalbos brandos egzaminą, taip pat leidžia moksleiviams patiems pasirinkti kalbą, kuria bus laikomi kiti brandos egzaminai (pavyzdžiui, matematikos, chemijos, filosofijos).

Mokyklos yra finansuojamos iš dviejų šaltinių – iš mokinio krepšelio (t.y. iš Lenkijos biudžeto), ir iš mokyklos steigėjo (t.y. savivaldybės). Mokinio krepšelį gauna kiekvienas valstybės mokinys, nepriklausomai nuo to, ar mokosi mažumos mokykloje ar ne, tačiau mokinio krepšelio dydis priklauso nuo to ar jis priklauso tautinei mažumai. Subsidijos, kurios skiriamos mokiniams iš valstybės biudžeto, priklauso taip pat nuo tautinių mažumų mokyklos dydžio – jos gauna 20% didesnius mokinio krepšelius nei kitos mokyklos. Jeigu mokykla yra maža (iki 84 mokinių pradinėje mokykloje, ir iki 42 mokinių – gimnazijoje ir pogimnazijinėje mokykloje), jai skiriami mokinio krepšeliai yra 150% didesni nei kitose mokyklose. Likusius pinigus, reikalingus mokyklos darbui, skiria mokyklos steigėjas pagal savo nuožiūrą. Dažniausiai tai yra savivaldybė. Nors teisiškai egzistuoja skirtumas tarp tautinių mažumų ir visų kitų mokyklų finansavimo, pačios tautinių mažumų mokyklos nėra skirstomos pagal minėtus keturis mokymo modelius.⁹⁶

Tautinių mažumų įstatymo trečiasis skyrius („Švietimas ir kultūra“) kalba apie tikslines dotacijas tautinių mažumų mokymo įstaigoms, kurias skiria ministras, kuriam pavesta rūpintis religinių išpažinimų ir tautinių bei etninių mažumų klausimais. Teisiškai nėra reglamentuojama, kokio dydžio turi būti tikslinės dotacijos. Jos dažniausiai skiriamos įrangai, kultūrinėms reikmėms

⁹⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 21 czerwca 2012 r. W sprawie dopuszczania do użytku w szkole programów wychowania przedszkolnego i programów nauczania oraz dopuszczania do użytku szkolnego podręczników.

⁹⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 grudnia 2011 r. w sprawie sposobu podziału części oświatowej subwencji ogólnej dla jednostek samorządu terytorialnego w roku 2012.

ir t.t., tačiau ne kasdieniam mokyklų darbui. Dėl to jos nėra priskiriamos prie anksčiau minėtų dviejų mokyklų finansavimo šaltinių.

Švietimo įstatymas papildomai reglamentuoja romų tautybės vaikų švietimą, užtikrina jiems teisę turėti romų švietimo mokytoją. Jiems skiriamas ypatingas dėmesys, nes Bendra vyriausybės ir tautinių bei etninių mažumų komisija skiria specialią stipendiją šios tautybės studentams⁹⁷ ir šia prasme jie susilaukia ypatingo traktavimo iš Lenkijos vyriausybės pusės.

Aukštesnį išsilavinimą turinčių asmenų dalis tautinėse mažumose yra didesnė, nei valstybės vidurkis. Išskirtina yra romų tautinė mažuma, kuri neretai susilaukia kitokio nei likusios tautinės mažumos teisinio reglamentavimo ir traktavimo. Atskiri paramos fondai yra skirti specialiai romų švietimui, kai kurie įstatymų straipsniai kalba išskirtinai apie romų tautinę mažumą. Visoms tautinėms mažumoms reikšmingi švietimo klausimai, dažniausiai susiję su mokyklų steigimu, finansavimu ir veikla.

Teisinio reglamentavimo analizė rodo, kad mokyklos turi gana didelę autonomiją nustatant mokymo programas, mokymą mažumos kalba, užtikrinant kultūrinės teisės ir dėstant pasirinktus dalykus. Svarbu, kad visi moksleiviai laikytų tokius pačius egzaminus, taip pat turėtų galimybę beveik visus dalykus mokytis ir jų egzaminus laikyti mažumos kalba. Abejonių kelia mokyklų finansavimas, kuris labai priklauso nuo savivaldybės. Tolesnė analizė parodo, jog tai, ar tikslinės dotacijos mokykloms priskiriamos, labiausiai priklauso nuo savivaldybės apsisprendimo. Taip pat problemiška atrodo tai, kad mažumų mokyklos skirstomos į keturis tipus pagal mokymo programas, tačiau tik į du tipus pagal finansavimą. Todėl ekonomiškai pasiteisina mažinti mokinių skaičių mokykloje, siekiant gauti didesnes subsidijas.

2.1.4. Kalbos vartojimas viešajame gyvenime

Daugumoje teisės aktų, susijusių su tautinėmis mažumomis, minimas kalbos išlaikymas ir kultūros puoselėjimas. Pradedama bendro pobūdžio Lenkijos Respublikos Konstitucijos 35 straipsniu, kuris užtikrina tautinėms ir etninėms mažumoms teisę naudotis savo kalba, detaliau kalbos vartojimą reguliuoja tautinių mažumų įstatymo 2 skyrius „Mažumos kalbos vartojimas“.⁹⁸ Jis leidžia rašyti vardą ir pavardę pagal mažumos kalbos taisykles, tačiau tik lotyniškais rašmenimis, lenkiška abėcėle. Kitos abėcėlės turi būti transliteruojamos (pakeičiamos į lenkiškus

⁹⁷ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Stypendia dla studentów pochodzenia romskiego, 2010, <http://www.msw.gov.pl/portal/pl/2/8739/Stypendia_dla_studentow_pochodzenia_romskiego.html>, [Žiūrėta 2012-11-03]

⁹⁸ Dz.U z dnia 31 stycznia 2005 r., Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r., o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym.

rašmenis) pagal Vidaus reikalų ministro 2005 m. gegužės 30 d. potvarkį.⁹⁹ Kaip jau minėta anksčiau, valstybė skatina savivaldybių darbuotojus kalbėti pagalbine kalba (suteikiamas 10% priedas prie atlyginimo), tačiau tokios būtinybės nėra. Šis paskatinimas neužtikrina tautinei mažumai galimybės savivaldybėje bendrauti savo kalba. Tautinių mažumų įstatymas leidžia savivaldybėse vartoti mažumos kalbą kaip pagalbinę, tačiau tik tose, kurios yra įtrauktos į Oficialųjį savivaldybių, kuriose yra vartojama pagalbinė kalba, registrą (*Urzędowy Rejestr Gmin, w których używany jest język pomocniczy*). Tai leidžia atidžiai sekti ne tik kuri pagalbinė kalba naudojama kurioje savivaldybėje, bet ir kokia yra socialinė bei politinė atskirų tautinių mažumų jėga. Šiuo metu savivaldybių (gminų), kurios įsivedė pagalbinę kalbą, yra 30. Iš jų tik vienoje – Seinų apskrities Punsko savivaldybėje – pagalbinė kalba yra lietuvių. 5 savivaldybės gali naudoti baltarusių kalbą, 22 – vokiečių, 2 – kašubų. Į registrą gali patekti tik tos savivaldybės, kuriose bent 20% gyventojų kalba tautinės mažumos kalba. Šiuo metu jų Lenkijoje yra 51 (visoje Lenkijos Respublikoje yra 2479 savivaldybės). Įstatymas detalizuoja, kokiose situacijose galima naudoti pagalbinę mažumos kalbą:

- 1) kreipiantis į savivaldybę rašytine arba žodine forma;
- 2) esant aiškiam reikalavimui savivaldybei teikiant atsakymus rašytine arba žodine forma.¹⁰⁰

Vis dėlto, skundai gali būti rašomi tik oficialia, lenkų, kalba. Lenkų kalbos brandos egzaminas yra privalomas, o didesnių miestų įstaigose kalbama tik lenkiškai, todėl oficiali valstybinė kalba yra būtina, norint pilnavertiškai dalyvauti valstybės politiniame, ekonominiame ir socialiniame gyvenime. Tam tikrą išimtį galima paminėti kalbant apie teismus. Lenkijos Respublikos 2001 m. liepos 27 d. įstatymo, reglamentuojančio teismų veiklą, 5-ame straipsnyje nurodoma, kad teismuose oficialiai galima naudoti tik lenkų kalbą. Tas pats straipsnis kiekvienam suteikia teisę nemokamai naudotis vertėjo paslaugomis.¹⁰¹

Remiantis Infrastruktūros ministro 2005 m. rugpjūčio 10 d. potvarkiu, mažumos kalba gali būti naudojama prie oficialių vietovardžių ir fiziografinių objektų, bei - su tam tikromis išlygomis - gatvių pavadinimų.¹⁰² Gatvių pavadinimai mažumos kalba turi būti derinami su lenkiškais ir įteisinami atskirais potvarkiais. Papildomi pavadinimai turi būti rašomi po lenkišku pavadinimu ir negali būti rašomi atskirai. Potvarkis detalčiai reguliuoja visų dvigubų vietovių, objektų ir gatvių

⁹⁹ Dz. U. z dnia 10 czerwca 2005 r., Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 30 maja 2005 r., w sprawie sposobu transliteracji imion i nazwisk osób należących do mniejszości narodowych i etnicznych zapisanych w alfabecie innym niż alfabet łaciński.

¹⁰⁰ Dz.U z dnia 31 stycznia 2005 r., Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r., o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym.

¹⁰¹ Dz. U. z 2001 Nr.98, Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych.

¹⁰² Dz. U. Nr 157, poz. 1320, Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 10 sierpnia 2005 r. w sprawie umieszczania na znakach i tablicach dodatkowych nazw w językach mniejszości narodowych i etnicznych oraz w języku regionalnym

pavadinimų vartojimą. Raidžių dydžiai turi būti vienodi rašant abejomis kalbomis, mažumos kalba gali naudoti savo abėcėlę, abu pavadinimai turi naudoti tą pačią rašymo ašį ir t.t. Pagal tautinių mažumų įstatymo 12 straipsnį, užrašus įsivesti gali tik savivaldybės, esančios Oficialiame registre savivaldybių, kuriose naudojami dvikalbiai užrašai. Šiuo metu Lenkijoje jų yra 42. Tarp jų tik vienoje, Punsko savivaldybėje, yra lietuviški užrašai (nuo 2008 m. gegužės 20 d). Vis dėlto, šia teise galima naudotis tik su savivaldybės pritarimu. Prašymą įvesti dvikalbius užrašus galima teikti, jeigu bent pusė savivaldybės gyventojų pasisakė už dvikalbius užrašus, arba jeigu bent 20% gyventojų priklauso tautinei mažumai. Praktikoje tai reiškia, kad prašymas gali būti atmestas. Apklausos būdas nėra detalizuojamas.

2.1.5. Žiniasklaida ir kitos kultūrinės teisės

Freedom House duomenimis, žiniasklaidos padėtis Lenkijoje yra gera.¹⁰³ Žiniasklaida vertinama kaip laisva, o tautinės mažumos gali laisvai steigti savo žurnalus, internetinius portalus, kurti TV laidas. Mažumoms panorus, privaloma joms skirti laiko valstybinėje televizijoje ir radijuje. Taigi tautinių mažumų žiniasklaida Lenkijoje nėra ribojama, gali laisvai vystytis ir jai skiriamas laikas viešajame eteri. Pagal 2011 metų tyrimą, 99,3% Lenkijos piliečių žiūri televiziją,¹⁰⁴ todėl net didėjant interneto populiarumui, radijo ir televizijos laidų svarba išlieka didelė. Itin svarbus 1992 metų gruodžio 29 d. įstatymas dėl radijo ir televizijos. Jo 21 straipsnyje kalbama apie visuomeninę valstybinės televizijos ir radijo kanalo misiją. Antras straipsnio skirsnis detalizuoja, jog viena šios misijos užduočių- atsižvelgti į tautinių mažumų poreikius turėti informacines laidas savo kalba. 30 straipsnyje nurodoma, kad TV ir radijo skyrių direktoriai turi svarstyti ir mažumų organizacijų keliamus kandidatus į skyrių tarybą.¹⁰⁵ Tiesa, praktinėse situacijose viskas priklauso nuo tautinių mažumų dydžio, laidų žiūrimumo ar žurnalų populiarumo. Kita vertus, Lenkijos vyriausybė apsiima užtikrinti bent jau dalinę materialinę paramą žiniasklaidos vystymui. Kaip rašoma Tautinių ir etninių mažumų bei regioninės kalbos įstatymo 18 straipsnyje, „[v]iešosios valdžios organai privalo taikyti reikiamas priemones tam, kad

¹⁰³ Freedom House, Freedom of the Press 2011 - Poland, 17 October 2011, <<http://www.unhcr.org/refworld/docid/4e9bec3228.html>>, [Žiūrėta 2012-11-02]

¹⁰⁴ „99 proc. Polaków ogląda telewizję. Dzięki niej obcujemy z kulturą“. Wirtualne Media, 2011, <<http://www.wirtualnemedia.pl/artukul/99-proc-polakow-oglada-telewizje-dzieki-niej-obcujemy-z-kultura>>, [Žiūrėta 2012-11-03]

¹⁰⁵ Ustawa z dnia 29 grudnia 1992 r. o radiofonii i telewizji

palaikytų veiklą, siekiančią apsaugoti, išsaugoti ir vystyti mažumos kultūrinę tapatybę“.¹⁰⁶ Taigi tautinės mažumos turi teisę gauti dotacijas, skirtas:

1. mažumų kultūros institucijų, meninių judėjimų veiklai, kūrybai, meninių renginių, turinčių svarbią reikšmę mažumų kultūroms, organizavimui.
2. investicijoms, padedančioms išlaikyti mažumos kultūrinę tapatybę;
3. knygų, žurnalų, periodinių leidinių ir skrajučių leidimui mažumų kalbomis arba lenkų kalba;
4. mažumų rengiamų televizijos programų ir radijo laidų rėmimui;
5. vietų, susijusių su mažumų kultūra, saugojimui;
6. klubų veiklai;
7. bibliotekų bei mažumų kultūrinio ir meninio gyvenimo dokumentavimui;
8. vaikų ir jaunimo lavinimui skirtingais būdais;
9. žinių apie mažumas skleidimui;
10. kitoms programoms, palaikančioms pilietinę mažumos integraciją.

Anksčiau minėta Bendroji vyriausybės ir tautinių bei etninių mažumų komisija, pagal tautinių mažumų įstatymo 24 straipsnį, veikia prie Lenkijos Vidaus reikalų ir administracijos ministerijos. Jos nariais yra įvairių Lenkijos tautinių mažumų atstovai.¹⁰⁷ Svarbiausias faktas, susijęs ir su žiniasklaida, ir su kultūros teisėmis- komisija prižiūri biudžetinių lėšų paskirstymą kultūrai. Tuo užsiima atskira darbo grupė, sudaryta spręsti kultūros ir medijų klausimus. Kadangi oficiali komisijos funkcija yra patariamoji, jos reali įtaka priklauso nuo vyraujančių politinių jėgų. Aktyviausia lietuvių leidykla Lenkijoje šiuo metu yra „Aušra“, pastoviai leidžianti 4 žurnalus ir spausdinanti knygas, kalendorius, bukletus ir t.t.

2.1.6. Socialinės, ekonominės teisės

Socialinės ir ekonominės teisės vienodai taikomos visoms Lenkijos Respublikoje gyvenančioms mažumoms. Bemaž visuose Lenkijos regionuose gyvena tautinės ar etninės mažumos: rytuose – rusų, lietuvių, baltarusių, pietryčiuose ir pietuose – ukrainiečių, čekų ir slovakų, vakaruose – vokiečių, silezijiečių, šiaurėje – kašubų. Galima teigti, jog kai kurios jų yra susitelkusios geriau išsivysčiusiuose Lenkijos regionuose (kaip vokiečių, čekų ar slovakų). Todėl tai nesusiję su jų tautine priklausomybe.

¹⁰⁶ Dz.U z dnia 31 stycznia 2005 r., Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r., o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym.

¹⁰⁷ The composition of the Joint Commission of Government and National and Ethnic Minorities.

<http://www.msw.gov.pl/portal/pl/687/8986/Sklad_Komisji_Wspolnej_Rzadu_i_Mniejszosci_Narodowych_i_Etnicznych.html?search=18738749>, [Žiūrėta 2012-10-26]

Vis dėlto, vienas įstatymas nežymiai susijęs su ekonomine tautinių mažumų padėtimi. Rugsjūčio 2 dienos 2005 metų Ministrų Tarybos potvarkis dėl valstybės tarnautojų atlyginimą teigia, kad savivaldybių darbuotojai, kurie kalba mažumos kalba, turi teisę gauti 10% priedą prie atlyginimo. Šitaip norima užtikrinti sklandų savivaldybių darbą, kuriame būtina tautinės mažumos kalba. Tai ypač svarbu turint omenyje kalbos ir rašybos taisykles, vardų ir pavardžių rašymą, o taip pat socialinius ryšius. Tokiu būdu tautinių mažumų atstovai skatinami tapti valstybės tarnautojais, o valstybės tarnautojai – mokytis mažumos kalbos.

Kartais teigiama, jog specialiai lietuviams ir jų ekonominei gerovei buvo sukurta Seinų apskritis, tačiau Lenkijos lietuvių atstovų teigimu, tai tebuvo politinis žingsnis, kuris turėjo parodyti ypatingą Lenkijos rūpestį savo tautinėmis mažumomis. Jokio praktinio ekonominio poveikio Lenkijos lietuvių padėčiai šis sprendimas neturėjo. Reikėtų pabrėžti, tiesiogiai teisės aktuose ekonominės tautinių mažumų teisės nėra reglamentuojamos.

Lentelė Nr. 4 Korupcijos suvokimo indeksas¹⁰⁸ (Transparency International duomenys)

	Lenkija	Lietuva
Vieta pasaulyje	41	50
Korupcijos indeksas	5,5	4,8
Freedom House	3,25	3,5

2.2. Praktinė dalis

Lenkijos valstybės raida yra tvirtai susijusi su Lietuvos istorija. Tai niekada nebuvo tautiškai homogeniška šalis, o XVIII-XIX amžiaus tautiniai judėjimai lėmė vėlesnius, tarpukario laikų, politinius valstybės sunkumus. Dviejų skirtingų politinių koncepcijų sankirta – tarp Romo Dmowski tautinės ir Juzefo Pilsudzkio federacinės vizijos – labai primena lietuvišką tautininkų ir federalistų konfliktą.¹⁰⁹ Antras veiksny, svarbus kalbant apie tautinę valstybės sudėtį - visi karai, vykę nuo 1920 iki 1945 metų. Lenkija kariavo su Ukraina (1918-1919), Čekoslovakija (1919-1920), Lietuva (1920-22). 1918-1919 metais vyko Didžiosios Lenkijos sukilimas (lenk. *Powstanie wielkopolskie*), kurį inicijavo ten gyvenantys vokiečiai; 1919-1921 metais Silezijos sukilimai (lenk. *Powstania śląskie*), susiję su socialine įtampa tarp lenkų ir vokiečių. Po Jaltos konferencijos įvykęs Lenkijos Respublikos sienų nustatymas padarė ženklų įtaką dabartinei Lenkijos tautinei sudėčiai. Lenkija gavo žemių vakaruose, prarado rytuose, tačiau išliko tautiškai nevienalytė.

¹⁰⁸ Corruption Perceptions Index 2011, <<http://cpi.transparency.org/cpi2011/results/#CountryResults>>, [Žiūrėta 2012-11-19].

¹⁰⁹ Nijakowski, Lech, „Polacy rozgrzeszają Polaków“, Rzeczpospolita, 2010, <<http://www.rp.pl/artukul/553945.html?p=1>>, [Žiūrėta 2012-11-03].

Komunistinėje Lenkijoje oficialiai 99% valstybės gyventojų buvo lenkų tautybės. Žlugus Tarybų Sąjungai ir 1989 metais Lenkijos Liaudies Respublikai tapus Lenkijos Respublika, pasikeitė politika tautinių ir etninių mažumų atžvilgiu. Teko performuoti santykius su kaimyninėmis valstybėmis bei atkreipti dėmesį į mažumų problemas, svarbu tapo susitaikyti su antisemitine praeitimi. Tik dešimtame XX amžiaus dešimtmetyje buvo pradėta kurti įstatymus, saugančius tautines mažumas, o pačioms mažumoms leista nevaržomai burtis į organizacijas. Nors remiantis paskutinio visuotinio surašymo duomenimis šalyje yra apie 700 tūkst. kitataučių, jie sudaro vos 4% visų Lenkijos gyventojų, todėl jų problemos nėra tokios opios kaip Latvijos ar Lietuvos atveju.

Kalbant apie anksčiau minėtus „prancūzišką“ (valstybinį) ir „vokišką“ (tautinį-etninį) nacionalizmo tipus, Lenkijai artimesnis yra pirmasis. Nepaisant radikalių dešiniųjų grupuočių, tokių kaip Tautiškai Radikalios Stovyklos (*Obóz Narodowo Radykalny*) ar Visuotinai Lenkiško Jaunimo (*Młodzież Wszechpolska*) manifestacijų, pagrindinė Lenkijos dešinioji politinė partija nedemonstruoja etnocentristinių pažiūrų. Teisės ir teisingumo (*Prawo i Sprawiedliwość*) išleistame dokumente „Ataskaita apie Žečpospolitos būklę“ („*Raport o stanie Rzeczpospolitej*“) minima tauta, šeima, tradicinės vertybės, tačiau etninė priklausomybė nutylima.¹¹⁰

Tiesa, tai visiškai nereiškia, jog partijos lyderis Jaroslavas Kačinskis nėra tautinės valstybės šalininkas. Pavyzdžiui, jo žodžiais tariant, priklausymas silezijiečiams gali reikšti „užmaskuotą vokišką variantą“.¹¹¹ Vis dėlto, vėliau jis pridūrė, kad galima būti silezijiečiu ir lenku tuo pat metu. Dar vienas argumentas už „prancūzišką“ modelį- šiuo metu valdo jį palaikanti nuosaikiai liberaliai konservatyvi politinė partija Piliietinė Platforma (*Platforma Obywatelska*).

Tautinių mažumų padėčiai turi įtakos jų dydis bei santykiai tarp kaimyninių šalių. Dėl pastaruoju metu įtemptų Lenkijos ir Lietuvos santykių Lenkijos lietuvių padėtis šiek tiek skiriasi nuo pvz. Lenkijos vokiečių, mat dabartiniai Lenkijos ir Vokietijos santykiai įvardinami kaip labai geri. Vis dėlto, abi mažumos turi ir bendrų probleminių klausimų. Bendrą teisinę padėtį respondentai įvertino šešiais balais iš dešimties. Visi respondentai priklauso Punsko-Seinų-Suvalkų kraštui. Iš atsakymų galima spręsti, kokiose srityse Lenkijos lietuviams kyla daugiausia problemų, o diskurso ir žiniasklaidos analizė rodo, jog ir kitos tautinės mažumos dažnai susiduria su tomis pačiomis problemomis. Nors įstatyminė bazė yra pakankamai gerai išvystyta ir reguliuoja tautinėms mažumoms svarbias sritis, atidesnis žvilgsnis į praktinį įstatymų įgyvendinimą rodo, jog daugeliu atvejų reali padėtis neatspindi deklaruojamų gerų kultūros, kalbos ir švietimo sąlygų.

¹¹⁰ Raport o stanie Rzeczpospolitej, Prawo i Sprawiedliwość, Warszawa 2011

¹¹¹ „PiS poprawia w raporcie "kwestię śląską", TVN24, 2011-04-05, <<http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/pis-poprawia-w-nbsp-aporcie-kwestie-slaska,166759.html>> [Žiūrėta 2012-11-19]

Tiek respondentų žodžiais, tiek žiniasklaidoje, kaip ryškiausia problema yra nurodomas nepakankamas lietuviškų mokyklų finansavimas. Lenkijoje lietuviškai galima mokytis nuo vaikų darželio iki vidurinės mokyklos, bet dabar mokyklos susiduria su rimtais iššūkiais. Respondentų teigimu, lėšų pakanka padengti tik apie 60% išlaidų. Dėl šios priežasties pinigų trūksta ne tik kasdieniam mokyklų darbui (aptarnavimui, švaros priemonėms ir t.t.), bet ir lietuviškiems vadovėliams ar mokytojų atlyginimams. Mokyklų finansavimas yra nepakankamas daugelyje lenkiškų mokyklų visoje šalyje, tačiau lietuviškų mokyklų padėtis ypač bloga ir per pastaruosius keletą metų sistemiškai blogėja.¹¹² Tautinių ir etninių mažumų komisijos 2012 metų balandžio 26 dienos posėdžio protokole kalbama, jog lietuviška Seinų „Žiburio“ gimnazija tuo metu negavo finansavimo jau 2 mėnesius.¹¹³ Kaip rašoma protokole, vienas iš Lenkijos lietuvių bendruomenės lyderių spėja, jog Seinų savivaldybė gauna finansavimą iš centrinės valdžios, tačiau dėl nežinomų priežasčių neskiria šių asignavimų lietuvių mokyklai. Dėl šios priežasties galima teigti, jog formalus reikalavimas finansiškai remti mokyklas iš dviejų šaltinių (valstybės biudžeto ir savivaldybės) realybėje nėra tinkamai vykdomas. Mokinio krepšelis, t.y. pinigai, atkeliaujantys iš valstybės biudžeto, būna perskirstomi savivaldybėje. Trūkstamas lėšas teoriškai turi skirti savivaldybė – antras finansavimo „ramstis“. Vis dėlto, Seinų lietuviškos mokyklos atvėjis rodo, jog valstybės tarnautojai gali tų pinigų tiesiog neskirti. Nepaisant lietuvių bendruomenės skundų ir protestų, Seinų savivaldybė teigia, kad „Žiburio“ mokykla yra privati ir jai parama iš savivaldybės nepriklauso. Neoficialūs šaltiniai teigia, jog savivaldybė nenori remti „Žiburio“ mokyklos, nes ją įkūrė Vyskupo Antano Baranausko fondas „Lietuvių namai“.

Finansavimas yra nepakankamas (diskriminacinis)¹¹⁴, kuomet tautinių mažumų mokyklos, kuriose mažumos kalba yra tik papildomas dalykas, gauna tokias pačias subsidijas, kaip ir tautinių mažumų mokykla, kurioje beveik visi dalykai yra dėstomi ne lenkų kalba. Papildomus kaštus lemia didesnis darbuotojų krūvis mokykloje (ilgesnės darbo valandos), dėl nepakankamų lėšų trūksta pinigų vadovėliams lietuvių kalba. Vadovėliai turi būti patvirtinti Švietimo ministerijos, ir jų paruošimas priklauso nuo leidėjo.¹¹⁵ Vis dėlto, juos leidžianti įmonė neturi garantijų, jog ministerija vadovėlius patvirtins. Tautinių mažumų atveju problema dar ryškesnė, nes Švietimo ministerija yra vienintelė institucija, kuri gali sumokėti už vadovėlius. Šiuo tikslu imti paskolą „Aušros“ leidyklai (vienintelė lietuviška leidykla Lenkijoje) būtų per didelė rizika ir finansinis

¹¹² „Nie ma pieniędzy na szkoły -samorzady w opalach“, *Wprost*, 2012,

<<http://www.wprost.pl/ar/336052/Nie-ma-pieniedzy-na-szkoly-samorzady-w-opalach/>>, [Žiūrėta 2012-11-04]

¹¹³ Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych. Pełny zapis przebiegu posiedzenia komisji mniejszości narodowych i etnicznych (Nr 13), 2012-04-26.

¹¹⁴ „Minister z wizytą w Puńsku“, *Telewizja Polska*, 2012.

<<http://www.tvp.pl/bialystok/aktualnosci/spoleczne/minister-z-wizyta-w-punsku/8457449>>, [Žiūrėta 2012-11-05]

¹¹⁵ Dz. U. z 2012, 3 lipca, Warszawa.

įsipareigojimas, todėl vienintelis sprendimas yra rasti autorių, kuris parengtų vadovėlį nemokamai ir gautų atlyginimą tik tuo atveju, jei ministerija jį patvirtintų ir sumokėtų už jo spausdinimą. Keletas respondentų taip pat įvardijo problemą, jog egzaminų lapuose dažnai pasitaiko vertimo į lietuvių kalbą klaidos

Vadovėlių trūkumo bei vertimo klaidų pasekmė yra tai, jog vis mažiau moksleivių ryžtasi laikyti brandos egzaminus lietuviškai.

Pasitvirtina teisinių aktų analizės išvada, jog mokykloms suteikiama nemaža laisvė mokant mažumos kalbos, tačiau finansiniai apribojimai ženkliai šią laisvę sumažina. Nors valstybinės ir lietuvių kalbos mokymo santykis iš pažiūros palankus lietuvių kalbai, tačiau įgyvendinant kyla problemų dėl anksčiau minėtų vertimo klaidų.

Svarbu pabrėžti, kad švietimo finansavimo problemos liečia ir kitas tautines mažumas. Europos Tarybos ministrų komisijos ataskaitoje vienareikšmiškai teigiama, jog Lenkijos įsipareigojimai švietimo klausimais nėra pildomi.¹¹⁶ Pavyzdžiui, apleistas baltarusių tautinės mažumos švietimas, trūksta metodinės medžiagos tautinių mažumų mokyklų mokytojams. Nepaisant lėšų, skiriamų tautinėms mažumoms, susidaro įspūdis, jog jos nėra paskirstomos efektyviai. Itin daug priklauso nuo valstybės tarnautojų valios, o ne teisinio reglamentavimo, kaip rodo Seinų „Žiburio“ mokyklos pavyzdys.

Vartodamos kalbą kasdieniame gyvenime, tautinės mažumos taip pat susiduria su problemomis. Įtvirtinta teisė rašyti vardus ir pavardes lotyniškais rašmenimis numato lietuviškus diakritinius ženklus. Kita vertus, respondentų teigimu, įvairių įstaigų tarnautojai nėra tinkamai apmokyti, o įranga (pvz. kompiuteriai) būna dažnai nepritaikyti lietuviškiems ženkliams. Respondentų teigimu, valstybės tarnautojai gali piktnaudžiauti teise rašyti vardus ir pavardes be lietuviškų diakritinių ženklų (vietoj „ū“ rašyti „u“, vietos „č“ – „c“ ir t.t.), besiteisindami būtent netinkama įranga, arba tiesiog nežinodami apie lietuvių kilmės gyventojų teisę naudoti lietuviškus rašmenis. Taip pat svarbu pabrėžti, jog Lenkijoje leistina naudoti tik vyrišką pavardės variantą. Dėl šių priežasčių asmenvardžių rašymo reguliavimas dokumentuose nėra tobulas ir kelia tam tikrą nepasitenkinimą, visgi jis yra įmanomas. Teigiama, kad šia teise naudojasi nedaugelis žmonių, mat tai sukeltų papildomus nepatogumus ir kaštus (visų dokumentų keitimas, duomenų bazių pildymas, papildomas laukimas). Šią nuostatą patvirtina ir buvęs Lietuvos ambasadorius Lenkijoje Egidijus Meilūnas, teigdamas jog teise pasikeisti pavardę į lietuvišką variantą „iš *beveik*

¹¹⁶ Europejska Karta Języków Regionalnych Lub Mniejszościowych, Realizacja Postanowień Karty W Polsce, Strasburg, 2011.

dešimties tūkstančių lietuvių, gyvenančių Lenkijoje, (...) pasinaudojo vos keliasdešimt".¹¹⁷ Kalbant apie kalbos vartojimą viešajame gyvenime, svarbu taip pat paminėti dvikalbius užrašus. Dvikalbiai vietovardžių ir gatvių užrašai yra įteisinti, tačiau respondentų teigimu susiduriama su praktinėmis problemomis įgyvendinant šią teisę. Nors formaliai pakanka, kad 20% savivaldybės gyventojų priklausytų tautinei mažumai, realiai norint naudoti tokius užrašus būtinas savivaldybės tarybos pritarimas. Jie gali būti taikomi ir atskirose vietovėse, nebūtinai visoje savivaldybėje. Dėl šios priežasties Lenkijoje lietuviškų užrašų yra tik Punsko savivaldybėje, nors prašymas buvo pateiktas ir Seinų savivaldybei (formaliai teigiama, kad lietuvių Seinuose yra tik 19 proc.). Prašymas įvesti dvikalbes lenteles Burbiškių kaime buvo ignoruotas, nepaisant pakankamo surinktų parašų skaičiaus. Anot vieno iš Lenkijos lietuvių bendruomenės lyderių, savivaldybės taryba nenorėjo sukelti nepasitenkinimo tarp vietos lenkų artėjant savivaldybės rinkimams¹¹⁸. Religinių bendruomenių bei tautinių ir etninių mažumų departamento direktoriaus Zbigniewo Filipkowskio (*Zbigniew Filipkowski*) rašte teigiama, kad konsultacijos su gyventojais būtinos tik tada, kai mažumai priklauso mažiau nei 20% vietovės gyventojų. Kitaip tariant, bent pusės gyventojų pritarimas dvikalbiams užrašams reikalingas tik tuomet, kai mažuma sudaro mažiau nei 20% visų savivaldybės (*gminos*) gyventojų.¹¹⁹ Vis dėlto, Burbiškių kaimo (kur lietuviai sudaro daugiau nei 20 proc. gyventojų) atvejis rodo, jog galutinis sprendimas priklauso savivaldybės tarybai.

Vokiečių tautinė mažuma taip pat susiduria su praktinėmis problemomis įgyvendinant dvikalbių užrašų teisę, konkrečiau siekiant įvesti užrašus vokiečių kalba vienoje iš Opolskie vaivadijos traukinių stotyje. Teisės ir Teisingumo partijos narys išreiškė protestą, rinkdamas parašus prieš jų kabinimą, nors savivaldybė jau skyrė tam lėšų.¹²⁰ Nepaisant protestų ir nepasitenkinimo balsų, dvikalbiai užrašai buvo įvesti.¹²¹

Skandalą sukėlė 2011 metų incidentas, kuomet Punsko savivaldybėje atskiri lietuviški užrašai buvo užteplioti dažais, o lietuviški paminklai suniokoti. Šį incidentą Tautinių ir etninių mažumų komisijos posėdyje mini Lenkijos lietuvių draugijos vicepirmininkė, Irena

¹¹⁷ „Lietuvos ambasadorius Varšuvoje: „Naujo prezidento išrinkimas nepakeis draugiškos Lietuvai politikos““, Lietuvos Rytas, 2010, <<http://m.lrytas.lt/-12724288411270386144-p4-lietuvos-ambasadorius-var%C5%A1uvoje-naujo-prezidento-i%C5%A1rinkimas-nepakeis-draugi%C5%A1kos-lietuvai-politikos-nuotraukos.htm>>, [Žiūrėta 2012-11-19].

¹¹⁸ Petras Maksimavičius, „Kodėl nepaklausius Seinų miesto gyventojų nuomonės?“, Aušra, 2012. <<http://alkas.lt/2012/03/12/p-maksimavicius-kodel-nepaklausus-seinu-miesto-gyventoju-nuomones/>>, [Žiūrėta 2012-11-05]

¹¹⁹ DWRMNiE-6550-3/08/DR, Warszawa 2008.

¹²⁰ „Opolski PiS przeciwko niemieckim tablicom na dworcach“, Radio Opole, 2012. <<http://www.radio.opole.pl/2012/pazdziernik/wiadomosci/pis-przeciwko-niemieckim-tablicom-na-dworcach.html>>, [Žiūrėta 2012-11-05]

¹²¹ „Pierwsze polsko-niemieckie tablice stanęły na dworcach“, Radio Opole, 2012, <<http://www.radio.opole.pl/2012/listopad/wiadomosci/pierwsze-polsko-niemieckie-tablice-stanely-na-dworcach.html>>, [Žiūrėta 2012-11-05].

Gasperavičiūtė (*Irena Gasperowicz*). Jos manymu, išpuoliai dar pablogino nemalonią atmosferą Seinų krašte ir prisidėjo prie prastesnių visuomeninių santykių tarp lietuvių ir lenkų.¹²² Tai buvo garsiausias tokio tipo incidentas Lenkijoje pastaraisiais metais, tačiau ne vienintelis. Dvikalbiai užrašai baltarusių kalba buvo suniokoti Orlos (*Orla*) savivaldybėje,¹²³ o vokiečių kalba savivaldybėje *Reńska Wieś*.¹²⁴ Su šia problema susidūrė ir čekų tautinė mažuma Čekų Tešino (*Czeski Cieszyn*) vietovėje.¹²⁵ Lenkijos vokiečių bendruomenės lyderiai Norbertas Rašas (*Norbert Rasch*) ir Bernardas Gaida (*Bernard Gaida*) teigė, jog lentelės su vokiškais vietovardžių pavadinimais nuolatos uždažomos, tačiau nesusilaukia tokio ypatingo dėmesio, kaip incidentas Punsko savivaldybėje. Lenkijos Užsienio reikalų ministras Radoslavas Sikorskis atsakė į atvirą laišką sakydamas, jog Lenkijos Užsienio reikalų ministerija vienodai peikia visus išpuolius prieš tautines mažumas Lenkijoje, ir kad valstybėje visoms tautinėms mažumoms galioja vienodi standartai.¹²⁶ Tarp apklaustųjų Lenkijos lietuvių atstovų vyrauja nuomonė, jog lietuviai Lenkijoje yra laikomi „Lietuvos lenkų situacijos įkaitais“.

Apklaustieji respondentai teigė, jog jie esą patenkinti lietuviškos žiniasklaidos padėtimi Lenkijoje, tačiau paminėjo problemą, tiesiogiai susijusią su radijo ir televizijos įstatymo įgyvendinimu. 2011 metų vasarą valstybinės televizijos „Balstogė“ skyriuje buvo planuojama nutraukti lietuviškų TV laidų transliavimą. Lenkijos lietuvių bendruomenės nariai išsiuntė laišką Šalies radiofonijos ir televizijos tarybos pirmininkui Janui Dvorakui (*Jan Dworak*). Jie protestavo prieš lietuviškų laidų panaikinimą, susidariusią situaciją vadindami „gėdinga“. Jie taip pat išreiškė susirūpinimą dėl blogos atmosferos žiniasklaidoje, susijusios su lenkų padėtimi Lietuvoje.¹²⁷ Planai uždaryti laidas sukėlė didelį tautinių mažumų pasipiktinimą.¹²⁸ Balstogės televizijos vadovybės sprendimas panaikinti lietuvių, rusų, romų ir totorių televizijos laidas galutinai nebuvo įgyvendintas. Šiuo metu lietuvių tautinė mažuma lietuviškos laidos turi 7 minutes per savaitę valstybinės televizijos eteryje.

¹²² Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych. Pełny zapis przebiegu posiedzenia komisji mniejszości narodowych i etnicznych (Nr 13), 2012-04-26.

¹²³ „Zielonym sprayem w białoruskie nazwy”, TVN24, 2012, <<http://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/zielonym-sprayem-w-bialoruskie-nazwy,208821.html>>, [Žiūrėta 2012-11-05]

¹²⁴ „Reńska Wieś: Nowe dwujęzyczne tablice już zamalowane”, Radio Opole, 2012, <<http://www.radio.opole.pl/2012/maj/wiadomosci/renska-wies-nowe-dwujezyczne-tablice-juz-zamalowane.html>>, [Žiūrėta 2012-11-05]

¹²⁵ Śliż, Barbara, „Czeski Cieszyn: Kolejne zamazane polskie tablice“, Gazeta Codzienna, 2011, <<http://gazetacodzienna.pl/article/polityka/czeski-cieszyn-kolejne-zamazane-polskie-tablice>>, [Žiūrėta 2012-11-05]

¹²⁶ „Sikorski odpowiada na list mniejszości niemieckiej”, Onet, 2011, <<http://wiadomosci.onet.pl/kraj/sikorski-odpowiada-na-list-mniejszosci-niemieckiej,1,4843360.wiadomosc.html>>, [Žiūrėta 2012-11-05]

¹²⁷ „Lenkijos lietuviai protestuoja“, Punksas.pl, 2011, <<http://punksas.pl/?p=6199>>, [Žiūrėta 2012-11-05]

¹²⁸ Matys, Adam, „Programy mniejszości znikają z TVP. Na razie niektóre“, Gazeta Wyborcza, 2011, <http://bialystok.gazeta.pl/bialystok/1,35241,10169454,Programy_mniejszosci_znikaja_z_TVP_Na_razie_niektor_e.html>, [Žiūrėta 2012-11-05]

2010 metais atliktas tyrimas rodo, jog lenkai nuo 1994 metų kiekvienais metais vis labiau mėgsta lietuvius.¹²⁹ Vis dėlto, padėtis pasikeitė per pastaruosius 2 metus. Anksčiau minėti dvikalbių užrašų tepliojimai, ar noras uždaryti TV laidas rodo, jog Lenkijos visuomenėje tautinės mažumos dažnai susiduria su neigiamu požiūriu į jas. Tokią nuostatą tik dalinai patvirtina CBOS atlikti sociologiniai tyrimai,¹³⁰ teigiantys jog Lenkijos visuomenė vis labiau mėgsta kitas tautas. Vis dėlto, tyrimas kalba apie kitataučius atvykėlius, o ne apie Lenkijos piliečius. Tą patį sako ir buvusi Lenkijos lietuvių bendruomenės pirmininkė Irena Gasperavičiūtė.¹³¹ 2012 metų balandžio 26 dienos posėdyje su Bendraja vyriausybe ir tautinių bei etninių mažumų komisija ji teigė, jog žiniasklaidoje vyrauja antilietuviškos nuotaikos, o Seinuose atmosfera lietuviams niekuomet nebuvo labai draugiška. Ji taip pat pridūrė, jog nuo susiklosčiusios situacijos kenčia visos tautinės mažumos Lenkijoje. Tokią nuostatą patvirtina ir Lenkijos Seimo Tautinių ir etninių mažumų komiteto patarėjas Lechas M. Nijakovskis.¹³² Jo manymu, Lenkijoje visuomenė vis dar įtariai žvelgia į tautines mažumas, o kai kurių atžvilgiu (ypač romų) atvirai remia segregavimą ir diskriminaciją. Viešųjų reikalų instituto (*Instytut Spraw Publicznych*) publikacija apie antidiskriminacinę politiką tautinių, etninių ir rasinių mažumų atžvilgiu patvirtina tokią nuostatą.¹³³ Teksto autorė, Maryla Koss-Goryszewska, sako jog teisės akto sukūrimas nėra pakankama antidiskriminacinė priemonė. Ją turėtų lydėti ir informacinė kampanija, visuomenės švietimas, specialų institucijų ir program kūrimas. Todėl 2010 gruodžio 3 dieną išleistas įstatymas, kuriuo pritaikomos kai kurios Europos Sąjungos lygaus traktavimo principų nuostatos¹³⁴, nebūtinai gerina diskriminuojamų grupių padėtį, mat nesudaro galimybės neturtiniam žalos atlyginimui. Piliečių teisių atstovės Irenos Lipowicz teigimu, remiantis šiuo įstatymu buvo pradėta tik 30 bylų, ir kol kas nei viena nebuvo laimėta teisme.¹³⁵

Kultūros srityje svarbus incidentas Berzniko kaime. Bendrosios tautinių ir etninių mažumų komisijos protokole rašoma, kad statant lietuvius įžeidžiančius paminklus Lenkijos lietuviai yra žeminami ir kiršinami su vietos lenkais.¹³⁶ Vienas jų buvo pastatytas 2011 metų rudenį.¹³⁷

¹²⁹ „Stosunek Polaków do Innych Narodów“, Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej, 2010,

¹³⁰ Klausa, Witolda, „Sąsiedzi czy Intruzi?“, Warszawa, The Institute of Public Affairs, 2010,

¹³¹ Makauskas, Audrius, „I. Gasperavičiūtė: „Punske kuriamas rezervatas““, Lietuvos žinios, 2012, <<http://www.lzinios.lt/Lietuviai-svetur/I.Gasperaviciute-Punske-kuriamas-rezervatas>>, [Žiūrėta 2012-11-19]

¹³² Nijakovski, Lech, „Polacy rozgrzeszają Polaków“, Rzeczpospolita, 2010, <<http://www.rp.pl/artukul/553945.html?p=1>>, [Žiūrėta 2012-11-03].

¹³³ Koss-Goryszewska, Maryla, „Polska polityka antydyskryminacyjna wobec mniejszości narodowych, etnicznych i rasowych w świetle prawa Unii Europejskiej“, Warszawa: The Institute of Public Affairs, 2010.

¹³⁴ Dz. U. nr 254, Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania

¹³⁵ „RPO: ustawa antydyskryminacyjna nie spełnia swej roli“, Onet.pl, 2012, <<http://wiadomosci.onet.pl/kraj/rpo-ustawa-antydyskryminacyjna-nie-spelnia-swej-ro,1,5153461,wiadomosc.html>>, [Žiūrėta 2012-11-05]

¹³⁶ Kancelaria Sejmu, Biuro Komisji Sejmowych. Pełny zapis przebiegu posiedzenia komisji mniejszości narodowych i etnicznych (Nr 13), 2012-04-26.

Paminklo tekstas sako, kad lietuviai 1920 metais kartu su Raudonąja Armija įsiveržė į Lenkiją. Vietos lietuviai paminklą laiko „akibroktu“, o Lietuvos ir Lenkijos valdžios jokių veiksmų šiuo klausimu nesiėmė.¹³⁸ Tai gali būti viena priežasčių, kodėl kai kurių respondentų nuomone santykiai su Lietuvos valdžia yra prasti.

Politinio dalyvavimo klausimu Lenkijoje ženkliai išsiskiria vokiečių tautinė mažuma, kuri nuo 1991 metų gauna vietų Seimo rinkimuose. Tai pirmiausia gali būti paaiškinama jų dydžiu. Kitos tautinės mažumos nėra nei tokios gausios, nei organizuotos, todėl net neteikia prašymų dėl išimties reikalavimui peržengti 5 proc. rinkiminį slenkstį. Tiesa, į Lenkijos Seimą pateko ir kitų tautinių mažumų atstovai, kaip baltarusių atstovas Eugenijus Čikvinas (*Eugeniusz Czykwin*) su Kairiųjų demokratine sąjunga (*Sojusz Lewicy Demokratycznej*), arba ukrainiečių kilmės Mironas Sičas (*Miron Sycz*) su Pilietine Platforma (*Platforma Obywatelska*). Vis dėlto, jie pateko į Seimą kartu su politinėmis partijomis, kurios jau pakankamai seniai veikia Lenkijos politinėje scenoje ir nėra sukurtos tautiniu pagrindu. Ataskaitoje kalbama apie visus tautinių mažumų atstovus, kurie pateko į politinę areną savivaldybės ar vaivadijos lygmeniu.

Svarbiausia problema išlieka nepakankamas mokyklų finansavimas, o taip pat nepalankus visuomenės požiūris į tautines mažumas vietos lygmeniu. Nors dalis teisių yra garantuotos įstatymuose (kaip dvikalbiai užrašai, galimybė naudoti lietuviškus rašmenis oficialiuose dokumentuose, teisė į televizijos laidas valstybinėje televizijoje), jų užtikrinant jų praktinį įgyvendinimą įžvelgiama trūkumų. Apie skirtingą tautinių mažumų traktavimą Lenkijoje liudija ne tik mažumų atstovų nuomonė, bet ir sociologiniai tyrimai.¹³⁹ Prastą teisinės padėties vertinimą respondentų anketose galima paaiškinti esama politine įtampa tarp Lietuvos ir Lenkijos. Tai gali būti pagrindinė priežastis kodėl pastaraisiais metais įvyko incidentai, susiję su paminklais ar dvikalbiais užrašais.

Reali tautinių mažumų padėtis Lenkijoje tik iš dalies atitinka teisinį reglamentavimą. Lenkijos lietuvių atstovų teigimu, lietuviai teigia jaučiantys politinį spaudimą iš abiejų valdžių (Lenkijoje ir Lietuvoje) pusės, o taip pat kalba apie jų padėties priklausomybę nuo lenkų tautinės mažumos padėties Lietuvoje. Žiniasklaidos reakcija į žinias iš Punsko krašto patvirtina šią nuostatą, tačiau Lenkijos valdžia teigia kurianti vienodas sąlygas visoms tautinėms mažumoms. Noru sukurti vienodas sąlygas visoms tautinėms mažumoms ji grindžia ir naujų teisinių aktų įvedinėjimą. Pažymėtina, jog lietuvių padėtis Punsko savivaldybėje (gminoje), kur yra dvikalbės

¹³⁷ „Dar vienas lenkų akibroktas Berznyke“, Punkskas.pl, 2011, <<http://punkskas.pl/?p=7701>>, [Žiūrėta 2012-11-19]

¹³⁸ Makauskienė, Živilė, „Labiau skauda, kai muša savi“, Punkskas.pl, 2012, <<http://punkskas.pl/?p=26084>>, [Žiūrėta 2012-11-23].

¹³⁹ „Sąsiedzi czy intruzi – badania dyskryminacji cudzoziemców w Polsce”, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, 2010.

vietovių lentelės, skiriasi nuo padėties Seinų savivaldybėje, kur nėra jokių dvikalbių užrašų, nepaisant bandymų juos įvesti (formaliai teigiama, jog Seinuose yra tik 19 proc. lietuvių, tačiau nedetalizuojama, ar šis skaičius atspindi visus gyventojus, kurie savo lietuvišką tautybę nurodo kaip antrąjį pasirinkimą). Nors Lenkijoje Punkskas dažnai rodomas kaip įrodymas, jog lietuvių padėtis Lenkijoje yra labai gera, tačiau situacija Seinuose paneigia tokią nuostatą. Taip pat lenkų žiniasklaidos bei Lenkijos Užsienio reikalų ministreišios reakcija į suniokotų užrašų incidentą Punksko savivaldybėje rodo, kad į lietuvių tautinę mažumą žvelgiama su didesniu atidumu. Tokios staigios ministerijos ir žiniasklaidos reakcijos kitų incidentų atveju nebuvo.

Kalbant apie tautinių mažumų teisę į asmenvardžius, detalus teisinis reglamentavimas yra patenkinamas, tačiau praktikoje kyla problemų dėl valstybės tarnautojų apmokymo ar įrangos. Anksčiau minėtų vietovardžių pavadinimai dvejomis kalbomis kelia daug aistrų ir problemų vietos bendruomenėms dėl dažno jų suniokojimo. Dar viena probleminė sritis - kultūrinių paminklų, kapinių ar kitų svarbių vietų niokojimas. Tiesa, tokį spaudimą jaučia ne tik išskirtinai lietuvių tautinė mažuma.

2.3. Išvados

- Teisinio reglamentavimo padėtis Lenkijoje ir teisės aktuose įtvirtintos teisės tautinėms mažumoms ir jų atstovams iš esmės yra pakankamos, leidžiančios užtikrinti tautinių mažumų galimybes išlaikyti ir puoselėti savo kultūrinį identitetą, integruotis į Lenkijos visuomenę.
- Pagrindinės problemos apima praktinį teisių užtikrinimo lygį. Kaip rodo finansavimo problemos su Seinų „Žiburio“ mokykla, didelę įtaką turi savivaldybės lygmens požiūris į mažumas bei politinė valia vyriausybėje. Dėl šios priežasties reali Bendrosios vyriausybės ir tautinių bei etninių mažumų komisijos įtaka priklauso nuo politinių tendencijų.
- Nors formaliai tautinės mažumos gali būti atleistos nuo reikalavimo peržengti 5 procentų rinkimų slenkstį rinkimuose į parlamentą, realybėje tokią galimybę turi tik vokiečių tautinė mažuma, kuri yra pakankamai didelė ir koncentruota. Lenkijoje veikianti D'Hondt rinkimų sistema riboja mažumų galimybes pateikti į Lenkijos parlamentą.
- Lietuvių mažuma turi savo atstovų tik vietiniu lygmeniu, Seinų ir Punksko savivaldybėse. Mažumos naudojasi pilietinėmis ir politinėmis, bendruomenių veiklos ir kultūros palaikymo, švietimo teisėmis, nors iškyla atskiros kliūtyš. Lietuvių tautinės mažumos atveju, labiausiai

paminėtina mokyklų finansavimo stoka, taip pat neretai priešiškas tarnautojų požiūris norint realizuoti teisėtus reikalavimus. Pavyzdžiui, Lenkijoje tautinė mažuma savo gyvenamojoje savivaldybėje gali turėti dvikalbius užrašus: ši galimybė realizuota Punsko savivaldybėje, tuo tarpu Seinų savivaldybėje prašymas buvo atmestas.

- Lenkijos visuomenėje pastaruoju metu suaktyvėjo interetninė įtampa, ji ypač jaučiama pasienio regionuose. Šių problemų savitiški simptomai – dvikalbių lentelių užpildymas, nepagarbūs užrašai ant paminklų. Tokios situacijos pasitaiko ir kitų tautinių mažumų atžvilgiu, tačiau dėl paastrėjusių valstybinių santykių lietuvių tautinės mažumos teisių pažeidimų atvejai buvo labiau girdimi visos šalies mastu.
- Turint omenyje, kad daugiau nei 95 proc. Lenkijos gyventojų yra lenkų tautybės, vyksta natūrali asimiliacija, kuri mažesnėms tautinių mažumų grupėms (tarp jų ir lietuviams) sukelia nemažą grėsmę tautinio tapatumo išlaikymui. Anksčiau minėtų rizikos veiksnių (pvz. finansavimo) bendras poveikis lietuvių tautinei mažumai yra gana reikšmingas. Apklaustų Lenkijos lietuvių atstovų teigimu, po 20-30 metų lietuvių bendruomenės gyvavimui Lenkijoje gresia rimti iššūkiai, ji gali susidurti su išlikimo klausimu.

III. Rusijos Federacija

Trumpa situacijos apžvalga

B.Browning žodžiais, Rusija liko paskutine pasaulyje daugiataute imperija¹⁴⁰. Rusijos tautinių mažumų ir apskritai tautiškumo supratimas ir politika jų atžvilgiu gana nuosekliai keitėsi visu posovietiniu laikotarpiu. Sovietų Sąjungoje remtasi Stalino suformuluotu, iš esmės teritoriniu požiūriu: „Tauta – istoriškai išsivysčiusi, stabili bendruomenė, paremta bendra kalba, teritorija, ekonominiu gyvenimu ir psichologiniu charakteriu, pasireiškiančiu bendruomenės kultūroje“¹⁴¹. Tokia tautos samprata ilgalaikėje perspektyvoje nulėmė daugelį praktinių politikos aspektų.

¹⁴⁰ Bill, Browning, „Russian Legislation in the Area of Minority Rights“, Kn. (sud.) Protsyk, Oleh, Benedict Harzl, *Managing Ethnic Diversity in Russia*, London: Routledge, 2012, 15.

¹⁴¹ Stalin, Josif, *Marxism and the National Question*,

<<http://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1913/03a.htm#s1>> [žiūrėta 2012-10-28]

Pirma, tauta suvokiama kaip grynai kultūrinė, o ne politinė kategorija, iš dalies dėl to tautų suverenumo klausimas neiškyla kaip probleminis. Antra, tautos suvokiamos teritoriškai, todėl tiek SSRS, tiek Rusijos Federacijoje egzistuoja tautinių-kultūrinių autonomijų ir respublikų tinklas, paremtas konkrečių apibrėžtų teritorijų priskyrimu Federacijoje gyvenančioms tautoms. Toks skirstymas dažnai klaidingas – pavyzdžiui, apie 64% Rusijos totorių (didžiausios tautinės mažumos) pagal 2002 m. surašymą gyveno už Tatarstano federalinės respublikos ribų, o pačioje respublikoje tik apie pusę gyventojų (53%) buvo totoriai¹⁴². Trečia, federaciniai vienetai apibrėžiami ir net įvardijami etniniu pagrindu (21 tautinė respublika), suteikiant vadinamajai titulinei tautai (*titular nation*) išskirtinį statusą konkrečioje respublikoje kitų joje gyvenančių tautų atžvilgiu ir taip kuriant tam tikrą tautinių mažumų hierarchiją ir įtampas šalyje. Titulinės tautos sudaro daugumą gyventojų tik 8 iš 21 tautinės respublikos, tačiau visur jų kalba turi oficialų statusą greta rusų kalbos, o kitos vos mažesnės tautinės mažumos tokio statuso ir iš jo kylančių teisių neturi. Tokios situacijos virtusios nesibaigiančiais nesutarimais Baškirijoje, kur oficialios kalbos statusas nesuteikiamas vietos totoriams, Dagestane, kur sugyvena per 30 kalbų ir kitur. Kai kuriose respublikose net priimti įstatymai, apribojantys galimybę dirbti valstybės tarnyboje nemokant titulinės tautos kalbos (pavyzdžiui, Baškirija, Šiaurės Osetija ar Adigija šiaurės Kaukaze, kur adigai (čerkesai) sudaro vos 25% gyventojų)¹⁴³.

Galiausiai kultūrinė tautos samprata ir sovietmečiu, ir posovietinėje Rusijoje leido aiškiai atskyrus kultūrinį tautiškumą suteikti jam kultūrinės autonomijos sąlygas. Kaip ir SSRS, XX a. pabaigos Rusijoje buvo puoselėjama tautinių mažumų kultūra, tautai priskirtoje respublikoje administracinio aparato, meno ir mokslo aukščiausios pareigos skiriamos tos tautos atstovams, finansiškai ir kitaip remiamos etninės kalbos ir kultūra (šokiai, dainos, kiti papročiai), galinti reikštis plačiai, bet visada paklusnumo Sovietų valstybei ribose¹⁴⁴. Tokia politika, sprogsi 15 respublikų pasitraukimu iš Sąjungos 1990-1991 m., Rusijos Federacijoje buvo sėkminga tuo atžvilgiu, jog, išskyrus Čečėniją, smurtinių etninės nesantaikos židinių neatsirado.

Žlugus SSRS B.Jelcino prezidentavimo laikotarpiu Rusijoje buvo laikomasi tos pačios tautinių mažumų politikos, tačiau nebeturint ankstesnių centrinės valdžios galios svėrų iškilo sovietmečiu prislopintos problemos, pirmiausiai pasireiškusios federalinių respublikų valdžios, pasijutusios ne administracinių vienetų, o tautų lyderiais, neklusnumu. B.Jelcino valdymas

¹⁴² Viso 5 554 601 totoris Rusijoje, iš jų 2 000 116 Tatarstano respublikoje, kurioje iš viso 3 779 265 gyventojai. 2002 m. surašymo duomenys. <<http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87>> [žiūrėta 2012-11-04]

¹⁴³ Lepretre, Marc, "Language Policy in the Russian Federation: Language Diversity and National Identity", *Sociolinguistica International*. Universidad Complutense de Madrid, 2002. <http://www6.gencat.net/llengcat/noves/hm02primavera/internacional/a_marc.pdf> [žiūrėta 2012-11-10]

¹⁴⁴ Castells, Manuel, *Tapatumo galia 2. Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra*, Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2006, 50.

prasidėjo nenoromis ištartu „imkit tiek suverenumo, kiek pajėgsit praryti“¹⁴⁵, o baigėsi nestabilumu ir neefektyviu etninių klausimų valdymu. Suprantant, kad 21 iš 83 Rusijos administracinių vienetų yra etninės respublikos, tokią etniškumo politiką imtasi keisti priešingu kraštutinumumu – homogenizacija¹⁴⁶, kurios pagrindinės išraiškos formos – kirilica rašomi viešieji ženklai, tautinių respublikų neturinčių tautų švietimas vien rusų kalba (su teise gimtąją kalbą mokytis kaip dalyką) bei prasidėję titulinų tautų švietimo pokyčiai, po pasirinkimo laisve maskuojantys gimtosios kalbos dalies mažinimą švietimo procese. Naująją tautinių mažumų politikos esmę atspindi Rusijos vyriausybės 2006 m. atsakymas Europos Tarybos Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos patariamajam komitetui: „siekiama nuetninimo politikos (*policy of de-ethnization*) vidaus politiniame gyvenime, [o] tautiniai ir etnokultūriniai klausimais puikiai dera su pilietinių teisių koncepcija“¹⁴⁷. Pagal ją, Rusijos pilietybė gyventojams turi atstoti dažnai stipriais etniniais ryšiais paremtas federalinių respublikų pilietybes.

3.1. Teisinė dalis

3.1.1. Nacionalinės teisės aktų sistemos apžvalga ir tautinių mažumų statistika

Tautinių mažumų įstatymo Rusijos Federacijoje dar nėra, nors jis rengiamas jau daugiau nei dešimtmetį. 1993 m. Konstitucija užtikrina lygybę visiems Rusijos piliečiams, nepriklausomai nuo jų etninės kilmės (19 straipsnis), laiduoja teisę apsispręsti dėl savo tautybės, laisvai bendrauti, mokytis ir kurti gimtąją kalbą (26 straipsnis), draudžia neapykantos socialiniu, rasiniu, tautiniu ar religiniu pagrindu kurstymą (29 straipsnio 2 dalis), garantuoja teisę išsaugoti gimtąją kalbą ir sąlygas jos tyrinėjimams ir puoselėjimui (68 straipsnio 3 dalis), o Federacijos Respublikoms turėti kitą respublikę kalbą greta valstybinės rusų kalbos (68 straipsnio 2 dalis). Išskirtinis lyginant su daugeliu konstitucijų ir aktualus tautinių mažumų klausimu yra 3 Konstitucijos straipsnis: „Rusijos Federacijos daugelio tautų žmonės realizuoja suverenitetą ir yra vienintelis galios šaltinis Rusijos Federacijoje“.

¹⁴⁵ Ross, Cameron, *Federalism and Democratization in Russia*, Machester: Manchester University Press, 2002, 20.

¹⁴⁶ Federica, Prina, „Homogenisation and the “New Russian Citizen”: A Road to Stability or Ethnic Tension?“, *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2011, 1(10), 59-93.

¹⁴⁷ Comments Of The Government Of The Russian Federation On The Second Opinion Of The Advisory Committee On The Implementation Of The Framework Convention For The Protection Of National Minorities By The Russian Federation. Strasbourg, 2007.

http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_2nd_Com_RussianFederation_en.pdfU
[žiūrėta 2012-10-22]

1998-08-21 ratifikuota Europos Tarybos Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencija. Nėra jokio įsigaliojusio Rusijos tautinių mažumų apibrėžimo, o mėginant priimti Tautinių mažumų įstatymą 1995-1998 m. (projektas „iššaldytas“), jame pateiktas apibrėžimas, pagal kurį tautinės mažumos yra „Rusijos Federacijos piliečiai, turintys pastovų etninį charakterį, siekiantys išsaugoti ir plėtoti savo kalbą, kultūrą, religiją ir tradicijas, neturintys tautinės respublikos ar teritorijos Rusijos sudėtyje bei nepriklausantys Rusijos mažoms čiabuvių bendruomenėms“¹⁴⁸. Toks apibrėžimas apribotų tautinių mažumų sąvoką pilietybės kriterijumi, o tą daryti draudžia pačios Rusijos Federacijos ratifikuojant šią konvenciją 1998 m. priimtas federalinis įstatymas dėl „Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos ratifikavimo“¹⁴⁹. Komentuodama pirmą Europos Tarybos ataskaitą dėl šios konvencijos įgyvendinimo¹⁵⁰, Rusijos vyriausybė dar kartą konstatavo, jog konvencija netaikoma naujai atvykusioms į šalį tautinėms mažumoms ir pilietybės neturintiems asmenims¹⁵¹. Be to, prie ratifikuotos konvencijos pridėta ir daugiausiai į Latviją orientuota Rusijos deklaracija, smerkianti mėginimus iš konvencijos poveikio lauko pašalinti asmenis, nuolatos gyvenančius ratifikuojančioje šalyje bei anksčiau turėjusius, bet praradusius tos šalies pilietybę“¹⁵². Nors nėra vieningo tautinių mažumų apibrėžimo, lietuviai Rusijoje traktuojami kaip tautinė mažuma, tai yra, naudojasi įstatymo tautinėms mažumoms garantuojamomis teisėmis.

Tautinių bendruomenių ir mažumų teises šalyje taip pat reglamentuoja Švietimo¹⁵³ (1992 m.), Pilietybės¹⁵⁴ ir Rusijos Federacijos tautų kalbų¹⁵⁵ (1991 m.) įstatymai. 2002 m. gruodžio 11 d. Tautų kalbų įstatymo pataisa nurodo, jog visoje Rusijos Federacijos teritorijoje valstybinė kalba ir kitos respublikose įteisintos kalbos turi būti rašomos kirilicos grafiniu pagrindu¹⁵⁶. Rusija 2001 m. pasirašė Europos regioninių ir mažumų kalbų chartiją, tačiau nėra jos ratifikavusi (palyginimui Lietuva ir Latvija jos net nepasirašiusios).

¹⁴⁸ Malakhov, Vladimir, Osipov, Alexander, „The Category of Minorities in the Russian Federation: A Reflection on Uses and Misuses“, Kn. Akermark, Athanasia, Leena Huss, *International Obligations and National Debates: Minorities Around the Baltic Sea*, Mariehamn: Aland Islands Peace Institute, 2006, 495-542.

¹⁴⁹ Ten pat.

¹⁵⁰ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, „Opinion on the Russian Federation“. Strasbourg, 2002.

¹⁵¹ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, „Second Opinion on the Russian Federation“. Strasbourg, 2007, 5.

¹⁵² List of Declarations Made With Respect to Treaty No. 157 Framework Convention for the Protection of National Minorities
<<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?CL=ENG&NT=157&VL=1>> [žiūrėta 2012-10-03]

¹⁵³ Law on Education of the Russian Federation. <<http://www.consultant.ru/popular/edu/>> [žiūrėta 2012-09-27]

¹⁵⁴ Law on Citizenship of the Russian Federation. <<http://www.consultant.ru/popular/civic/>> [žiūrėta 2012-09-27]

¹⁵⁵ Law on the Languages of the Peoples of the Russian Federation.

<http://www.cilevics.eu/minelres/NationalLegislation/Russia/Russia_Languages_English.htm> [žiūrėta 2012-09-27]

¹⁵⁶ Law on Languages of the Russian Federation. <http://www.internet-law.ru/law/smi/iazzyk_1.htm#a1> []

Lietuvių šalyje yra 31 377, tai kiekybiškai visiškai nežymi tautinė mažuma Rusijoje (2010 m. surašymo duomenys). Lietuvių gyvenamos teritorijos Rusijoje yra Kaliningrado sritis, Centrinis, Pietinis ir Šiaurės vakarų federaliniai rajonai (europinė Rusija), Sankt Peterburgo ir Maskvos miestas bei Maskvos sritis. 9 769 iš jų gyvena Kaliningrado srityje – tai tankiausiai lietuvių gyvenama Rusijos dalis.

Lentelė Nr. 5 Rusijos ir Kaliningrado srities gyventojų tautinė sudėtis¹⁵⁷

Tautybė	Populiacija Rusijoje	%	Tautybė	Populiacija Kaliningrado srityje	%
Rusai	111 016 896	80.9	Rusai	772 534	86.4
Totoriai	5 310 649	3.87	Ukrainiečiai	32 771	3.7
Ukrainiečiai	1 927 988	1.40	Baltarusiai	32 497	3.6
Baškirai	1 584 554	1.15	Lietuviai	9 769	1.1
Kuvašai	1 435 872	1.05	Armėnai	9 226	1.0
Čėčėnai	1 431 360	1.04	Vokiečiai	7 349	0.8
Armėnai	1 182 388	0.86	Totoriai	4 534	0.5
Avarai	912 090	0.66	Azerbaidžaniečiai	3 282	0.4
Mordviai	744 237	0.54	Lenkai	2 788	0.3
Kazachai	647 732	0.47	Uzbekai	2 245	0.3
Azerbaidžaniečiai	603 070	0.44	Kitos tautybės	16 857	1.9
Darginai	589 386	0.43			
Lietuviai	31 377	0.02			
Viso deklaravę tautybę	137 227 107	100	Viso deklaravę tautybę	893 852	100
Viso	142 856 536		Viso	941 873	

Remiantis Rusijos gyventojų surašymų duomenimis, lietuvių skaičius Rusijoje pastarąjį dešimtmetį sumažėjo daugiau nei 30 procentų (2002 m. surašyme lietuviais save įvardijo 45 569 asmenys). Tai rodo arba stiprias asimiliacines tendencijas Rusijoje ir mažėjančią lietuvių tautinės mažumos saviidentifikaciją, arba lietuvių Rusijoje emigraciją. Lietuvos migracijos departamento duomenys liudija, jog pastebima lietuvių reemigracija į Lietuvą yra tiek absoliučia, tiek procentine išraiška didžiausia tarp visų kaimyninių valstybių. 2007, 2010 ir 2011 metais iš Rusijos į Lietuvą oficialiai sugrįžo atitinkamai 485, 249 ir 385 lietuviai (tai sudarė 7.9%, 6% ir 2.7% visų tų metų reemigravusiųjų į Lietuvą)¹⁵⁸. Ekonomikos augimas iki 2008-ųjų metų ir Lietuvos įstojimas į Europos Sąjungą galėjo būti vienas svarbiausių kriterijų didesniems reemigracijos srautams, tačiau net jei šie skaičiai yra dalis nuolatinės tendencijos, per

¹⁵⁷ 2010 m. Rusijos Federacijos gyventojų surašymo duomenys. <http://www.perepis-2010.ru/results_of_the_census/results-inform.php> [žiūrėta 2012-09-29]

¹⁵⁸ Lietuvos statistikos departamentas, *Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija 2011*, Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, 2012, 12.

dešimtmetį tebūtų sugrįžę apie 5000 lietuvių, tuo tarpu Rusijos gyventojų surašymuose fiksuojamas lietuvių sumažėjimas siekia apie 14 000 lietuvių tautybės asmenų. Be to, emigracija iš Lietuvos į Rusiją buvo gerokai didesnė nei grįžtančiųjų srautai – laikotarpiu tarp 2002 m. ir 2010 m. gyventojų surašymų iš Lietuvos į Rusiją kasmet emigruodavo 2-3 kartus daugiau žmonių (nuo 787 asmenų 2003 m. iki 1479 asmenų 2010 m.), nors 37-40% iš jų ir buvo ne Lietuvos piliečiai. Migracijos statistika liudija, kad gyvenamosios vietos keitimo procesu lietuvių mažumos Rusijoje nykimo paaiškinti negalima.

3.1.2. Politinės ir pilietinės teisės

2002 m. priimtas federalinis Pilietybės įstatymas apibrėžia platų ir detalų pilietybės gavimo kelių sąrašą, derinant *jus sanguini* ir *jus soli* principus. Visų pirma, Rusijos piliečiais laikomi asmenys, turėję pilietybę iki šio įstatymo išleidimo bei tie, kurie ją įgijo pagal šio įstatymo nuostatas. Žlugus SSRS ir paskelbus Rusijos Federaciją, jos teritorijos gyventojai automatiškai tapo Rusijos piliečiais, nepriklausomai nuo kilmės ir kitų skirtumų. Taip pat Pilietybės įstatymas numato, kad Rusijos Federacijos pilietybę gaunama gimstant, jei 1) vaiko tėvai yra Rusijos piliečiai, nepriklausomai nuo jo gimimo vietos; 2) vienas tėvų yra Rusijos pilietis, o kitas be pilietybės ar nežinomos kilmės; 3) vienas tėvų yra Rusijos pilietis, o kitas – užsienio pilietis, kai vaikas gimsta Rusijos teritorijoje arba kitu atveju liktų be jokios pilietybės; 4) abu tėvai nuolat gyvena Rusijoje ir yra kitos arba jokios šalies piliečiai, kai vaikas gimsta Rusijos teritorijoje ir jam nėra automatiškai suteikiama tėvų pilietybė. Suaugusieji gali gauti pilietybę natūralizacijos proceso metu, jei išpildo visas pateiktas sąlygas: 1) prieš teikdami prašymą nuolat gyveno Rusijos teritorijoje bent 5 metus (galima išvykti iki 3 mėn. per metus); 2) įsipareigoja laikytis Rusijos Konstitucijos ir teisės aktų; 3) turi teisėtą pragyvenimo šaltinį; 4) yra įteikę paraišką atsisakyti savo ankstesnės pilietybės; 5) moka rusų kalbą. Reikalaujamas nuolatinio gyvenimo šalyje laikotarpis sutrumpėja iki 1 metų, jei žmogus yra prieglobsčio prašytojas, pabėgėlis arba yra nusipelnęs mokslo, technologijų ir kultūros srityse ar jo kvalifikacijos atitinka Rusijos interesus.

Nepriklausomai nuo tautybės, Rusijos pilietybę turintys asmenys turi aktyvią ir pasyvią rinkimų teisę. Valstybė griežtai nepalaiko regioninių partijų tautiniu pagrindu, įžvelgdama jose separatizmo grėsmę, tad šalyje nėra nė vienos registruotos tautinės mažumos partijos. Reikšmingų ar parlamentinių rusiškų partijų, keliančių tautinių mažumų teises kaip vieną savo politikos prioritetų, taip pat nėra. Nuo 2004 m. regionų valdytojai nebe renkami tiesiogiai, o

skiriami prezidento. Federacijos respublikų, dažnu atveju sudarytų tautiniu pagrindu, valdyme neretai dominuoja konkrečių tautinių mažumų atstovai, kurie tačiau gina ne tautinių mažumų teises, o laikosi įprastų Rusijai politinių skirčių ir neretai valdžios pozicijas išnaudoja privileijuotai situacijai kitų, neatstovaujамų tautinių mažumų atžvilgiu sukurti.

Visuomeninių organizacijų įstatymo 3 straipsnis laiduoja piliečiams teisę laisvai burtis į asociacijas, prie jų prisijungti ar jas palikti¹⁵⁹. 2012 m. priimti teisinės bazės pakeitimai, reikalaujantys įregistruoti Nekomercinių organizacijų, vykdančių užsienio agento funkcijas, registre visas nevyriausybinės organizacijas, gaunančias finansavimą iš užsienio valstybių. Šis įstatymas vertinamas kaip skirtas į pilietinės visuomenės kūrimą orientuotų, vadinasi esamam režimui neparankių, politinių organizacijų kontrolei. Politine veikla užsiimanti organizacija negali gauti užsienio valstybės paramos, o toks registras užtikrina svetus valstybei nubausti bet kurią tokią organizaciją. Kaip ir Baltarusijos atveju, realiausia Rusijos politinių nevyriausybinių organizacijų veiklos strategija bus juridinių asmenų steigimas užsienio šalyse. Tuo tarpu Rusijos lietuvių bendruomenėms ir draugijoms šio įstatymo poveikis turėtų būti niekinis – organizacijų veikla griežtai kultūrinė, o persiorientavimas į politinę veiklą mažai tikėtinas. Be to, lietuvių tautinės organizacijos gauna finansavimą konkrečiai projektinei veiklai (tai yra, finansuojami patys projektai), o ne savo veiklai apskritai. Esant dabartiniam *status quo*, naujasis įstatymas lietuvių organizacijoms nėra aktualus.

3.1.3. Švietimo sritis ir religijos teisės bei laisvės

Švietimo įstatymas laiduoja galimybę įgyti pamatinį bendrąjį išsilavinimą gimtąja kalba. Neapibrėžtas bendrojo išsilavinimo terminas apima vidurinę mokyklą, tačiau nėra nurodyta, iki kurios klasės galioja šis leidimas. Europos Tarybos tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijos patariamasis komitetas savo nuomonėje 2007 m. pareiškė, jog ši teisė į švietimą mažumų kalba yra vis dar nesukonkretinta ir kartu nerealizuojama¹⁶⁰. Nėra ir jokio federacijos mastu galiojančio teisinio reguliavimo dėl valstybinės ir gimtosios kalbos proporcijų mokymo programose ar konkrečių dalykų, privalomų mokyti viena ar kita kalba, sąrašų. Šie klausimai yra

¹⁵⁹ Russian Federation Federal Law on Public Associations, 1995.

http://www.consultant.ru/popular/obob/76_1.html#p27 [žiūrėta 2012-11-25]

¹⁶⁰ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, „Second Opinion on the Russian Federation“. Strasbourg, 2007, 41.

http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_2nd_OP_RussianFederation_en.pdf [žiūrėta 2012-09-27]

palikti federalinių respublikų kompetencijoje, todėl egzistuoja galybė skirtingų reguliavimų¹⁶¹. 1992 m. priimtas Švietimo įstatymas rėmėsi centrinės valdžios atsitraukimo nuo švietimo politikos principu – visi regionai galėjo savarankiškai rinktis istorijos ir kalbos mokymą ir taip puoselėti tradicinę kultūrą.¹⁶² Pagal šią sistemą 2010 m. 39 kalbos buvo naudojamos visų dalykų mokymui, o 50 kalbų mokoma kaip atskirų dėstomų dalykų, tai yra, 9.9% formalaus mokymo įstaigų buvo mokoma gimtąja (ne rusų) kalba, o 16.4% mokyklų turėjo gimtosios kalbos dėstomą dalyką (2005 m. duomenys).

2004 m. Rusijos Konstitucinis teismas paskelbė, jog „federalinių respublikų respublikinių kalbų statusas kertasi su Rusijos Federacijos valstybinės kalbos statusu ir todėl respublikų kalbos negali būti federacijos respublikų išimtinės kompetencijos sritis“¹⁶³. 2007 m. priimtos federalinio Švietimo įstatymo pataisos sekė šia logika ir siekė centralizuoti švietimo sistemą, tad susilaukė daug kritikos iš federalinių respublikų (ypač Azijoje) dėl pavojaus, keliamo istorijos ir mažumų kalbų mokymui. Panaikinti skirtingi federaliniai, nacionaliniai-regioniniai mokyklos standartai, paliekant tik unifikuotą federalinį standartą. Tai reiškia, kad nebe pati respublika nustato savo pasirinktus mokymosi principus – į procesą visur vienodai įsitraukti turi teisę ir mokiniai bei jų tėvai. Tai neunifikuoja mokymosi kalbų ar programų skirtingose respublikose, bet suvienodina jų nustatymo sąlygas. Atsirado ir vienintelės, centrinės valdžios patvirtintos istorinio pasakojimo interpretacijos poreikis.

Federalinių respublikų švietimo institucijos prarado teisę spręsti, kokia kalba bus mokomasi ir kokių kalbų mokoma. Šio sprendimo teisė atiduota moksleivių, jų tėvų, mokytojų komisijoms, didžiąja dalimi lemiamoms savivaldos švietimo institucijų bei varžomoms naujo Švietimo įstatymo kriterijaus: daugiatautės Rusijos piliečių kalbinių ir etnokultūrinių švietimo poreikių patenkinimas. Šis poreikis išmatuojamas apklausiant mokinius ir jų tėvus apie trokštamą mokymosi kalbą. Taip kalbos pasirinkimas realiai atiduotas vien į mokinių ir jų tėvų rankas.¹⁶⁴ Iki tol vietinės respublikų ir gimtosios tautinių mažumų kalbos buvo privalomai mokomos visose mažumų gyvenamose teritorijose, o nuo 2009 m., kai pradėti įgyvendinti pokyčiai, mokytis gimtosios kalbos yra laisvo pasirinkimo reikalas. Šalyje kilus dideliame pasipriešinimui

¹⁶¹ Bowring, Bill, “Legal and Policy Developments in the Russian Federation in 2007 with Regard to the Protection of Minorities”, *European Yearbook of Minority Issues 2006/07*. Leiden: Martinus Nijhoff, 2008, 529-543.

¹⁶² Curtis, Glenn, Leighton, Marian, „The Society and Its Environment“. Kn. *Russia: A Country Study*, sud. Glenn Curtis, Washington: Library of Congress, 1998. < [¹⁶³ Zamyatin, Konstantin, „The Educational Reform in Russia and Its Impact on Teaching of the Minority Languages: An Effect of Nation Building?“, *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 1\(11\), 2012, 17-47.](http://memory.loc.gov/cgi-bin/query2/r?frd/cstdy:@field(DOCID+ru0097)> [žiūrėta 2012-10-15]</p></div><div data-bbox=)

¹⁶⁴ Zamyatin, Konstantin, „The Educational Reform in Russia and Its Impact on Teaching of the Minority Languages: An Effect of Nation Building?“, *Journal of Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 1(11), 2012, 17-47.

ir diskusijoms, 2011 m. visgi patvirtinta dar viena pataisa, leidžianti federalinių respublikų švietimo institucijoms federalinio standarto rėmuose patvirtinti gimtąją kalbą mokomų valandų skaičių ir dalykų sąrašą.

Konstitucijos 14 straipsnio 1 punktas numato, jog „Rusijos Federacija yra sekuliari valstybė. Jokia religija nėra valstybės finansuojama ar privaloma“. To paties straipsnio 2 punktas teigia, kad „religinės asociacijos yra atskirtos nuo valstybės ir lygios prieš įstatymą“. Pagal 1997 m. priimtą Religinų organizacijų įstatymą Rusijoje yra 4 tradicinės religijos, įstatymo preambulėje minimos kaip reikšmingos Rusijos istorijai: stačiatikybė, islamas, budizmas ir judaizmas. Be jų šalyje yra gausu kitų religijų, išpažįstamų milijonų žmonių, tačiau neturinčių oficialaus statuso (katalikybė, baptizmas, liuteronybė ir t.t.). Islamas, dėl didėjančių musulmonų imigrantų iš buvusių sovietinių respublikų Azijoje srautų, yra greičiausiai populiarėjanti religija šalyje. Absoliuti dauguma lietuvių Rusijoje yra katalikai ir priklauso beveik milijoninei (2007 m. duomenys) šalies katalikų bendruomenei.

3.1.4. Kalbos vartojimas viešajame gyvenime

2002 m. gruodžio 11 d. Tautų kalbų įstatymo pataisa nurodo, jog visoje Rusijos Federacijos teritorijoje valstybinė kalba ir kitos respublikose įteisintos kalbos turi būti rašomos kirilicos grafiniu pagrindu. Rusijos piliečiai turi du pasus – vidiniam naudojimui ir kelionėms. Kelionių paso pagrindiniame puslapyje asmens duomenys rašomi ir kirilica, ir lotynišku raidynu. Abiem būdais duomenys pateikiami tame pačiame, o ne papildomame puslapyje.

Pagal įstatymo „Dėl Rusijos Federacijos tautų kalbų“ 23 straipsnio 1 punktą, vietovardžiai Rusijos Federacijoje rašomi rusų kalba, nors respublikos gali numatyti vietovardžių rašymą respublikine kalba greta rusų kalbos. Jie taip pat gali būti rašomi lotynišku raidynu (pavyzdžiui, Kaliningrado srityje). Antrasis to paties straipsnio punktas numato galimybę vienos tautinės mažumos tankiai gyvenamoje teritorijoje rašyti vietovardžius tos tautinės mažumos kalba, net jei tai nėra oficiali tos federacinės respublikos kalba. 24 įstatymo straipsnis numato, jog federacinės institucijos turi užtikrinti įstatymo numatytą ženklų rašymą. Kadangi lietuviai nėra vienoje Rusijos respublikoje nesudaro tokios ženklios kompaktiškos mažumos ir juo labiau lietuvių kalba nėra vienoje respublikoje nėra oficiali, lietuviškų vietovardžių Rusijoje nėra.

Įstatymas „Dėl Rusijos Federacijos tautų kalbų“ 17 straipsniu numato, jog visa oficiali korespondencija su valstybės institucijomis bei kitomis organizacijomis vyksta valstybine rusų kalba. Jei piliečiai, nemokantys rusų kalbos, naudojami notaro paslaugomis, dokumentai vis tiek

parengiami valstybine rusų kalba. 18 straipsnio 1 punktas teigia, kad „Rusijos Konstitucinio teismo, Aukščiausiojo arbitražo teismo, federacinių arbitražo teismų, kariuomenės teismų bei Rusijos teisėsaugos organų dokumentacija ir bylos atliekami tik valstybine rusų kalba. Kitų bendrosios jurisdikcijos federacinių teismų bylos ir dokumentacija gali būti atliekami ir respublikine kalba. Jei teisiamas asmuo nemoka rusų kalbos, jis gali teisme kalbėti ir teikti paaiškinimus savo gimtąja kalba, o jam turi būti suteiktos vertėjo paslaugos (įstatymo dėl Rusijos tautų kalbų 18 straipsnio 3 punktas). Apibendrinant, socialinės paslaugos lietuvių kalba neteikiamos, iš užsienio gaunami dokumentai verčiami į rusų kalbą, teismo bylos ir dokumentai taip pat negali būti pildomi lietuvių kalba.

3.1.5. Žiniasklaida ir kitos kultūrinės teisės

Jokie Rusijos įstatymai atvirai nenumato apribojimų tautinių mažumų naudojimuisi žiniasklaida. Vietinių tautinių bendruomenių kalbomis leidžiama spauda turi prioritetines teises į valstybinę paramą. Rusijos įstatymo „Dėl Rusijos Federacijos tautų kalbų“ 20 straipsnis „Žiniasklaidos kalba“¹⁶⁵ numato, kad 1) rusiški laikraščiai ir žurnalai jų steigėjų sprendimu gali būti leidžiami ir kitomis nei rusų kalbomis; 2) Rusijos Federacijos žiniasklaidoje gali būti naudojama valstybinė rusų kalba, federacinių respublikų kalbos ir kitos kalbos, atsižvelgiant į gyventojų interesus; 3) verčiant ir titruojant kino ir kitą vaizdo medžiagą naudojama valstybinė rusų kalba, federacinių respublikų kalbos ir kitos kalbos, atsižvelgiant į gyventojų interesus; 4) kalbų vartojimo žiniasklaidoje tvarka nustatoma Rusijos Federacijos įstatymų. Tai iš esmės palieka visišką laisvę kalbinėms mažumoms steigti savo žiniasklaidos priemones pagal savo finansines galimybes.

Spaudos laisvės indeksas šalyje yra 66 (vos 142 vieta pasaulyje), Freedom House žiniasklaidos laisvės indeksas – 6,25 (palyginimui Lenkijoje – 2,25, Lietuvoje ir Latvijoje – 1,75)¹⁶⁶. Transparency International korupcijos suvokimo indeksas Rusijoje – 2,4 (kaip ir Baltarusijoje), Freedom House korupcijos indeksas – 6,5 (dukart blogesnis nei Lenkijos (3,25) ir prastesnis net už Baltarusijos (6,0))¹⁶⁷.

¹⁶⁵ Law on the Languages of the Peoples of the Russian Federation, 1991, chapter IV, article 20. <http://www.cilevics.eu/minelres/NationalLegislation/Russia/Russia_Languages_English.htm> [žiūrėta 2012-10-04]

¹⁶⁶ Press Freedom Index 2011/2012. <<http://en.rsff.org/press-freedom-index-2011-2012,1043.html>> [žiūrėta 2012-10-11]

¹⁶⁷ Corruption Perception Index 2011. <<http://cpi.transparency.org/cpi2011/results/#CountryResults>> [žiūrėta 2012-10-11]

3.1.6. Socialinės, ekonominės teisės

Socialinės-ekonominės teisės Rusijoje nėra specialiai skiriamos tautinėms mažumoms, stengiantis jas užtikrinti bendrai Rusijos piliečiams. Konstitucija garantuoja teisę į darbą (37 straipsnis), motinystės atostogas ir vaiko priežiūrą (38 straipsnis), socialinės pašalpas ir socialinį saugumą (39 straipsnis), teisę į būstą (40 straipsnis), sveikatos priežiūrą ir medicininę pagalbą (41 straipsnis), teisę į švietimą (43 straipsnis)¹⁶⁸. RF Konstitucinis teismas yra išaiškinęs, kad dauguma šių teisių gali naudotis ir užsienio piliečiai ar pilietybės neturintys asmenys¹⁶⁹. Tačiau naudojimasis šiomis teisėmis įmanomas turint asmens tapatybės dokumentus bei užregistravus savo gyvenamąją vietą (*propiska*). Šie reikalavimai gali tapti kliūtimi atskirų tautinių mažumų atstovams naudotis jiems priklausančiomis teisėmis. Kaip pažymima organizacijos “Memorialas” ataskaitoje, problemiška naudotis teisėmis užsienio piliečiams (tarp jų ir gausėjantiems darbo migrantams), atskiri gyventojai be pilietybės, ar asmenims dėl būsto neturėjimo ar kitų administracinių kliūčių negalintiems užregistruoti savo gyvenamosios vietos. Paradoksas, bet siekiant įgyvendinti teisę į “gyvenamosios vietos sąlygų užtikrinimą” būtina turėti gyvenamąją vietą, t.y. būti registruotiems¹⁷⁰.

Pagal gerovės indeksą Rusija yra 66 pasaulyje, šiuo rodikliu atsilikdama nuo visų tyrimo šalių (Baltarusija – 54, Latvija – 47, Lietuva – 43, Lenkija - 32). Daug mažiau iš savo vakarinių kaimynų konteksto Rusija išsiskiria vertinant laimės indeksą: Rusijoje jis 34,5 (122 vieta pasaulyje), Lietuvoje ir Latvijoje labai panašus (120 ir 118 vietos), tuo tarpu Baltarusijoje (103 vieta) ir Lenkijoje (71 vieta) šis rodiklis gerokai skiriasi¹⁷¹.

3.2. Praktinė dalis

2012 m. sausio 23 dieną tuo metu premjero pareigas ėjusio V.Putino kalba „Rusija: tautinis klausimas“, nors ir neturinti teisinės galios, dėl V.Putino vaidmens šalyje yra vertingas ir reprezentatyvus šaltinis, atskleidžiantis esamos Rusijos valdžios politiką tautinių mažumų atžvilgiu. Joje konstatuojama multikultūralizmo politikos Europoje nesėkmė, tačiau pabrėžtinai

¹⁶⁸ Anti-Discriminacijos Centro “MEMORIAL” ataskaita: “Discrimination in the Enjoyment of Social and Economic Rights by Eth- nic Minorities and Migrants in Russia”. By Anna Udyarova, Andrey Yakimov, Dmi- try Poltavsky. Eds. Olga Abramenko and Stephania Kulaeva. Saint Petersburg, 2010.

¹⁶⁹ Ten pat. p. 6.

¹⁷⁰ Ten pat.

¹⁷¹ Happy Planet Index, 2012. <<http://www.happyplanetindex.org/data/>> [žiūrėta 2012-10-11]

aktuali tik tautinėms valstybėms, istoriškai paremtoms vienintele etnine tapatybe. Rusijoje situacija visiškai kitokia, nes jos žmonių apsisprendimas realizuotas daugiaetninėje civilizacijoje su rusiškos kultūros šerdimi. „Nacionalizmo užkratas iš tokios daugiatautės valstybės atimtų jėgas ir patvarumą, [o] Rusijos vienyti, sujungti civilizaciją“¹⁷². Išplėtojama, jog ši civilizacinė tapatybė paremta rusų kultūros dominavimo išsaugojimu. Šią kultūrą ir kartu tapatybę, nepriklausomai nuo tautybės, atstovauja ne vien rusai. Šiai sampratai aktualizuoti reikalinga tautiškumo politika, pagrįsta pilietiniu patriotizmu: „Kiekvienas žmogus šalyje neturi pamiršti savo tikėjimo ir etniškumo, tačiau visų pirma turi būti Rusijos pilietis ir tuo didžiulis. Niekas neturi teisės tautinių skirtumų kelti aukščiau valstybės įstatymo“. Ši principinė nuostata toje pačioje kalboje ir sukonkretintai perkeliama į praktinę veiksmų programą: „negalime leisti rasti regioninėms tautinių respublikų partijoms. Tai tiesus kelias į separatizmą, todėl valdžios rinkimuose turi būti numatyti konkretūs reikalavimai, teisiškai užkertantys kelią tokioms kandidatūroms“¹⁷³. Aiškus pilietinio patriotizmo postulatą viešojoje kalboje derinamas su deklaratyvia pagarba etniškumui, nesiekiančiam politinio apsisprendimo.

Rusijos lietuvių subjektyvus savo teisių užtikrinimo vertinimas gana vidutiniškas ir svyruoja tarp 5 ir 7 balų dešimties balų skalėje, nors gauti atsakymai yra iš visiškai skirtingų Rusijos Federacijos teritorijų.

Vietovardžiai lietuvių kalba niekur nerašomi, bet, pavyzdžiui, Kaliningrado srityje lietuvių kalba gali būti užrašai ant paminklų lietuviams (Kristijonas Donelaitis, Liudvikas Rėza), memorialinių lentų, kitų istorinės atminties simbolių. Vietovardžiai į rusų kalbą čia pakeisti 1946 m. ir nuo tada rašomi tik rusiškai, bet ne vien kirilicos grafiniu pagrindu (viešieji ženklai ne kirilica galimi pagrįstos išimties atvejais).

Respondentai Rusijoje nemini jokių teisinių apribojimų ar visuomenės priešiško lietuviškų švenčių ir istorinių sukakčių minėjimui. Ir pačių Rusijos lietuvių spauda liudija, jog įsimintinos datos minimos be kliūčių. Pavyzdžiui, 2010 m. Sankt Peterburge minint Vėlines, Visų šventųjų ir Politinių represijų aukų atminimo dieną net išleista atminties knyga „Leningrado kankiniai“, vykta melstis į memorialines kapines¹⁷⁴, tų pačių metų Gedulo ir vilties dieną taip pat lankytos kapinės, laikytos šventos mišios¹⁷⁵. Sankt Peterburge, Šv. Mergelės

¹⁷² Путин, Владимир. „Россия: национальный вопрос“, 2012. <http://www.ng.ru/politics/2012-01-23/1_national.html> [žiūrėta 2012-11-06]

¹⁷³ Ten pat.

¹⁷⁴ Berezovskaja, Ana, „Pagerbė represijų aukas“, *Peterburgo lietuvis*, 2011, 1(6), 9-10. <http://www.litvavpeterburge.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=17&Itemid=56> [žiūrėta 2012-10-15]

¹⁷⁵ Berezovskaja, Ana, „Atminint negrįžusius į tėvynę“, *Peterburgo lietuvis*, 2010, 2(5), 5-6. <http://www.litvavpeterburge.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=17&Itemid=56> [žiūrėta 2012-10-15]

Marijos ėmimo į dangų bažnyčioje, sekmadieniais reguliariai aukojamos šventos mišios lietuvių kalba.

Švietimo srityje apribojimų taip pat nėra – lietuviškos mokyklos gali steigti visur, kur egzistuoja pakankamas poreikis ir sugebama save išlaikyti bei rasti pedagogų. Tai, kad valstybė nefinansuoja tautinių mažumų mokyklų, ženkliai prisideda prie to, kad didžiausias Rusijos lietuvių rūpestis yra nepakankamas finansavimas¹⁷⁶. Kaliningrado srityje veikiančias sekmadienines lietuviškas mokyklas ir fakultatyvus mokymo priemonėmis aprūpina Lietuvos institucijos: formaliojo švietimo įstaigą kuruoja Švietimo ir mokslo ministerija, o neformaliojo lituanistinio ugdymo mokyklas mokymo priemonėmis aprūpina bei mokytojus įdarbina ir siunčia Užsienio reikalų ministerija (iki 2013 m. sausio 1d.). Taip pat ji remia ir bendruomenių projektus. Mokytojai atvyksta iš Lietuvos ir iš jos gauna atlyginimus. Užsienio reikalų ministerija 2012 m. į Kaliningrado sritį siuntė 17 lituanistinio švietimo mokytojų ir 1 kultūros darbuotoją. Vien Kaliningrado srityje veikia 24 neformaliojo ugdymo lietuvių mokyklos, dar 3 yra visoje Rusijoje (kintantys LR ambasados duomenys). Lietuvių kalbos yra mokoma ir keliose Kaliningrado srities formaliojo ugdymo įstaigose Sovetske, Nemane ir Karaliaučiuje. Kaip teigia Karaliaučiaus Lietuvių bendruomenės pirmininkas S.Šamborskis, lietuvių kalbos mokytojai net ir esant objektyviam pamokų poreikiui susiduria su vietos švietimo sistemos priešišku, nesulaukia oficialios darbo vietos, o dėmesio ir pagalbos iš Lietuvos šiais ir kitais klausimais itin trūksta¹⁷⁷.

Rusijoje taip pat veikia viena iš nedaugelio pasaulyje esančių lietuvių formaliojo ugdymo mokyklų. Tai Maskvos vidurinė J.Baltrušaičio vardo mokykla, kurioje dėstymo kalba yra rusų, tačiau lietuviškai mokoma lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos ir etnokultūros. Šių dalykų mokytojai gauna algą ir priedus iš Rusijos ir Lietuvos. Čia mokosi vietinių lietuvių, Lietuvos diplomatų, taip pat mišrių šeimų ir lietuviškų šaknų neturintys vaikai. Sankt Peterburgo ir Karaliaučiaus I.Kanto universitetuose galima mokytis lietuvių kalbos, nors Rusijoje mažinamas finansavimas humanitarinėms specialybėms, tarp jų ir baltistikos studijoms, į kurias bus priimama mažiau valstybės finansuojamų studentų.

Šeštadieninė lietuvių kalbos mokyklėlė pradinių klasių ir ikimokyklinio amžiaus vaikams „Lietuvių namuose“ 2012 m. rugsėjo 30 dieną pradėjo veikti ir Sankt Peterburge, kur, nepaisant palyginti gausios lietuvių mažumos (1637 lietuviai 2002 m.), prieš tai veikė tik vyresniems

¹⁷⁶ Zverko, Natalija, „Sankt Peterburgo lietuvių bendruomenės vadovas: Rusijoje daug kas keičiasi“, 2011. <<http://www.delfi.lt/news/daily/emigrants/sankt-peterburgo-lietuviu-bendruomenes-vadovas-rusijoje-daug-kas-keiciasi.d?id=48604147>> [žiūrėta 2012-10-12]

¹⁷⁷ „FSB persekiojami Karaliaučiaus lietuviai: Lietuva mus užmiršo“, *Voruta*, 2011. <<http://www.mazoji-lietuva.lt/article.php?article=3710>> [žiūrėta 2012-10-20]

mokiniam ir suaugusiems skirta lituanistinė mokykla. Šis įvykis pastebėtas ir lietuviškoje žiniasklaidoje, kas iš dalies rodo kiekvienos net ir neformaliojo ugdymo mokyklos svarbą šalyje. Mokykloje suburta grupė įvairaus amžiaus vaikams (4-10 metų), vyksta ir užsiėmimai suaugusiems. Joje dirba dvi mokytojos, kurioms atlyginimus moka Lietuva. Mokomasi kartą per savaitę, po keturias valandas, užsiėmimų forma – pokalbis su vaikais, kuri mokytoja išverčia ir į lietuvių kalbą. Tėvų prašymu namų darbai čia neužduodami, nes jų vaikams gana ir formaliojo mokymo įstaigose. Tiek čia, tiek Kaliningrade ir kitur Rusijoje mokomasi iš specialiai užsienio lietuviams sukurto vadovėlio “Labas”, kuriuo lituanistines mokyklėles aprūpina LR Užsienio reikalų ministerija. Sankt Peterburgo mokyklos atvejis vertingas ne tik kaip lituanistinio švietimo pavyzdys, tačiau ir kaip kartu atskleidžiantis lietuvių kalbos ir kultūros būklę Rusijoje. Vaikai, kurių vienas ar net abu tėvai formaliai yra lietuviai, patys namuose lietuviškai nekalba ir mokytis lietuvių kalbos turi nuo pačių pagrindų. Antros ar trečios kartos lietuviai, ypač mišriose šeimose, patys nekalba ir nebemoka lietuviškai. Nors yra poreikis, ne vienus metus nebuvo net žmogaus, galinčio mokytis lietuvių kalbos. Sankt Peterburge lietuvių kalbos mokosi 80 įvairaus amžiaus žmonių¹⁷⁸. Lietuviškai nekalba net kai kurių regioninių Rusijos lietuvių kultūros draugijų pirmininkai.

Buvę institucinio lygmens nesutarimo ženklų tarp stačiatikių ir katalikų religinių bendruomenių: Maskvos patriarchas piktinosi tiek apaštaliųjų administracijų Rusijoje pakėlimu į vyskupijų rangą, tiek rusų stačiatikių šeimose gimusių, tačiau į katalikybę atsivertusių Rusijos gyventojų gausėjimu. Ne vienam Rusijoje dirbusiam katalikų dvasininkui užsieniečiui be paaiškinimų pasiūlyta išvykti iš šalies ar nepratęsta viza¹⁷⁹. Dėl katalikų šmeižto Rusijos žiniasklaidoje, vandalizmo aktų, draudimo statyti bažnyčias ir užsienio dvasininkų vizų atšaukimo 2002 m. V.Putinui oficialius raštus teikė 17 JAV Kongreso narių ir 33 Europos Tarybos parlamentinės asamblėjos nariai. Tuometis Rusijos užsienio reikalų ministras I.Fetonovas neslėpė, jog “Rusija santykiuose su Vatikanu stengiasi atsižvelgti į Stačiatikių Bažnyčios poziciją”.¹⁸⁰ Kaip pastebi, pavyzdžiui, prof. Borisas Sokolovas, kadangi pati stačiatikybė žmonių akyse yra sukompromituota įtarimų bendradarbiavimu su V.Putino ir ankstesniu sovietiniu režimu¹⁸¹, stiprėjanti katalikų alternatyva yra patraukli rusams, o tuo pačiu

¹⁷⁸ Zverko, Natalija, „Surusėję Sankt Peterburgo lietuviai moko vaikus lietuvių kalbos“, 2012.

< <http://www.delfi.lt/news/daily/emigrants/suruseje-sankt-peterburgo-lietuviai-moko-vaikus-lietuviu-kalbos.d?id=59774789#> > [žiūrėta 2012-10-13]

¹⁷⁹ Lee Myers, Steven, „New Russian Cathedral Stymied by Interfaith Rift“, New York, 2002. < <http://www.nytimes.com/2002/09/10/world/new-russian-cathedral-stymied-by-interfaith-rift.html> > [žiūrėta 2012-11-08]

¹⁸⁰ Buika, Mindaugas, “Reikalingas budrumas dėl Rusijos katalikų padėties”, *XXI amžius*, 2002, 93(1100).

< http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20021211/valsbazn_01.html > [žiūrėta 2012-11-08]

¹⁸¹ Spraunius, Arūnas, “Tikras ar tariamas juodašimtininkų idėjų atgimimas”, *Valstybė*, 10 (66), 140-143.

pavojinga režimui ištikimam patriarchui¹⁸². Šiame įtampų kontekste lietuvių bendruomenių religinis gyvenimas atrodo neblogai – didesniuose jų gyvenamuose miestuose, kur susitelkia tikinčiųjų bendruomenė (visų pirma Maskva, Sankt Peterburgas) galima dalyvauti ne tik katalikiškose, bet ir lietuviškai lankomose pamaldose.

Remiantis Europos Tarybos tautinių mažumų teisių apsaugos komisarui 2010 m. teikta Rusijos ataskaita¹⁸³, Rusijoje tautinių mažumų, įskaitant lietuvius, žiniasklaida ne rusų kalba per įvairius projektus ir rėmimo programas kasmet gauna finansavimą iš specialiai jai skirtų fondų. Taip pat valstybės finansuojami socialiai orientuoti leidiniai, skatinantys tarpkultūrinį supratimą ir bendradarbiavimą, siekiantys užkirsti kelią neapykantos kurstymui ir terorizmui. Galima dalyvauti ir bendruosiuose spaudos ir kitų žiniasklaidos priemonių rėmimo konkursuose. Pavyzdžiui, 2008 m. 31 tokius tikslus keliančiam periodiniam leidiniui pagal dvi programas buvo skirta 11 milijonų rublių¹⁸⁴. Lietuviška žiniasklaida nėra ribojama, ją galima leisti ten, kur tam užtenka lėšų. Rusijoje 2010 m. buvo leidžiama 14 periodinių leidinių lietuvių kalba¹⁸⁵. Lietuviškų televizijos laidų nėra jokioje rusiškoje televizijoje, tačiau įstatymai to nedraudžia¹⁸⁶.

Politinio atstovavimo klausimais respondentai neturėjo reikalingos informacijos ir jokių politinio atstovavimo pareigas užimančių ar jų siekiančių lietuvių kilmės Rusijos piliečių nurodyti negalėjo.

3.3 Išvados

- Po SSRS žlugimo sovietinis tautinės kultūros ir jos autonomijos skatinimo modelis dėl centrinės valdžios silpnėjimo ir kartu stiprėjančio tautinių respublikų savarankiškumo tapo netinkamas XXI a. vieningos Rusijos vizijai. Tautinės respublikos, kuriose titulinė tauta dažnai net nesudaro gyventojų daugumos, yra nuolatinių įtampų dėl kalbų statuso ir kitų iš to kylančių klausimų židiniai, savo prigimtimi sukuriantys respublikas turinčių ir jose mažumomis liekančių tautinių grupių hierarchiją šalyje.
- V.Putino pradėta tautinių mažumų politika oficialiai siekia pilietinio patriotizmo sklaidos tuo pačiu išsaugant etninę ir religinę įvairovę, tačiau praktikoje šiuos du postulatus suderinti

¹⁸² Buika, Mindaugas, < http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20021211/valsbazn_01.html > [žiūrėta 2012-11-08]

¹⁸³ Third Report Submitted by the Russian Federation Pursuant to Article 25, Paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Strasbourg, 2010.

¹⁸⁴ Third Report Submitted by the Russian Federation Pursuant to Article 25, Paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Strasbourg, 2010, 62.

¹⁸⁵ Third Report Submitted by the Russian Federation Pursuant to Article 25, Paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Strasbourg, 2010, 58.

¹⁸⁶ Pokalbis su Maskvos lietuvių mokyklos direktore, 2012-11-28.

sekasi sunkiai ir vis garsiau konstatuojama Rusijoje vykstanti tautinė homogenizacija. Jos pagrindiniai aspektai susiję su pasirinktinu vietoje privalomo gimtosios kalbos mokymu tautinėse respublikose, kirilicos įvedimu visos Rusijos Federacijos viešajame gyvenime, atviru draudimu steigti regioninėms partijoms. Pastarasis draudimas įtvirtintas 2001 m. federaliniu įstatymu “Dėl politinių partijų”, kuriame ir po švelninančių pataisų 2006 ir 2012 m. vis dar numatoma, jog registruotis kaip partija gali tik struktūra, be kitų sąlygų turinti 45 regioninius skyrius, o kiekviename skyriuje bent po 500 narių¹⁸⁷.

- Lietuviai Rusijoje yra labai maža ir niekur reikšmingos mažumos nesudaranti tautinė bendruomenė, tad ir lietuvių kalba niekur neturi respublikinės kalbos statuso. Tai lemia, jog tautinių respublikų teises puoselėti savo tautiškumą ribojantys įstatymai iš esmės nekeičia lietuvių padėties Rusijoje. Teisinis reguliavimas leidžia lietuvišką spaudą, mokymą, asmenvardžius lotyniškais rašmenimis tarptautiniame pase, užtikrina vienodas su kitomis tautinėmis mažumomis galimybes gauti Rusijos pilietybę ir dalyvauti politiniame gyvenime.
- Tačiau lietuviška žiniasklaida ir švietimas – du pagrindiniai ramsčiai lietuvybei išsaugoti – nuolat susiduria su finansiniais sunkumais, todėl mokyklų, išskyrus Kalinigrado srityje, yra labai mažai (formaliojo ugdymo tik viena). Esama situacija lemia, jog lietuvišką tapatybę išsaugojusių ir lietuvių kalbą mokančių žmonių Rusijoje sparčiai mažėja.

IV. Baltarusija

Trumpa situacijos apžvalga

Baltarusija nėra Europos Tarybos narė, todėl vertinant Baltarusijos tarptautinius įsipareigojimus, reikia atsižvelgti į Jungtinių Tautų (toliau – JT) ar Nepriklausomų valstybių sandraugos (toliau – NVS) tarptautines konvencijas bei susitarimus, o taip pat JT ar Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos (toliau – ESBO) rekomendacijas, kurios sudaro vadinamąją “minkštąją teisę”. Baltarusijai galioja ESBO Kopenhagos susitikimo dokumentas (1990), ESBO Paryžiaus chartija naujai Europai (1991) bei vėlesnės ESBO aukščiausio komisaro tautinėms mažumoms Hagos (1996), Oslo (1998), Lundo (1999) rekomendacijos¹⁸⁸.

Dėl politinių priešasčių tiek tarptautinės, tiek ir vietinės žmogaus teisių organizacijos patiria didžiulius veiklos apribojimus, todėl nuosekli tautinių mažumų teisių įgyvendinimo

¹⁸⁷ Federal Law on Political Parties.

<<http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=136060>> [žiūrėta 2012-11-24]

¹⁸⁸ Osipov A., Vasilevich A., *Voprosy menshstv v Respublike Belarus, Evrope i mire*. Minsk: Medisont, 2012, 171-181.

stebėseną yra sunkiai įmanoma. ESBO aukščiausias komisaras tautinėms mažumoms Baltarusijoje veiklos taip pat nevykdo. Nors JT galima pastebėti gana didelį Baltarusijos piliečių skundų skaičių, tačiau nei vienas jų nėra susijęs su tautinių mažumų klausimu, o dažniausiai į JT kreipiamasi dėl pažeistų susirinkimo ir asociacijos laisvių ar politinių įsitikinimų ir veiklos suvaržymų¹⁸⁹.

Vis dėlto Baltarusijos tautinių mažumų politika yra grindžiama ne tik tarptautiniais įsipareigojimais, tačiau ir dvišaliais susitarimais bei nacionaline teise.

4.1. Teisinė dalis

4.1.1. Nacionalinės teisės aktų sistemos apžvalga ir tautinių mažumų statistika

Nei Konstitucija, nei etninę politiką reguliuojantys įstatymai neturi daugeliui kaimyninių valstybių būdingos formuluotės aiškiai ir nedviprasmiškai įvardinančios Baltarusijos Respubliką etnine baltarusių tautos valstybe. Apie tai užsimenama tik 1990-ųjų metų Baltarusijos Respublikos suvereniteto deklaracijoje¹⁹⁰.

Baltarusijos Konstitucijoje aptakiai užsimenama apie tarptautinius įsipareigojimus. Pavyzdžiui, 8 straipsnyje nurodomas dėmesys “visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams”¹⁹¹, o 21 straipsnis užtikrina “Baltarusijos piliečių teises ir laisves, įtvirtintas Konstitucijoje, įstatymuose bei numatytas tarptautiniuose valstybės įsipareigojimuose”. 61 straipsnis numato galimybę ir teisę kreiptis į tarptautines organizacijas, jei išnaudotos visos valstybės teisinės priemonės.

Tokiu būdu lietuvių tautinei mažumai ypač svarbūs keletas dvišalių Lietuvos ir Baltarusijos susitarimų. Visų pirma, 1995-ųjų metų Geros kaimynystės ir bendradarbiavimo susitarimas tarp Lietuvos ir Baltarusijos respublikų. Šio susitarimo 10 ir 11 straipsniai numato valstybių įsipareigojimą “vadovautis visuotinai pripažintais principais ir standartais asmenų, priklausančių tautinėms mažumoms, teisių gynimo srityje, tarp jų įtvirtintais Tarptautiniuose

¹⁸⁹ Osipov, 177.

¹⁹⁰ Osipov, 173.

¹⁹¹ Constitution of the Republic of Belarus, The official internet portal of the President of the Republic of Belarus, <<http://president.gov.by/en/press10669.html>>.

žmogaus teisių paktuose, ESBO dokumentuose”¹⁹². Analogiškus susitarimus Baltarusija yra pasirašiusi ir su Rusija (1995), Lenkija (1992) bei Ukraina (1996).

Antras svarbus dvišalis dokumentas yra Lietuvos bei Baltarusijos Švietimo ir mokslo ministerijų 1997-aisiais pasirašytas tarpvyrsusitarimas dėl bendradarbiavimo švietimo srityje¹⁹³, kuris detaliam aprašo šalių bendradarbiavimą dėl tautinių mažumų švietimo, tačiau dėl savo statuso, tai yra nebūdamas tarptautine sutartimi, įpareigoja tik pasirašiusias institucijas, o ne pačias valstybes.

Svarbiausias nacionalinės teisės dokumentas, reglamentuojantis tautinių mažumų politiką, yra Tautinių mažumų įstatymas (1992), kurio 1 straipsnis numato vien subjektyviu voliuntaristiniu principu pagrįstą tautinių mažumų apibrėžimą: “Bet kuris Baltarusijos pilietis gali priklausyti laisvai pasirinktai tautinei mažumai ir dėl to negali kilti jokių nepageidaujamų pasekmių”¹⁹⁴. Įstatymo 4 straipsnis aptaria lygybės ir nediskriminacijos normas, o 11 straipsnis teigia, jog tautinių mažumų istorinės-kultūrinės vertybės yra Baltarusijos respublikos kultūros dalis. Šis įstatymas yra analogiškas tuo metu kaimyninėse valstybėse – Latvijoje, Lietuvoje ir Ukrainoje – priimtiems tautinių mažumų įstatymams.¹⁹⁵ Reikia pastebėti, jog Baltarusijos Tautinių mažumų įstatymas¹⁹⁶ naudoja “mažumų” terminą, tačiau Baltarusijoje jis suvokiamas kaip žeminantis, todėl Konstitucijoje naudojamas “tautinių bendruomenių” terminas¹⁹⁷. Terminologijos nenuoseklumas yra dar viena priežastis, kodėl stebėti teisinio reglamentavimo įgyvendinimą Baltarusijoje yra sudėtinga.

Visgi jau minėtame dvišaliame Lietuvos susitarime asmenys, priklausantys lietuvių tautinei mažumai Baltarusijoje įvardinami kaip “asmenys, kurie turi Baltarusijos Respublikos pilietybę, yra lietuvių kilmės arba priskiria save lietuvių tautai, sieja save su lietuvių kultūra, laikosi lietuvių tradicijų bei mano lietuvių kalbą esant jų gimtąja kalba”¹⁹⁸.

¹⁹² Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutartis dėl geros kaimynystės ir bendradarbiavimo, Lietuvos Respublikos Seimas, 1996, <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=27321&p_query=&tr2=>, [Žiūrėta 2012-10-28].

¹⁹³ LR Švietimo ir mokslo ministerijos ir BR Švietimo ministerijos susitarimas dėl bendradarbiavimo švietimo srityje, Švietimo ir Mokslo ministerija, 1997, <http://www.smm.lt/t_bendradarbiavimas/docs/Susitarimas%20del%20bendradarbiavimo%20svietimo%20srityje%20su%20baltarusija.pdf>, [Žiūrėta 2012-10-28]

¹⁹⁴ The Law of the Republic of Belarus on National Minorities. <<http://www.usefoundation.org/view/109>> [žiūrėta 2012-10-28]

¹⁹⁵ Osipov, 183.

¹⁹⁶ Закон Республики Беларусь от 11 ноября 1992 г. №1926-XII "О национальных меньшинствах в Республике Беларусь", Законодательство Республики Беларусь, <<http://www.levonevski.net/pravo/razdel2/num3/2d350.html>>, [Žiūrėta 2012-10-28].

¹⁹⁷ Osipov, 174.

¹⁹⁸ Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutartis dėl geros kaimynystės ir bendradarbiavimo.

Oficialiais Baltarusijos statistikos duomenimis Baltarusijoje gyvena 5087 lietuviai¹⁹⁹. Tai yra viena mažiausių etninių grupių šioje valstybėje (žr. lentelę nr. 1) nesudaranti vienos dešimtosios procento Baltarusijos gyventojų.

Lentelė Nr. 6 Kitataučių skaičius ir procentas Baltarusijoje²⁰⁰.

	Tautybė	Skaičius	Procentas nuo visų gyventojų
1.	Baltarusiai	7.957.252	84,06%
2.	Rusai	785.084	8,29%
3.	Lenkai	294.549	3,11%
4.	Ukrainiečiai	158.723	1,68%
5.	Žydai	12.926	0,14%
6.	Armėnai	8.512	0,09%
7.	Čigonai	7.079	0,07%
8.	Totoriai	7.316	0,08%
9.	Azerai	5.567	0,06%
10.	Lietuviai	5.087	0,05%
11.	Moldavai	3.465	0,04%
12.	Latviai	1.549	0,02%
13.	Neprisiskyrę	218.663	2,31%
14.	Kitos tautos	38.035	0,40%

4.1.2. Politinės ir pilietinės teisės

Nors Baltarusija pagal įvairių pilietinių laisvių ir bendrą demokratijos indeksą yra prasčiausiai vertinama valstybė visame regione (žr. lentelę nr. 2, kur 1 reiškia laisvę, o 7 visišką kontrolę), tautinės mažumos per pastaruosius metus buvo Baltarusijos režimo politikos paribiuose, todėl didesnio spaudimo nepatirdavo. Tai paaiškinama tuo, jog Baltarusijoje etninė politika, dominuojanti daugumoje kaimyninių valstybių, yra neartikuluota, maža to, praktiškai nepastebima ir Rusijai būdinga daugianacionalistiškumo retorika²⁰¹.

Lentelė Nr. 7 Laisvės ir demokratijos indikatoriai 2011 (vienetas simbolizuoja laisvą ir demokratišką, o septyni – represyvią aplinką ir totalią kontrolę)²⁰².

¹⁹⁹ Lietuvos Respublikos ambasada Baltarusijoje nurodo apie 30 tūkst. lietuvių bendruomenę (tikriausiai remiantis lietuvių bendruomenės paskaičiavimais), tačiau tyrime bus remiamasi oficialia statistika, kurią naudoja ir tarptautinės organizacijos (Pasaulio bankas, Tarptautinis valiutos fondas ir t.t.)

²⁰⁰ Baltarusijos gyventojų surašymo duomenys, 2009 m., <<http://178.124.138.206/default.aspx>>, [Žiūrėta 2012-10-29].

²⁰¹ Osipov A., Vasilevich A., *Voprosy menshstv v Respublike Belarus, Evrope i mire*. Minsk: Medisont, 2012.

²⁰² “Map of Freedom in the World”, 2011, *Freedom House* <www.freedomhouse.org>. [Žiūrėta 2012-10-29]

	Rinkimų procesas	Pilietinė visuomenė	Žiniasklaida	Nacionalinis valdymas	Savivalda	Teisėtvara	Korupcija	Demokratijos lygis
Baltarusija	7	6	6,75	6,75	6,75	6,75	6	6,57

Tokiu būdu, nagrinėjant Baltarusijos politiką tautinių mažumų atžvilgiu, reikia pastebėti, jog dauguma problemų, ribojančių jų veiklą yra ne kryptingos Baltarusijos etninės politikos padarinys, o bendros politinės situacijos išvestinė.

Žymus Baltarusijos ekspertas David Marples Baltarusiją vadina „nutautinta tauta“ (denationalized nation). A. Lukašenkos politika kryptingai naikino baltarusišką tapatybę (o kartu ir Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės dėmenį), kadangi baltarusių kalba, tautiniai simboliai – balta-raudona-balta vėliava, baltarusiškas Vytis – dažniausiai buvo opozicijos atpažinimo ženklai. Baltarusišką tapatybę (ir LDK istoriją) buvo bandoma perkonstruoti per sovietinę ir II pasaulinio karo patirtį²⁰³. Tokie procesai ir politika kėlė grėsmę ne tik baltarusių tapatumui, bet ir niveliavo visų kitų etninių (tuo pačiu ir lietuvių) grupių skirtumus.

Tai, jog šia politika buvo siekiama kovoti su politiniais oponentais, o ne konkrečiomis tautinėmis mažumomis, liudija gana gausus tautinių mažumų organizacijų skaičius Baltarusijoje. 2011-aisiais metais veikė 180 tautinių bendruomenių visuomeniniai susivienijimai, kurie reprezentavo 26 tautines mažumas²⁰⁴. Tai įspūdingas skaičius, įvertinant tai, jog susirinkimų ir asociacijos laisvės Baltarusijoje yra kritinės būklės²⁰⁵, o per pastarąjį dešimtmetį nevyriausybinių organizacijų skaičius Baltarusijoje neišaugo.

Baltarusijoje veikia santykinai daug – septyni – lietuvių tautinės mažumos susivienijimai (detalus lietuvių tautinės mažumos organizacijų sąrašas organizacijos bei jų veikla išvardinta priede nr. 1). Reikia pastebėti, jog visi susivienijimai turėjo persiregistruoti iki 2006-ųjų metų, kuomet Baltarusijos valdžia siekė „atsikratyti nepageidaujamų NVO“²⁰⁶ arba apriboti jų veiklą. Sėkminga lietuvių tautinės mažumos organizacijų registracija leidžia teigti, kad šios organizacijos yra priimtinos Baltarusijos režimui ir vengia politinių klausimų savo darbotarkėje. Tai, savo ruožtu, reiškia gana didelę Baltarusijos valstybinių institucijų kontrolę. Iš dalies tą patvirtina ir tyrimo vykdytojų pastangos susisiekti su Baltarusijos lietuvių bendruomenės

²⁰³ Valiancin Akudovič, *Nesaties kodas*. Vilnius: Versus Aureus, 2008.

²⁰⁴ Osipov, 174.

²⁰⁵ Remiantis tarptautinių ir Baltarusijos žmogaus teisių organizacijų (Human Rights House, FIDH, žmogaus teisių centras „Viasna“, Baltarusijos Helsinkio komitetas, Baltarusijos demokratinių nevyriausybinių organizacijų asamblėja ir t.t.) duomenimis.

²⁰⁶ Ten pat.

lyderiais, kurie vengė diskusijos ir situaciją apibendrino trumpai – “lietuvių bendruomenė Baltarusijoje problemų neturi”²⁰⁷.

4.1.3. Švietimo sritis ir religinės teisės bei laisvės

Baltarusijos Konstitucijos 50 straipsnis numato etninių bendruomenių teisę laisvai kalbėti, o taip pat ir mokytis gimtąja kalba. Tai įtvirtina ir jau minėtas abiejų valstybių Švietimo ministerijų susitarimas. Be to, jis numato, kad Lietuvos pusė rems baltarusių kalbos mokymąsi Vilniaus, Šalčininkų, Ignalinos ir kitų rajonų mokyklose, o Baltarusijos Respublikos šalis rems lietuvių kalbos mokymąsi Minsko, Astravo, Varanavo, Lydos, Breslaujos rajonų ikimokyklinėse įstaigose bei bendrojo lavinimo mokyklose²⁰⁸.

Reikia pažymėti, jog šiuo metu Baltarusijoje veikia 2 lietuvių bendrojo lavinimo mokyklos, 1 vaikų darželis ir 6 savaitgalinės mokyklos. Lietuvos institucijos yra pasidalinusios kuruojamas sritis. LR Švietimo ir mokslo ministerija kuruoja Peleos privačios bendrojo lavinimo vidurinės mokyklos lietuvių mokomąją kalbą, Rimdžiūnų vidurinės mokyklos lietuvių mokomąją kalbą bei Rimdžiūnų lietuviško vaikų darželio veiklą. Užsienio reikalų ministerija, savo ruožtu, iki 2013-ųjų metų rūpinosi neformaliojo lituanistinio švietimo, t. y. savaitgalinių mokyklų, klausimais. Pagal išvykimo su Užsienio reikalų ministerija sutartis Baltarusijoje dirba 7 mokytojai.

Minėtose pagrindinėse mokyklose Pelesoje (75 mokiniai) bei Rimdžiūnuose (56 mokiniai) nemaža dalis mokytojų dirba pagal išvykimo sutartis. Peleos mokykla yra pilnai finansuojama iš Lietuvos biudžeto, o Rimdžiūnų išlaikoma Baltarusijos valstybės lėšomis. Nors Rimdžiūnų mokykla yra Baltarusijos valstybinė mokykla, tačiau ji veikia Lietuvos valstybės lėšomis pastatytame pastate. Čia pat veikia ir Lietuvos pastatytas ir išlaikomas bendrabutis, kuriame gyvena iš Lietuvos atvykę mokytojai.

Reikia pastebėti, jog tarpukario laikotarpiu vien dabartinėje Astravo teritorijoje veikė apie dešimt lietuvių mokyklų²⁰⁹, o 1927 m. netgi buvo įsteigta Lietuvos istorijos katedra, kurios pagrindinis tikslas buvo Baltarusijos lietuvių kultūros tyrinėjimas²¹⁰.

Domėjimąsi lietuvių kultūra rodo ir gana gausus publikacijų skaičius – “1863 m. Lietuvoje. Socioekonominė Lietuvos situacija prieš sukilimą.” (išleista 1933 m.); “Lietuvių

²⁰⁷ Baltarusijos lietuvių bendruomenės vadovės atsakymas į išsiųstą klausimą.

²⁰⁸ LR Švietimo ir mokslo ministerijos ir BR Švietimo ministerijos susitarimas dėl bendradarbiavimo švietimo srityje.

²⁰⁹ J. I. Vnukovič, *Litoucy Belarusy*. Minsk: Belaruskaja Nauka, 2010, 77.

²¹⁰ J. I. Vnukovič, 85.

nacionalinis judėjimas bei jo klasinė sudėtis” (1935); “Lietuviai fašistinės Lenkijos priespaudoje” (1936); “Lietuviai sovietų Baltarusijoje” (1935) ir kt. Tiesa, dauguma leidinių pavadinimų rodo ideologinį angažuotumą ir sovietų valdžios etninio skaldymo pastangas.

Didžioji Baltarusijos lietuvių dalis yra katalikai ir J. I. Vnukovič gana detaliai aprašo lietuvių bendruomenės tradicines – religines šventes (Kūčios, Kalėdos, Trys Karaliai, Užgavėnės, Verbų sekmadienis, Velykos, Jurginės, Sekminės, Devintinės, Joninės, Žolinė, Vėlinės)²¹¹. Katalikai, kartu su protestantais, musulmonais bei žydais sudaro apie 20 proc. Baltarusijos visuomenės pagal 1997-ųjų metų duomenis²¹².

Reikia pastebėti, jog būtent bažnyčia yra vienas iš lietuvių tautiškumo židinių, tačiau po Pelesos klebono Kastyčio Kriščiukaičio mirties²¹³ mišios lietuvių kalba yra vedamos tik Gervėčių bažnyčioje. Šiame krašte ypač pažymėtina klebono Leono Nestiuko veikla²¹⁴. Baltarusijos apribojimai religinėms bendruomenėms ne kartą yra atkreipę tarptautinių organizacijų dėmesį²¹⁵, gana aktyviai šį klausimą kelia ir lenkų bažnyčia. Tyrėjų žiniomis, lietuvių pranciškonus bandyta atsivežti į Minską, tačiau Baltarusijos valdžios pastangomis kunigų atvykimas buvo apribotas. Šiuo metu vienas pagrindinių iššūkių Lietuvos politikai yra kaip išsaugoti lietuviškas bažnyčias, o vietos bendruomenėms – kaip pritraukti jaunimą, kurio bažnyčioje matyti vis mažiau.

4.1.4. Kalbos vartojimas viešajame gyvenime

Baltarusijos Konstitucija ir Kalbų įstatymas numato dvi oficialias kalbas – baltarusių ir rusų. Pagal paskutinį gyventojų surašymą tik 53,2 proc. Baltarusijos gyventojų baltarusių kalbą įvardino gimtąja kalba.

²¹¹ J. I. Vnukovič, 102-112.

²¹² „The World Factbook”, Central Intelligence Agency, <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bo.html>>, [Žiūrėta 2012-10-30].

²¹³ „Pelesoje mirė kun. P. K. Kriščiukaitis”, *Bernardinai.lt*, 2012-06-07, <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-06-07-pelesoje-mire-kun-p-k-kriksciukaitis/83558>>, [Žiūrėta 2012-10-30].

²¹⁴ Šaknys, Bernardas, „Skaisti Gervėčių šviesa Birželio 19 d. Gervėčių (Astravo r.) bažnyčioje vyko Švč. Trejybės atšaldai”, *Lietuvių Godos*, 2011-06, <<http://www.gerveciai.is.lt/lgodos/straipsnis.php?sid=54>>, [Žiūrėta 2012-10-30].

²¹⁵ “USCIRF Annual Report 2005 – Belarus”, *Refworld*, 2005, <<http://www.unhcr.org/refworld/country,,USCIRF,,BLR,,485569782a,0.html>>, [Žiūrėta 2012-10-30].

Lentelė nr. 8 Įvardinantys baltarusių kalbą gimtąja²¹⁶.

	1989	1999	2009
Baltarusiai	80,2 %	85,6 %	60,8 %
Rusai	2,2 %	9,1 %	2,8 %
Lenkai	63,9 %	67,1 %	58,2 %
Ukrainiečiai	5,8 %	14,3 %	7,9 %

Mažiau nei pusė Baltarusijos piliečių – tik 23,4 proc. – namuose kalba baltarusiškai. Rusų kalbą gimtąja vadina 41,5 proc., tačiau kasdien ją bendrauja net 70,2 proc. Baltarusijos gyventojų. Rusų kalbos dominavimas pastebimas ir tarp etninių mažumų – pavyzdžiui, iš gausiausios 294,5 tūkst. lenkų mažumos, rusų kalbą gimtąja įvardino 99,8 tūkst., o namuose ją bendrauja 149,9 tūkst²¹⁷.

Lentelė nr. 9 Baltarusiškai namuose kalbantys piliečiai²¹⁸.

	1999	2009
Baltarusiai	41,3 %	26 %
Rusai	4,3 %	2,1 %
Lenkai	57,6 %	40,9 %
Ukrainiečiai	10,2 %	6,1 %

Bendra tendencija rodo, jog dėl augančios urbanizacijos, o taip pat valstybinės Baltarusijos kalbos politikos, baltarusių kalbos vartojimas visuomenėje mažėja. Įdomi tendencija, jog lenkų tautinė mažuma yra labiausiai linkusi išlaikyti baltarusiškąjį dėmenį (žr. lentelę Nr. 4), bet bendra grėsmė tautinėms mažumoms reikėtų laikyti ne baltarusių, o rusų kalbos plėtrą. Lietuvių mažumos dinamika tą išvadą iš dalies patvirtina (žr. lentelę nr. 5). Mažėjanti lietuvių kalbos pripažinimą gimtąja reiktų sieti su baltarusių (nuo 1959-ųjų išaugo 16 proc.) bei rusų kalbos (išaugo 28 proc.) plėtra.

Lentelė nr. 10 Lietuvių bendruomenės gimtoji kalba²¹⁹.

	Lietuvių	Baltarusių	Rusų	Kita
1959 metai	77 %	10 %	11 %	2 %
1999 metai	52 %	21 %	26 %	1 %
2009 metai	31 %	26 %	39 %	4 %

²¹⁶ Smok, Vadzim, “Belarus censuses: Population Declines, National Identity Strengthens”, *Belarus Digest*, 2012<www.belarusdigest.com>, [Žiūrėta 2012-10-30].

²¹⁷ Nacionalinis Baltarusijos gyventojų surašymas, 2009.

²¹⁸ Smok, Vadzim.

²¹⁹ A. I. Lokotko et al., “*Kto zhyviot v Belarusi?*”, Minsk: Belaruskaja Nauka, 2012, 556.

Žvelgiant į šnekamąją kalbą namuose, lietuvių kalbos nykimas bei rusų kalbos dominavimas miestuose yra akivaizdus. Galima būtų teigti, jog kaimo bendruomenėse lietuvių kalbą išlaikyti yra paprasčiau, tačiau per pastarąjį dešimtmetį lietuvių kalbos nykimas net ir kaime yra itin ženklus (sumažėjo 17 proc., žr. lentelę nr. 6).

Lentelė nr. 11 Lietuvių bendruomenės šnekamoji (namų) kalba²²⁰.

	Lietuvių		Baltarusių		Rusų		Kita	
	1999	2009	1999	2009	1999	2009	1999	2009
Miestiečiai	3 %	2 %	14 %	15 %	81 %	79 %	2 %	4 %
Kaimo gyv.	30 %	13 %	39 %	42 %	29 %	40 %	2 %	5 %
Visi	15 %	5 %	25 %	25 %	58 %	65 %	2 %	5 %

4.1.5. Žiniasklaida bei kultūrinės teisės

Baltarusijoje iš visų tyrime aptariamų valstybių žiniasklaidos situacija yra vertinama prasčiausiai – Freedom House vertinimu žiniasklaidos kontrolė yra beveik absoliuti ir viena griežčiausiai kontroliuojamų valstybių pasaulyje²²¹. Kita nevyriausybinių organizacijų „Reporteriai be sienų“ nurodo, jog Baltarusija užima tik 168-ą vietą pasaulyje, kai Latvija, Lietuva ir Lenkija patenka į pasaulio 50-ką laisviausiųjų²²².

Dauguma Baltarusijos lietuvių bendruomenių neturi savo žiniasklaidos priemonių, tačiau jų veikla, organizuojami renginiai yra nušviečiami rajono laikraščiuose (dažniausiai minima „Astravo tiesa“) arba radijuje. Nors nepriklausoma žiniasklaida Baltarusijoje yra praktiškai išnykusi, lietuvių bendruomenės informacinių priemonių stygių visų pirma reiktų aiškinti maža paklausa (rinka). Tiesa, J. I. Vnukovič mini nuo 1999 m. leidžiamą informacinį biuletinį „Mūsų žodis“²²³.

Nepaisant to, Baltarusijos lietuvių tautinės mažumos kultūrinis gyvenimas atrodo gana aktyvus – šalia visuomeninių susivienijimų veikia įvairūs muzikos, šokių ir dainų ansambliai („Gimtinė“, „Linelis“, „Rūta“, „Gervėčiai“, „Tėvynė“, „Žilvitis“). Nors dažnai išreiškiama nuomonė, kad materialinė bazė yra skurdi, tačiau bendruomenės organizuoja tradicines šventes bei renginius, dalyvauja nacionaliniuose bei tarptautiniuose festivaliuose.

²²⁰ A. I. Lokotko, 557.

²²¹ Freedom House ranks Belarus among world's eight worst countries in terms of press freedom <http://naviny.by/rubrics/english/2012/05/02/ic_news_259_392346/>, [žiūrėta 2012-11-02].

²²² „Press Freedom Index 2011/2012“, *Reporters without borders*, 2012, <<http://en.rsf.org/press-freedom-index-2011-2012.1043.html>>, [žiūrėta 2012-11-02].

²²³ J. I. Vnukovič, 95.

Reikia pastebėti, jog dėl ribotų politinių ir pilietinių laisvių Baltarusijoje, būtent kultūros sritis suteikia daugiausiai erdvės bendruomenės veiklai. Kita vertus, tą sąlygoja ir gana siauras Baltarusijos valdžios etninės politikos bei etninių grupių reglamentavimas ir supratimas, pagal kurį valstybė įsipareigoja užtikrinti istorinio-kultūrinio paveldo, papročių bei tradicijų išsaugojimą. Tokį supratimą galima rasti ir Baltarusijos Respublikos kultūros įstatymo 10 straipsnyje, nurodančiame, jog “valstybės kultūros politika pripažįsta kultūrą kaip pagrindinę baltarusių bei kitų tautinių bendruomenių, gyvenančių Baltarusijoje, savivoką”.

4.1.6. Socialinės ir ekonominės teisės

Svarbiausiais teisiniais dokumentais šioje srityje yra Darbo kodeksas, Gyventojų užimtumo įstatymas ir jau minėtas Tautinių mažumų įstatymas. Nors visi jie draudžia diskriminaciją rasiniu, religiniu ar etniniu pagrindu, tačiau, kaip pastebi ekspertai, šių įstatymų įgyvendinimo užtikrinimas kelia daugiausiai klausimų²²⁴.

Diskriminaciją ir nepakantumą etniniu pagrindu draudžia ir nuobaudas numato ir Baltarusijos respublikos Baudžiamasis kodeksas (190 bei 130 straipsniai). Tačiau Baltarusijos respublikos nacionalinio saugumo koncepcijos 19-as straipsnis konstatuoja, jog “Baltarusijoje nėra etninės, konfesinės, rasinės, politinės diskriminacijos ir nepakantumo, o pasitaikantys pavieniai atvejai yra vienetiniai ir nesisteminio pobūdžio”²²⁵.

Visuomenės apklausos taip pat rodo įsitikinimą, kad Baltarusija yra valstybė be nacionalinių ir religinių įtampų. Net 80 proc. apklaustųjų mano, jog Baltarusijoje nėra nacionalinės, kalbinės ar religinės diskriminacijos. Beje, etninės nelygybės nemato tiek baltarusiai (76 proc.), tiek ir didžiausios kitos etninės grupės – rusai (73 proc.), lenkai (88 proc.) bei ukrainiečiai (80 proc.)²²⁶.

Lietuvos susirūpinimą turėtų kelti atominės elektrinės statyba Astrave. Baltarusijos valdžia teigia, jog tai sukurs naujas darbo vietas²²⁷ ir pagerins regiono socioekonominę situaciją. Vis dėlto šie planai nebuvo derinami su vietos bendruomene²²⁸ ir, akivaizdu, jog atominė elektrinė gana ženkliai paveiks etninę regiono sudėtį (tikėtina – rusakalbių naudai), o tai reikštų dar didesnę grėsmę ir taip trapijai lietuvių tautinei mažumai Astrave.

²²⁴ Osipov, 186.

²²⁵ Osipov, 186.

²²⁶ „Белорусы - олицетворение спокойствия и толерантности”, *Народная газета*, 2010, <<http://news.open.by/country/20279>>, [Žiūrėta 2012-11-02].

²²⁷ Лукашенко: развитие Островца будет планироваться с учетом создания новых рабочих мест, <http://rss.novostimira.com/n_1950169.html>, [Žiūrėta 2012-11-02].

²²⁸ Pokalbis su pilietinės akcijos “Ne atominiam Astravui” nariais, 2011 m. rugpjūčio mėn.

4.2. Praktinė dalis

Archeologiniai tyrinėjimai rodo, jog pirmojo tūkstantmečio pirmoje pusėje beveik visoje dabartinėje Baltarusijos teritorijoje gyveno baltų gentys, tačiau jau VIII-IX a. fiksuojama didelė slavų grupių migracija į šį regioną²²⁹. Šis procesas paaiškina, kodėl lietuvių tautinė mažuma pasižymi tiek koncentruotu (Astravo ir Varanavo rajonai), tiek dispersiniu apgyvendinimu dabartinėje Baltarusijoje²³⁰. Didžiausia lietuvių koncentracija (net 42,32 proc. visos lietuvių tautinės mažumos) gyvena Gardino apskrityje (žr. lentelę nr. 7).

Lentelė Nr. 12 Lietuvių, lenkų, ukrainiečių pasiskirstymas pagal apskritis²³¹

	Lietuviai	Proc.	Lenkai	Proc.	Ukrainiečiai	Proc.
Bresto apskritis	355	6,98	17.539	5,95	40.046	25,23
Vitebsko apskritis	624	12,27	11.141	3,78	14.557	9,17
Gomelio apskritis	271	5,33	1.958	0,66	30.920	19,48
Gardino apskritis	2.153	42,32	230.810	78,36	14.983	9,44
Minsko apskritis	476	9,36	17.908	6,08	17.745	11,18
Mogiliovo apskritis	273	5,37	1.773	0,60	13.110	8,26
Minsko miestas	935	18,38	13.420	4,56	27.362	17,2

Lietuvių tautinė mažuma pagal oficialiąją statistiką nuolat mažėja – nuo 1989-ųjų lietuviais save vadinančių Baltarusijos piliečių sumažėjo daugiau nei 33 proc. Ši tendencija yra gerokai ryškesnė nei bendra Baltarusijos gyventojų mažėjimo kreivė.

Lentelė Nr. 13 Lietuvių bendruomenės mažėjimo tendencijos 1959-2009 m.²³²

	Lietuvių skaičius	Procentinis pokytis	Bendrai Baltarusijoje
1959 metai	8363		
1970 metai	8092	- 3,3 %	
1979 metai	6993	- 13,6 %	
1989 metai	7606	8,8 %	10.152.000
1999 metai	6387	- 16 %	10.045.237 (- 1 %)
2009 metai	5087	- 20 %	9.542.883 (- 5 %)

Šiuos pokyčius lemia tokios priežastys:

1) natūrali lietuvių asimiliacija – lietuvių kalbos vartojimui grėsmę kelia dažniausiai ne baltarusių, bet rusų ir / arba lenkų kalba. Net ir lietuvių mokykloje moksleiviai tarpusavyje dažniau bendrauja ne lietuviškai. Maža to, paribio miestai ir gyvenvietės pasižymi gana stipria

²²⁹ A. I. Lokotko, 530-531.

²³⁰ Vnukovič.

²³¹ Nacionalinis Baltarusijos gyventojų surašymas, 2009.

²³² A. I. Lokotko, 554.

lenkų bendruomenės įtaka. Žvelgiant į lietuvių gyvenamus regionus, koreliacija su lenkų bendruomenės paplitimu yra akivaizdi. Lenkėjimo tendencijos pasireiškia ne tik dėl natūralių priežasčių (etniškai mišrios šeimos), bet ir stiprios Lenkijos paramos vietos bendruomenėms, o ypač dėl inicijuotos lenkų kortos patrauklumo ir galimybės lengviau keliauti į ES teritoriją.

2) natūralus gyventojų skaičiaus mažėjimas – didelė dalis lietuvių gyvena regionuose, yra senyvo amžiaus, todėl lietuvių skaičiaus mažėjimas Baltarusijoje susijęs ir su pastarųjų 20 metų lietuvių tautinės mažumos demografinėmis tendencijomis. Pavyzdžiui, lietuvių tautinėje mažumoje tik 16,4 proc. žmonių yra jaunesni nei 19 metų, nors baltarusių, rusų ir lenkų rodikliai atitinkamai yra 29,2 proc., 20,1 proc. ir 21,4 proc.²³³.

3) lietuvių emigracija po 1990-ųjų metų ypač ryškėjant Lietuvos integracijos į ES perspektyvai. Galima numanyti, jog ekonomikos augimas iki 2008-ųjų metų ir Lietuvos įstojimas į Europos Sąjungą buvo vieni svarbiausių kriterijų didesniems reemigracijos iš Baltarusijos srautams. Vis dėlto po ekonominės krizės pastebimas reemigracijos proceso mažėjimas (žr. lentelę nr. 9).

Lentelė Nr. 14 Grįžę (reemigravę) Lietuvos piliečiai iš Baltarusijos.

	2007 m.	2010 m.	2011 m.	2007 %	2010 %	2011 %
Baltarusija	289	71	141	4,7	1,7	1,0

Būtina aptarti ir kitą lietuvių tautinės mažumos dinamikos pusę – t. y. išvykstančiųjų iš Lietuvos srautus į kaimynines valstybes. Jei iki Lietuvos įstojimo į Europos Sąjungą didžiausi emigracijos srautai buvo į Rusiją, Baltarusiją ir kitas Nepriklausomos valstybių sandraugos (toliau – NVS) šalis bei JAV, tai šiuo metu pagrindinėmis lietuvių emigracijos valstybėmis yra Didžioji Britanija, Airija, Norvegija, Vokietija ir Ispanija²³⁴.

Pastarųjų metų lietuvių migracija į Baltarusiją iš pirmo žvilgsnio galėjo gana ryškiai paveikti lietuvių tautinės mažumos balansą, t. y. nuolat gyvenančiųjų (vadinamųjų autochtonų) bei emigrantų / atvykėlių santykį.

Lentelė Nr. 15 Lietuvos gyventojų migracija į Baltarusiją.

	2003 m.	2004 m.	2007 m.	2010 m.	2011 m.
Baltarusija	456	421	760	1420	845

Vis dėlto, analizė rodo, jog daugiau nei 80 proc. išvykstančiųjų yra ne Lietuvos piliečiai. Didžiaja dalimi šį procentą sudaro į tėvynę grįžtantys EHU studentai (Vilniuje studijuoja apie

²³³ Vnukovič, 90.

²³⁴ *Lietuvos tauta: būklė ir raidos perspektyvos*. Vilnius: Strateginių studijų centras, 2006.

2000 baltarusių studentų)²³⁵. Tokiu būdu ženklus lietuvių tautinės mažumos augimo Baltarusijoje tikėtis neverta, o bendras Lietuvos politikos kursas turėtų būti orientuotas į Baltarusijos autochtonų situaciją ir poreikius.

Lietuvoje būta nuomonių, jog griežta valstybės politika ir retorika dėl A. Lukašenkos režimo, o taip pat dėl žmogaus teisių ir demokratijos principų pažeidimų gali paveikti net tik abipusius ekonominius santykius, tačiau ir padidinti spaudimą negausiai lietuvių tautinei mažumai. Tą argumentą sustiprintų ir sociologinės apklausos rodančios, kad baltarusiai Lietuvą suvokia kaip gana nedraugišką valstybę (žr. lentelę nr. 11).

Lentelė Nr. 16 Kaimyninių valstybių draugiškumo vertinimas²³⁶.

	Draugiška	Nedraugiška	Indeksas
Latvija	6,6	23,8	- 0,172
Lenkija	13,2	28,9	- 0,157
Lietuva	8,7	22,6	- 0,139
Rusija	71,4	2,3	0,691
Ukraina	33,8	10	0,238

Reikia pastebėti, kad Lietuva neiškrenta iš regioninio konteksto ir netgi šiek tiek lenkia Latviją bei Lenkiją. Draugiškiausiomis vadinamos Rusija ir Ukraina patvirtina prielaidą, jog nemaža dalimi baltarusių nuomonę apie kaimynes formuoja Rusijos žiniasklaida.

Kita vertus, analogiški tyrimai rodo veidrodžio efektą Lietuvoje – kaimyninės Latvija, Estija ir Lenkija suvokiamos kaip draugiškiausios, o Baltarusija ir Rusija – kaip nedraugiškiausios valstybės (žr. lentelę Nr. 12).

Lentelė Nr. 17 Draugiškiausios ir nedraugiškiausios Lietuvai šalys²³⁷.

	Draugiška	Nedraugiška	Skirtumas
Latvija	60,8	2,6	58,2
Lenkija	53,4	7,4	46
Estija	44,9	4,9	40
Ukraina	15,5	1,5	14
Baltarusija	5	50,2	- 45,2
Rusija	5,6	61,5	- 55,9

²³⁵ „Pusė EHU absolventų ir du trečdaliai studentų gyvena Baltarusijoje”, ELTA, <<http://www.delfi.lt/news/daily/education/puse-ehu-absolventu-ir-du-trecdaliai-studentu-gyvena-baltarusijoje.d?id=59271959>>, [Žiūrėta 2012-11-02].

²³⁶ НИСЭПИ, Архив аналитики, <<http://www.iiseps.org/9-05-1.html>>, [Žiūrėta 2012-11-02].

²³⁷ A. Ramonaitė et al. *Tarp rytų ir vakarų: Lietuvos visuomenės geokultūrinės nuostatos*. Vilnius: Versus Aureus, 2007, 29.

Vis dėlto, kaip rodo minėtos sociologinės apklausos, Lietuvos valstybės politika ir baltarusių požiūris į lietuvių tautą nėra siejami. Baltarusių požiūris į lietuvius yra gana teigiamas, todėl didelių etninių ar socialinių įtampų lietuvių tautinė mažuma nepatiria. Vis dėlto vertinant socialinės distancijos indeksą ir sociologinių apklausų duomenis, akivaizdu, jog baltarusiai slaviškas etnines grupes vertina labiau (žr. lentelę nr. 13).

Lentelė Nr. 18 Baltarusių požiūris į kitataučius: socialinės distancijos indeksas 2011 m.²³⁸

	Pasiruošęs giminiuotis	Pasiruošęs kartu dirbti	Pasiruošęs gyventi kaimynystėje	Pasiruošęs gyventi viename mieste	Pasiruošęs gyventi Baltarusijoje	Socialinės distancijos Indeksas	Indekso palyginimas su 2006 m.
Rusai	50,4	18,3	13,7	5,8	10,8	2,08	2,05
Ukrainiečiai	26	26,3	24,4	9,5	12,3	2,55	2,44
Lenkai	18,4	21,4	33,8	10,9	13	2,78	2,46
Vakarų europiečiai	13,2	31,6	19,3	19,4	14,1	2,89	2,74
Centr. Europos pil.	7,4	25,9	23,7	13,1	19,2	3,12	2,95
Amerikiečiai	11,2	29,1	18,9	12,1	25,4	3,12	3,08
Latviai	5,6	19,8	26,3	14,3	22,6	3,32	3,06
Žydai	4,7	20,8	25,7	15,7	22,4	3,33	2,98
Lietuviai	6,7	21,7	25,3	14,3	21,2	3,39	3,00
Centrinės Azijos atst.	2,1	17	24,1	14,8	30,3	3,61	3,52
Pietų Azijos atst.	1,9	14,4	23,7	13,5	34	3,72	3,83
Kaukaziečiai	2,2	14,9	22,7	11,3	36,7	3,77	3,8
Arabai	2,1	12,8	24,1	11,4	37,1	3,78	3,81
Afrikos valst.	1,5	12,2	24,3	12,8	36,6	3,81	3,83

4.3. Išvados

- Skirtingai nei kitose kaimyninėse valstybėse, Baltarusijos politika tautinių mažumų atžvilgiu nėra nei agresyvi, nei gynybinė ir galėtų būti vadinama indiferentiška. Tautinės bendruomenės šiai dienai nėra nei Baltarusijos valstybės, nei visuomenės dėmesio objektas.
- Baltarusijos valdžia tautines mažumas ir jų teises traktuoja gana siaurai didžiausią dėmesį sutelkdami į kultūros ir kalbos teisių užtikrinimą. Reikia pastebėti, jog išskyrus tam tikrus

²³⁸ НИСЭПИ, Архив аналитики, <<http://www.iiseps.org/03-11-11.html>>, [Žiūrėta 2012-11-02].

incidentus su lenkų tautine bendruomene, dauguma jų nekelia didesnių reikalavimų ir yra patenkintos esama Baltarusijos etnine politika. Viena vertus, tai yra gana silpnos Baltarusijos etninės politikos padarinys. Kita vertus, tai rodo, jog Baltarusijos tautinių mažumų organizacijos yra priklausomos nuo režimo. Vis dėlto, reikia paminėti, jog šių organizacijų kontrolė yra susijusi daugiau su politine Baltarusijos situacija, o ne sąmoninga ir specifine Baltarusijos etnine politika. Paradoksaliai, etninių skirtumų nykimas yra pastebimas ne tik tautinių mažumų grupėse, bet tai būdinga ir patiems baltarusiams.

- Pasak Z. Brzezinskio, baltarusių tauta yra nykstanti rūšis²³⁹, todėl pagrindine grėsme tiek baltarusių, tiek ir kitų bendruomenių (ir lietuvių) tautiškumui reiktų laikyti rusų kultūros bei kalbos įtaką. Paradoksalu, tačiau norėdama išsaugoti bendruomenių lietuviškumą, Lietuva turėtų būti suinteresuota aiškiau artikuliuota Baltarusijos etnine politika.
- Nepaisant gana nežymaus lietuvių skaičiaus Baltarusijoje, oficiali valdžios pozicija teigia, jog lietuvių bendruomenė yra “reikšminga”²⁴⁰. Reikia pastebėti, jog 2010-aisiais buvo išleista J. I. Vnukovičiaus monografija “Lietuviai Baltarusijoje”²⁴¹, o 2012 m. lietuvių bendruomenei skirtas visas skyrius studijoje “Kas gyvena Baltarusijoje?”²⁴².
- Teisiniai dokumentai formaliai užtikrina daugumą europietišką praktiką atitinkančių tautinių mažumų teisių, nors Baltarusija ir nėra Europos Tarybos narė. Vis dėlto tarptautinių ir žmogaus teisių organizacijų veikla Baltarusijoje yra gana stipriai apribota, todėl Lietuvai planuojant politiką Baltarusijos lietuvių bendruomenių atžvilgiu geriausia formuluoti remiantis pasirašytais dvišaliais susitarimais.
- Baltarusijoje veikia net 7 lietuvių bendruomenės organizacijos, tačiau lietuvių tautinė mažuma atrodo gana fragmentuota ir susiskaldžiusi, o tai ilgalaikėje perspektyvoje reikš didesnę bendruomenės atomizaciją ir eventualų lietuviškumo mažėjimą joje. Lietuvos politika tokiu būdu turėtų būti nukreipta į bendruomenių bendradarbiavimą bei naujų bendruomenės lyderių paiešką (kad dalyvautų įvairaus amžiaus grupės, kad būtų plėtojama įvairiapusiškesnė bendruomenės veikla ir t.t.), kas lietuvių organizacijas padarytų dinamiškesnėmis ir todėl mažiau pažeidžiamomis esamai valdžios įtakai.

²³⁹ Brzezinski, Zbigniew, “8 Geopolitically endangered species”, *Foreign Policy*, 2012, <http://www.foreignpolicy.com/articles/2012/01/03/8_geopolitically_endangered_species?page=0.3>, [Žiūrėta 2012-11-02].

²⁴⁰ “Belarus nationality, language and tradition”, *Official website of the Republic of Belarus*, <<http://www.belarus.by/en/about-belarus/nationality>>, [Žiūrėta 2012-11-02].

²⁴¹ Захаркевіч, Сцяпан, “Літоўцы Беларусі: этналагічнае даследаванне”, *Беларускі мультымедыійны партал ARCHE*, 2010, <<http://arche.by/by/page/print/9791>>, [Žiūrėta 2012-11-03].

²⁴² “Кто живет в Беларуси”?, *Eurobelarus*, 2012, <<http://eurobelarus.info/news/society/2012/09/04/--kto-zhivet-v-belarusi-.html>>. [Žiūrėta 2012-11-03].

- Dauguma Baltarusijos lietuvių yra autochtonai, tačiau demografinės tendencijos rodo, jog lietuvių urbanizacija kelia grėsmę lietuviškai tapatybei, o kaimas išlieka lietuviškumo bastionu. Didesnį dėmesį reiktų skirti religinėms bendruomenėms, kur lietuviškumas yra gana giliai įsišaknijęs.
- Astravo atominės elektrinės statyba Lietuvai turi ne tik ekonomines pasėkmes, bet šių statybų eiga gali daryti įtaką etninei regiono sudėčiai ir neigiamai paveikti lietuvių bendruomenę.
- Lietuva turi skatinti lietuvių nevyriausybinių bei jaunimo organizacijų dalyvavimą ES bendradarbiavimo abipus sienos mechanizmo²⁴³ projektuose jungiant jas su lietuvių tautinių mažumų organizacijomis. Tokiu būdu lietuvių tautinių mažumų įtraukimas / artinimas prie Lietuvos galėtų būti vykdomas ir panaudojant ES bei programas. Rekomenduojama jau šiandien planuoti galimus projektus būsimam šaukimui 2015-iems metams.
- Lietuvos finansai turėtų orientuotis ne į standartišką ir statišką lietuviškų mokyklų finansavimą (kurių lankomumas mažėja), o tikslines Baltarusijos lietuvių moksleivių/studentų stipendijas užtikrinant jų galimybes studijuoti Lietuvoje arba Europoje (pavyzdžiui, vasario 16 gimnazijoje Hiutenfelde). Baltarusijos lietuvių jaunimo ryšių stiprinimas su Lietuva ir Europa yra efektyviausia priemonė siekiant išlaikyti jų europietišką (o kartu ir lietuvišką) tapatybę.
- Lietuvos politika turėtų atsižvelgti į gana nedidelę lietuvių tautinę mažumą ir įvertinti skiriamu lėšų tikslumą, greta lietuvių organizacijų išsakomų poreikių šiam tikslui pasitelkiant ir finansuojant sociologinius tyrimus.

V. Bendros tyrimo išvados ir rekomendacijos

- Tautinių mažumų teisės yra suprantamos kaip sudėtinė tarptautinės žmogaus teisių apsaugos sistemos dalis. Tautinėms mažumoms turi būti užtikrinamos ne tik pagrindinės žmogaus kaip individo teisės, bet ir kolektyvios teisės, kurios reikalingos saugoti tautinių mažumų identitetą ir savitumą, pasireiškiantį per kalbą, kultūrą, religiją, etninę kilmę. Tautinių mažumų teisių ir raiškos būdų užtikrinimas kintančiomis kultūrinėmis, ekonominėmis ir politinėmis sąlygomis yra svarbi šiuolaikinių demokratiškos valstybių darbotvarkės ir politinio dialogo dalis.
- Visos tirtos valstybės (Baltarusija, Latvija, Lenkija, Rusija) yra prisiėmusios vienus ar kitus tarptautinius įsipareigojimus tautinių mažumų atžvilgiu. Bendraisiais įsipareigojimais galima

²⁴³ Contacts, EUROPEAN NEIGHBOURHOOD AND PARTNERSHIP INSTRUMENT 2007-2013 CROSS BORDER COOPERATION PROGRAMME, <<http://www.enpi-cbc.eu/go.php/eng/Contacts/166/2/27>>, [Žiūrėta 2012-11-03].

laikyti įsipareigojimus ESBO kontekste, o taip pat Europos Tarybai (nors Baltarusija ir nėra šios organizacijos nare). Taip pat tarptautinius įsipareigojimus lemia ir pasirinkta integracijos kryptis – Latvijos ir Lenkijos atveju tai atsispindėjo politiniuose stojimo į ES kriterijuose (Kopenhagos kriterijai), o Baltarusijos ir Rusijos - apibrėžiant jų narystę NVS. Tačiau visų šių tarptautinių instrumentų įgyvendinimo stebėsenos sistemos labai skiriasi savo efektyvumu ir rezultatyvumu.

- Dvišalių tarpvalstybinių susitarimų praktiškai šioje srityje nėra, nors kai kurie aspektai gali būti išskirti Lietuvos ir Lenkijos draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartyje, o taip pat Lietuvos ir Rusijos bei Lietuvos ir Baltarusijos dvišalėse sutartyse. Tarptautinis teisinis kontekstas iš esmės susiformavo paskutiniame XX a. dešimtmetyje ir nuo to laiko nepatyrė rimtesnių pokyčių. Taip pat pastebėtina, kad šie įsipareigojimai nenumato konkrečių įgyvendinimo ar stebėsenos mechanizmų.

- Labai sudėtinga kalbėti apie vieningo multikultūrinio standarto egzistavimą ar dar daugiau - apie jo taikymą tiriamoms šalims. Nepaisant tarptautinių įsipareigojimų ir rekomendacijų, kiekvienos šalies tautinių mažumų teises reikia vertinti atsižvelgiant į tos šalies tautiškumo sampratą (etninis nacionalizmas vs. valstybinis nacionalizmas), istorinį tautos ir valstybės vystymąsi, geopolitinį kontekstą ir pačių mažumų skaitlingumą. Šalyse, kur tauta formavosi etniniu pagrindu, kalbos apsauga yra esminė, o tai lemia, kad asmenvardžiai ir vietovardžiai, nors simboliniai, etniniu pagrindu susiformavusioms tautoms, yra itin jautrios „raudonos linijos“, tuo tarpu tautinių mažumų politinis dalyvavimas, kurį reikėtų vertinti kaip daug svarbesnę tautinių mažumų kolektyvinių teisių sklaidos formą, užtikrinamas pakankamai efektyviai (tokia situacija pastebima tiek Lietuvoje, tiek ir Latvijoje).

- Svarbiu faktoriumi užtikrinant tautinių mažumų padėtį tampa valstybės geopolitinės situacijos ir tautinių mažumų skaitlingumo sąveika. Pavyzdžiui, tautiškai homogeniškoje Lenkijoje tautinių mažumų teisinis reglamentavimas formaliai gali būti geriausias, nes šis klausimas nėra susijęs nei su iššūkiu dominuojančios tautinės grupės tapatybei, nei su nacionaliniais saugumo interesais. Tuo tarpu Latvijos jautrumas šių dviejų veiksnių sąveikai yra akivaizdus.

- Taigi, šalių tautiškumo samprata, istorinis tautos ir valstybės vystymasis, geopolitinis kontekstas ir pačių mažumų skaitlingumas lėmė tai, kad minėti tarptautiniai įsipareigojimai, skirti išskirtinai tautinėms mažumoms, skirtingai atsispindėjo kiekvienos valstybės nacionaliniuose teisės aktuose. Tad čia stebimas gan platus spektras nuo formaliai liberalaus požiūrio Lenkijoje, federalizmo sąlygoto Rusijos pasirinkimo iki minimalistinių įsipareigojimų Latvijoje.

- Kadangi teisės nėra lygiavertės savo svarba pilnaverčiam žmogaus gyvenimui, būtina kokybiškai skirti vertinamus mažumų teisių aspektus. Šalyse kaip Baltarusija ar Rusija, kur egzistuoja atitinkamai autoritarinis ir politinės vertikalės principu grįstas režimas, pavyzdžiui, vietovardžių ar leidinių gimtąja kalba turėjimas (ar bent simbolinė teisė į juos) vienareikšmiškai nublanksta prieš realių politinio dalyvavimo galimybių nebuvimą. Dėl šios priežasties Baltarusijos tautinių mažumų padėtis regioniniame kontekste apskritai negali būti lyginama.
- Be to, be formalių teisinių nuostatų kur kas reikšmingesnis yra praktinis jų įgyvendinimas. Čia kaip tik esminis vaidmuo tenka demokratinių institucijų buvimui ir jų administracinei kultūrai. Tad realią tautinių mažumų padėtį ir galimybes realizuoti konkrečias iniciatyvas kaip tik ir lemia šie aspektai. Tai sąlygoja ir galimybes realizuoti savo siekius politinėmis priemonėmis. Kartu svarbi ir administravimo kultūra. Tad čia taip pat stebimas gan platus spektras valstybinių pagal *de jure* ir *de facto* skirtų tautinių mažumų teisių srityje, kur Lenkijoje ši skirtis yra gan reikšminga (ypač trimis – asmenvardžių bei vietovardžių rašymo bei mažumų švietimo – aspektais), o tuo tarpu Latvijoje ji yra minimali.
- Taip pat turėtų būti vertinama ir konkreti valstybinė parama tautinio identiteto išsaugojimui (galimybė pasinaudoti valstybiniu finansavimu, gauti patalpas savo veiklai, dotacijas leidiniams ir pan.), įskaitant ir švietimo politiką. Čia visose tirtose valstybėse galima stebėti labai fragmentiškas iniciatyvas, kurios neleidžia kalbėti apie kryptingą politiką. Lietuvių tautinės mažumos visose kaimyninėse valstybėse yra autochtoniškos, statiškos ir dauguma atvejų dėl asimiliacijos mažėjančios bendruomenės, todėl galimybės išmokti lietuvių kalbą ir buvimo valstybės prisidėjimas prie šio proceso visose tirtose valstybėse išlieka gana jautriu klausimu. Pastebėtina, kad Lietuvoje tautinės mažumos turi teisę mokytis savo kalba.
- Akivaizdu, jog nepaisant tam tikrų *de facto* ir *de jure* reguliavimo skirtumų (Lenkija) ar dėl geopolitinių aplinkybių įsitvirtinusių kiek ribotų standartų (Latvija), Lenkijoje ir Latvijoje lietuvių tautinės mažumos turi nelygintinai daugiau galimybių naudotis jų teises užtikrinančiais instrumentais bei Lietuvos kaip ES narės parama. Tai pirmiausia lemia visų trijų valstybių narystė ES ir priklausomybė demokratinių valstybių šeimai. Būtent demokratinė santvarka ir narystė ES suteikia geriausią ilgalaikę perspektyvą tautinių mažumų interesų įgyvendinimui.

Lentelė Nr. 19 Tautinių mažumų teisių reguliavimo Lietuvoje ir trijose tyrimo šalyse palyginimas:

Teisių aspektas	Lietuva	Lenkija	Latvija	Rusija
Galimybė burtis į politines partijas tautiniu pagrindu (Taip/Ne)	Taip	Taip	Taip	Ne ²⁴⁴
Mažumų ir jų narių parlamente santykis (santykis tarp tautinių mažumų narių dalies parlamente ir tautinių mažumų dalies visuomenėje)	9,4% (13/138) parlamento narių ir 16% gyventojų –taigi 1:1,7	0,65% (3/460) parlamento narių ir 4% gyventojų – taigi 1:6,15	15% (15/100) parlamento narių ir 41% gyventojų – taigi 1:2,73	30,8% (139/450) parlamento narių ir 19,1% gyventojų – taigi 1:0,62 ²⁴⁵
Asmenvardžių rašyba mažumų kalba	Tik valstybine kalba	Pageidaujant galima ir mažumų kalba, tačiau tik vyriška pavardės forma.	Tik valstybine kalba, tačiau papildomame paso puslapyje galima rašyti originalo kalba	Rusiškame (vidaus naudojimo) pase – tik rusiškai ir kirilicos pagrindu, kelioniniame pase – rusiškai ir originalo kalba, pasirinktu raidynu pagrindiniame paso puslapyje
Vietovardžių rašyba mažumų kalba	Tik valstybine kalba	Galimi ir tautinių mažumų kalba, tačiau tik konkrečioje savivaldybėje gyvenant bent 20% tos mažumos atstovų ir su dvikalbių ženklų įteisinimu sutinkant daugumai savivaldybės tarybos narių (esant mažiau nei 20% gyventojų, reikalingas ir daugumos visų gyventojų, ir tarybos	Tik valstybine kalba (išimtis lyviams)	Valstybine kalba ir oficialia tautinių respublikų kalbomis jų teritorijoje, tačiau tik kirilicos grafiniu pagrindu

²⁴⁴ *de jure* draudimas yra regioninėms partijoms, bet *de facto* tai draudimas tautinių mažumų partijoms, nes dauguma tautinių mažumų Rusijoje yra per daug koncentruotos, kad galėtų išpildyti partijoms keliamus reikalavimus.

²⁴⁵ Absoliuti dauguma ne rusų tautybės parlamentarų atstovauja Vieningajai Rusijai.

			pritarimas)		
Švietimas mažumų kalba	<i>Dėstymo kalbų proporcijos</i>	Mokymas mažumų kalba, išskyrus Lietuvos istoriją, geografiją, pilietinį ugdymą ir valstybinę kalbą	Mokymas mažumų kalba, išskyrus Lenkijos istoriją ir geografiją bei valstybinę kalbą	60% dalykų privalo būti valstybine latvių kalba, likę 40% - tautinės mažumos kalba	Nėra vieningo federalinio reglamentavimo. Respublikos gali leisti mokymą mažumos kalba, jos nustato ir kalbų proporcijas
	<i>Egzaminų laikymo kalba</i>	Užduotys ir atsakymai tik valstybine kalba	Mažumų kalba mokytis dalykai gali būti laikomi ta pačia kalba (užduotys ir atsakymai)	Mažumų kalba mokytis dalykai gali būti laikomi pasirinkta kalba, tačiau užduotys pateikiamos tik latviškai	Egzaminai tik valstybine kalba
	<i>Mažumų klasių mokinių skaičius</i>	1-10 klasėse palikta spręsti mokyklos steigėjui, tačiau nusistovėjusi norma – 5 mokiniai. 11-12 klasėse reikia 11 mokinių mažumų klasei ir 15 lietuvių klasei sudaryti	1-10 klasėse reikia septynių mokinių, 11-12 klasėse – keturiolikos	Fiksuoto minimumo nėra, palikta spręsti savivaldybėms	Visų klasių sudarymui reikia 25 mokinių (tiek rusų, tiek mažumų mokyklose).
Nacionalinė žiniasklaida	Yra pirmajame kanale	Yra nacionalinėje regioninėje televizijoje	Gali būti tik antrajame nacionalinės televizijos kanale	Negali būti nacionalinėje televizijoje	
Pilietybės įstatymas	Dominuoja <i>ius sanguinis</i> principas, nors pilietybė automatiškai suteikta gyvenimo šalyje pagrindu, natūralizacijai būtinas lietuvių kalbos ir Konstitucijos mokėjimas, teisėtas pragyvenimo	Dominuoja <i>ius sanguinis</i> principas, pilietybė suteikiama asmenims kurie gyvena Lenkijoje nuolatos 10 metų, turi legalų pragyvenimo šaltinį, leidimą gyventi, ir moka	Dominuoja <i>ius sanguinis</i> principas, pilietybė automatiškai suteikta kilmės pagrindu, natūralizacijai būtinas lietuvių kalbos, himno, istorijos ir Konstitucijos mokėjimas, teisėtas	Dominuoja <i>ius solis</i> principas, pilietybė automatiškai suteikta gyvenimo šalyje pagrindu, natūralizacijai būtinas rusų kalbos ir Konstitucijos mokėjimas, teisėtas pragyvenimo šaltinis ir 5 m. gyvenimo	

	šaltinis ir 10 m. gyvenimo Lietuvoje (7 m. susituokus su Lietuvos piliečiu)	valstybinę kalbą. Nebūtina atsisakyti kitos pilietybės, tiesiog teisiškai pripažįstama tik Lenkijos	pragyvenimo šaltinis ir 5 m. gyvenimo Latvijoje (santuoka neturi įtakos)	Rusijoje (3 m. susituokus su Rusijos piliečiu)
Bendruomenės dinamika	16.5% mažumų 2001 m. ir 15.9% 2011 m., tad mažumų dalis mažėja apskritai. Mažėja ir atskiros tautinės bendruomenės – lenkų bendruomenė lyginant su ankstesniu surašymu sumažėjo 14.8% , rusų – 19.5%, baltarusių 15.5%.	1.23% mažumų 2002 m. ir 4% ²⁴⁶ 2011 m., tad mažumų dalis didėja, tačiau lietuvių sumažėjo, ~17%, skaičiuojant tuos, kurie nurodo tik lietuvių tautybę.	42.3% mažumų 2000 m. ir 37.9% mažumų 2011 m., tad mažumų dalis mažėja apskritai. ~27% sumažėjo ir lietuvių bendruomenė	Mažumų šalyje 20.17% 2002 m. ir 19.10% 2010 m., tad mažumų dalis mažėja apskritai. Jų daugėja azijinėje Rusijos dalyje, tačiau lietuvių sumažėjo ~30%

▪ Siekiant, kad tautinė mažuma netaptų tik „muziejiniu“ dariniu, puoselėjančiu tautinius šokius, liaudies dainas ir kitus panašius atributus, būtina užtikrinti galimybes ir sąlygas tautinės mažumos dalyvavimui politiniame gyvenime, teisę ir faktines galimybes vienyti į visuomenines organizacijas. Galimybė tautinės mažumos atstovams kolektyviai dalyvauti politiniame gyvenime užima aukščiausią vietą tautinių mažumų poreikių hierarchijoje. Vertinant pagal šį kriterijų, t.y. lyginant tautinių mažumų dalį regiono valstybių visuomenėse ir šių šalių parlamentuose, galima teigti, jog Lietuvoje sudaromos geriausios sąlygos tautinių mažumų dalyvavimui valstybės politiniame gyvenime.

▪ Tautinėms mažumoms svarbiausia politiniais įrankiais siekti sau palankių sprendimų, būtinų išsaugoti savo tapatumą. Tai pagrindas ilgalaikiai perspektyvai ir tvariai situacijai. Šiame kontekste Lietuva yra vienareikšmiškai regiono lyderė, o Latvijoje ir Lenkijoje lietuvių tautinių mažumų siekiai taip pat daugeliui atvejų gali būti realizuoti įprastomis minėtų šalių viešojo gyvenimo priemonėmis. Tuo tarpu Rusijoje ir Baltarusijoje, dėl šių šalių politinių sistemų pobūdžio, galimybės pasinaudoti politinio dalyvavimo įrankiais yra labai ribotos.

²⁴⁶ Milžiniškas tautinių mažumų prieaugis Lenkijoje nulemtas pasikeitusios tautybių skaičiavimo metodikos gyventojų surašyme: 2002 m. buvo galima rinktis tik vieną tautybę, 2011 m. – dvi tautybes. Daug žmonių (2,5%) rinkosi lenkų ir kurią kitą tautybę, tačiau oficiali Lenkijos pozicija yra tokius asmenis irgi traktuoti kaip tautines mažumas. Lenkiškos tapatybės visiškai nepasirinkusių asmenų buvo 1,5%.

- Realią situaciją ir tendencijas tautinių mažumų padėties klausimais gan objektyviai atspindi priklausomybės vienai ar kitai tautinei grupei deklaravimas. Lyginant, kiek kaimyninių valstybių gyventojų save laikė lietuviais prieš 10 metų ir dabar, galima daryti išvadą, jog kaimyninėse šalyse asimiliacinės tendencijos yra daug stipresnės nei Lietuvoje (per 10 metų Lenkijoje lietuvių sumažėjo 17 proc., Latvijoje ir Rusijoje atitinkamai 27 ir 30 proc.). Tuo tarpu Lietuvoje tautinių mažumų dalis visuomenėje yra stabili (lenkų Lietuvoje sumažėjo tik 0,1 proc., kiek daugiau sumenko rusų tautinės mažumos dalis – 0,5 proc.), o absoliutus jų skaičius mažėja panašiu tempu kaip ir lietuvių (11.9 proc.) – lenkų sumažėjo 14.8 proc., rusų – 19.5 proc. Svarbu pabrėžti, jog bendras gyventojų skaičius Lenkijoje²⁴⁷ ir Rusijoje²⁴⁸ beveik nemažėja, todėl tautinių bendruomenių mažėjimas jose yra atskiras susirūpinimą keliantis reiškinys, o ne proporcinga bendros visuomenių mažėjimo dalis, kaip tai yra Lietuvoje (ką geriausiai liudija minėta stabili mažumų dalis Lietuvos visuomenėje).
- Tautinių mažumų švietimo srityje palankiausios sąlygos vartoti tautinių mažumų kalbą yra sudarytos Lietuvoje ir Lenkijoje (abiejose šalyse veikia veidrodiniu principu įtvirtintos nuostatos). Be to, Lietuvoje yra įtvirtintos pereinamosios priemonės, kurios leidžia tautinių mažumų mokyklose valstybinės kalbos egzaminą laikyti palengvintomis sąlygomis (ilgesnė egzamino trukmė, vertinimo koeficientai ir t.t.). Latviškas švietimo modelis (santykis tarp ugdymo valstybine ir tautinės mažumos kalbas) buvo sąlygotas pirmiausia geopolitinės ir valstybės vidaus situacijos, stingančių visuomenės integracijos procesų. Kitaip tariant, tai lėmė neišvengiamai gynybinė pačios latvių tautos, nesudarančios ženklios gyventojų daugumos, visuomenės integracijos receptų paieška.
- Lyginamoji analizė leidžia teigti, jog pastaruosius kelis metus stiprėjusi kritika Lietuvai dėl tautinių mažumų padėties yra hiperbolizuota, nes daugelyje sričių Lietuva atitinka aukščiausius tarptautinius standartus, o skirsnis tarp tautinių mažumų teisių užtikrinimo *de jure* ir *de facto* yra mažiausias. Šios srities formaliu teisiniu reguliavimu Lietuva kartu su Lenkija yra pirmaujančios valstybės regione. Tai ypač akivaizdu lyginant tautinių mažumų dalyvavimą Lietuvos ir kaimyninių valstybių politiniame gyvenime. Akivaizdu, jog tiriamame regione Lietuvos ir Lenkijos švietimo sistema užtikrina palankiausias sąlygas ugdymui tautinių mažumų kalba. Lietuva nuo Lenkijos atsilieka tik kai kuriais tautinių mažumų teisių aspektais: galimybėmis

²⁴⁷ 38,248 milijono gyventojų 2001 m. ir 38,215 milijono gyventojų 2011 m. (sumažėjimas 0,09 proc.)

²⁴⁸ 145,306 milijono gyventojų 2002 m. ir 142,856 milijono gyventojų 2010 m. (sumažėjimas 1,69 proc.)

tautinių mažumų atstovams savo gimtąja kalba rašyti asmenvardžius oficialiuose dokumentuose, vietovardžius ir gatvių pavadinimus. Kita vertus, net ir šių riboženklių neturinčioje Lenkijoje egzistuoja takoskyra tarp *de jure* įtvirtintos teisės ir *de facto* galimybių tai įgyvendinti.

- Kaip jau minėta, nepaisant tarptautinių įsipareigojimų, kiekvienos šalies tautinių mažumų teises reikia vertinti atsižvelgiant į tos šalies tautiškumo sampratą, istorinį tautos ir valstybės vystymąsi, geopolitinį kontekstą ir pačių mažumų skaitlingumą. „Dvigubi“ standartai, nepagrįstas problemų „sugrėsminimas“ šiame regione gali suveikti kaip „domino efektas“. Vienos iš šalių suteiktos teisės ar privilegijos tautinių mažumų klausimais neišvengiamai tampa argumentu kritikuojant kitą šalį. Pavyzdžiui, Estijoje suteikus savivaldos ir Europos Parlamento rinkimų teisę nepiliečiams iškart sustiprėjo spaudimas tą patį padaryti Latvijai. Be abejo, tautinių mažumų standartų kilimas – pozityvus reiškinys, tačiau Baltijos šalyse būtina atsižvelgti ir į geopolitinį bei istorinį socio-kultūrinį kontekstą, kuriame plėtojasi tarp-etniniai santykiai. Šį dėsningumą būtina turėti omenyje vertinant tautinių mažumų teisių užtikrinimą Baltijos šalyse.

VI. Rekomendacijos dėl Lietuvos politikos lietuvių tautinių mažumų kaimyninėse valstybėse atžilgiu

Lietuva santykiuose su lietuvių tautinėmis mažumomis kaimyninėse valstybėse turi nuo rutininio – biurokratinio požiūrio pereiti prie strateginės prieigos. Reikėtų išskirti šias galimas politikos kryptis:

- Tautiškumo stiprinimas, lietuvių židinių užsienyje puoselėjimas;
- Ryšių su Lietuva palaikymas, įsitraukimas į Lietuvos viešąjį gyvenimą;
- Tautinių mažumų teisių būklės nuolatinis stebėjimas, iššūkių ir galimybių analizė;
- Aktyvus klausimų kelimas tarptautiniuose forumuose;
- Siekti, kad kaimyninėse valstybėse mažėtų atotrūkis tarp *de jure* įtvirtintos padėties ir praktinio tautinių mažumų teisių įgyvendinimo.

Visų aptariamų kaimyninių šalių atžvilgiu tikslinga išsikelti šiuos tuo pačiu ir Lietuvą įpareigojančius tikslus:

Šalyje gyvenančių tautinių mažumų poreikių užtikrinimas yra ne tik tų mažumų tautinių valstybių, tačiau ir šalių, kuriose jos gyvena, interesas bei atsakomybė. Todėl lietuvių

mažumas kaimyninėse valstybėse turėtų finansiškai remti ne vien Lietuva, tačiau ir pačios kaimyninės valstybės, atsižvelgdamos į specifinius lietuvių kaip tautinių mažumų poreikius.

Siektina, jog Lietuvių kalba visų kaimyninių šalių ugdymo sistemose būtų oficialiai pripažinta kaip užsienio kalba, kurią pagal mokyklų pedagogines galimybes būtų galima rinktis mokytis šalies mokyklose. Pavyzdžiui, toks principas įgyvendinamas Vasario 16 - osios gimnazijoje Hiutenfelde Vokietijoje, kur Heseno žemės Švietimo ministerija yra sudariusi sąlygas lietuvių kilmės vaikams laikyti Heseno žemės valstybinį lietuvių kalbos abitūros egzaminą kaip antrosios užsienio kalbos egzaminą. Lietuvių kalbos kaip užsienio kalbos statuso stiprinimas leistų puoselėti lietuvių židinius užsienyje ir išlaikyti tautiškumą. Lietuva taip pat turi siekti kaimyninių šalių kalbų kaip pasirinktinų antrųjų užsienio kalbų statuso įtvirtinimo savo švietimo sistemoje.

Būtina sukurti unifikuotą ir pastovų standartą, pagal kurį būtų pripažįstamos užsienyje įgytos lietuvių kalbos žinios. Kiekvienais metais Lietuvoje studijas renkasi ar darbo rinkoje įsitvirtinti mėgina užsienio lietuviai, kuriems šiuo metu problemų sudaro skirtingais metais kintantys Studijų kokybės vertinimo centro tvirtinami lietuvių kalbos žinių sertifikavimo kriterijai. Tai atlieptų vieną iš svarbiausių tikslų – įtraukti užsienio lietuvius į Lietuvos viešąjį gyvenimą ir taip stiprinti jų ryšius su Lietuva.

Dėl regiono geopolitinės situacijos ir dvišalių santykių darbotvarkės, Lietuvos politika lietuvių kaimyninėse valstybėse atžvilgiu turi būti koordinuojama su Lietuvos tautinių mažumų politika. Šių dviejų politikos kryptių koordinavimas reikalauja ir glaudesnio tarpinstitucinio bendradarbiavimo ir koordinuojančios struktūros atsiradimo.

6.1. Latvijos lietuvių atžvilgiu

Teisinio reglamentavimo padėtis Latvijoje ir teisės aktuose įtvirtintos teisės tautinėms mažumoms ir jų atstovams iš esmės yra pakankamos, atitinkančios tarptautinius reikalavimus tautinių mažumų teisių apsaugos srityje, nors politiniu lygiu **tautinių mažumų srityje Latvija yra akivaizdžiai užėmusi gynybinę politiką, siekdama apginti etninių latvių interesus bei dominuojantį latvių kalbos statusą valstybėje.**

Nuo pat Nepriklausomybės atkūrimo tautinių mažumų Latvijoje klausimą pirmiausiai apibrėžia itin gili perskyra tarp Latvijos valstybinės politikos įtvirtinant latvių kalbos statusą, reikalaujant Latvijos pilietybę nepiliečiams įgyvendinti per natūralizacijos procesą (o ne automatiškai), bei rusakalbių nepiliečių priešiško šiai politikai.

Tai reiškia, jog Lietuva savo santykius su lietuvių tautine mažuma Latvijoje turi projektuoti atsižvelgdama į Latvijos valstybės istorinę raidą ir geopolitinę situaciją. Tautinių mažumų Latvijoje teisių reguliavimas yra „priištą“ prie rusakalbių integracijos į Latvijos visuomenę klausimo. Todėl **Lietuva neturėtų kelti klausimo dėl „veidrodinio“ (abipusiškumo) principo reguliuojant tautinių mažumų teises Latvijoje ir Lietuvoje.** Toks sprendimas reikštų, jog Lietuva suteikia papildomą svertą trečiosioms valstybėms spausti Latvijos švietimo ir apskritai visą politinę sistemą.

Kita santykių su lietuviais Latvijoje kryptis – **baltiškiosios tapatybės stiprinimas.** Lietuvių mažumą Latvijoje ir latviai gyvenantys Lietuvoje galėtų tapti vienu iš baltiškiosios tapatybės puoselėjimo židinių. Vienas iš konkrečių veiklos kryptių – lietuvių kalbos populiarinimas Latvijoje ir atvirkščiai – latvių kalbos pozicijų Lietuvoje stiprinimas. Ryšių stiprinimas švietimo srityje svariai prisidėtų prie bendros regioninės politikos plėtros.

Turime skatinti tiek lietuvių Latvijoje, tiek ir latvių Lietuvoje bendruomenių telkimąsi. **Todėl būtų tikslinga svarstyti Lietuvos–Latvijos bendruomenių, ypač pasienio regionų, konkursų, taip pat įvairių bendrą istorinę atmintį puoselėjančių renginių organizavimo galimybes.**

6.2. Lenkijos lietuvių atžvilgiu

Lenkijos lietuvių bendruomenei suteikiamos teisės ir šių teisių praktinio įgyvendinimo užtikrinimas neturi priklausyti nuo Lietuvos lenkų bendruomenės keliamų klausimų ir jų sprendimo. Ypač svarbu užtikrinti, kad Lenkijos pusė mažintų atotrūkį tarp tautinių mažumų teisių formalaus įtvirtinimo ir praktinio jų įgyvendinimo.

Lietuva turi būti suinteresuota, kad tautinių mažumų klausimai nebūtų siejami su bendradarbiavimu strateginių infrastruktūrinių projektų, NATO ir ES raidos ar Rytų

politikos klausimais. Formuojant tautinių mažumų politiką, kaip ir Latvijos atveju, tikslinga svarstyti Lietuvos–Lenkijos pasienio regionų, konkursų ir naujų projektų organizavimo galimybes.

Lietuvių bendruomenės problemos su lietuvius žeminančiais paminklais ir su priešišku skatinančiom savivaldybės tarnautojų nuostatom turėtų būti ir toliau keliamos į aukštą politinį lygmenį, kadangi aukščiausiu lygmeniu turi būti užtikrinta, kad etninė įtampa nebus eskaluojama. Lietuvos pusė turi aiškiai pabrėžti, kad tautinių mažumų teisių užtikrinimas turi vykti ne tik *de jure*, bet ir *de facto*. Atsižvelgiant į informaciją viešojoje erdvėje, Lenkijos lietuvių vertinimus ir Lenkijos teisės aktų analizę, **galima išskirti šias Lenkijos lietuviams svarbiausias problemas (daugiausia – švietimo srityje), kurios turi likti Lietuvos-Lenkijos dialogo dalis:** (a) Lenkijoje mažėja mokyklų, kuriose ugdomas vyksta lietuvių kalba (per dešimtmetį lietuviškų mokyklų skaičius Lenkijoje sumažėjo beveik perpus); (b) nepakankamas mokyklų ir vaikų darželių finansavimas iš Lenkijos biudžeto (pagal Lenkijoje galiojančius įstatymus mažose tautinėse mokyklose besimokantiems mokiniams turi būti skiriamas didesnis mokinio krepšelis, tačiau realiai lietuviškų mokyklų jis nepasiekia); (c) Lenkija neskiria pakankamai lėšų ir dėmesio egzaminų užduočių vertimo į lietuvių kalbą kokybei užtikrinti, lietuviškos užduotys pateikiamos su klaidomis, o tai skatina mokinius patikrinimus ir egzaminus laikyti lenkų kalba. To pasekoje kiekvienais metais vis mažiau moksleivių rižtasi laikyti egzaminus lietuvių kalba; (d) neišspręstas vadovėlių lietuvių kalba leidybos klausimas: trūksta lietuvių kalba išleistų lietuvių kalbos, Lietuvos istorijos ir geografijos vadovėlių (tuo tarpu Lietuvoje visos tautinių mažumų mokyklos aprūpinamos vadovėliais, tad šiuo atveju itin svarbus abipusiškumo principas); (e) lietuvius žeminantys paminklai Berzniko kapinėse ir antilietuviškos nuostatos žiniasklaidoje, kurstančios lenkų priešišku lietuvių atžvilgiu.

6.3. Rusijos lietuvių atžvilgiu

Rusijos lietuviai yra negausi ir geografiškai nesusitelkusi tautinė mažuma, todėl jų problemos natūraliai neatspindi opiausių tautinių mažumų klausimų Rusijos Federacijoje. lietuvių tautinei mažumai yra iš esmės neaktualios centralizuojančios ir homogenizuojančios politikos pasekmės - prarandamos teisės, kurios lietuviams niekada ir nebuvo garantuojamos.

Kita vertus, tokia padėtis apsunkina pastangas pasinaudoti visoms mažumoms valstybės garantuojamomis teisėmis, pirmiausiai teise į švietimą gimtąja kalba. Nesant svertų paveikti

Rusiją dėl lituanistinio švietimo finansavimo, didesnis būtinų resursų užtikrinimo poreikis atitenka Lietuvai Valstybinio finansavimo išlaikymas aktualus bendruomenėms visose šalyse, tačiau Rusijos atvejis reikalauja ypatingo dėmesio dėl greičiausiai asimiliacijai pasiduodančios bendruomenės. Svarbiausios sritys – bendruomeniškumo palaikymas, lituanistinis švietimas.

Kaliningrado srityje lietuviai sudaro reikšmingesnę mažumą (1.3 proc.) ir yra autochtonai, o ne tremtinių palikuonys. Tyrimai patvirtina pastangų išsaugoti lietuvių kalbos vartojimą regione nuosmukį pastaraisiais metais ir asimiliacijos tempų liudijamą būtinumą šias pastangas atkurti. **Šiame regione egzistuoja prielaidos ir būtinybė siekti formaliojo lietuviško švietimo ir vietinės lietuviškos spaudos atkūrimo, siejant šiuos siekius su jau 10 metų egzistuojančiu lietuvių kalbos kursu I.Kanto universitete ir taip Kaliningrade formuojant lietuviybės puoselėjimo centrą.**

6.4. Baltarusijos lietuvių atžvilgiu

Pagrindine grėsme tiek baltarusių, tiek ir tautinių mažumų (jų tarpe ir lietuvių) tautinei savimonei reikia laikyti rusų kultūros bei kalbos įtaką. Kadangi skirtingai nei kitose kaimyninėse valstybėse, Baltarusijos politika tautinių mažumų atžvilgiu nėra nei agresyvi, nei gynybinė ir galėtų būti vadinama indiferentiška, tampa **paradoksalu, kad norėdama išsaugoti bendruomenių lietuviškumą, Lietuva turėtų būti suinteresuota aiškiau artikuliuota Baltarusijos etnine politika.**

Vienas iš dabartinę Baltarusijos politinę sistemą įtvirtinančių ramsčių – baltarusiškos kolektyvinės tapatybės nebuvimas, kuri buvo pakeistas vadinamu post-sovietiniu surogatiniu identitetu, kuriame dominuojančias pozicijas užėmė rusiškos kultūros asimiliacinis elementas. Todėl Lietuva turėtų būti suinteresuota ne tik aiškiai artikuliuota Baltarusijos etnine politika, bet ir Baltarusijos tautinės tapatybės stiprinimu.

Viena iš galimų veiklos krypčių – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, kurios egzistavimas ir sudarė sąlygas daugiau ar mažiau savaveiksmės baltarusių tautos užgimimui, įvairių formų istorinė reminiscensija. **Labai svarbu, kad Lietuva skatindama baltarusiškos tapatybės plėtrą galėtų stebėti jos raidą, kad jos trajektorija neišsivystytų į anti-lietuviškas tendencijas. Į**

šiuos projektus galėtų būti įtraukta ir lietuvių tautinė mažuma Baltarusijoje kaip LDK laikų autochtonai.

Atsižvelgiant į tai, kad tarptautinių ir žmogaus teisių organizacijų veikla Baltarusijoje yra gana stipriai apribota, **Lietuvai planuojant politiką Baltarusijos lietuvių bendruomenių atžvilgiu geriausia ją formuluoti remiantis pasirašytais dvišaliais susitarimais.**

Lietuvių bendruomenė Baltarusijoje atrodo gana fragmentuota ir susiskaldžiusi, o tai ilgalaikėje perspektyvoje reikš didesnę bendruomenės atomizaciją ir eventualų lietuviškumo mažėjimą joje. **Lietuvos politika tokiu būdu turėtų būti nukreipta į bendruomenių bendradarbiavimą bei naujos kartos bendruomenės lyderių paiešką, kas lietuvių organizacijas padarytų dinamiškesnėmis ir todėl mažiau pažeidžiamomis esamai valdžios kontrolei.**

VIII. Summary

The purpose of this report is to evaluate and compare the legal basis and its implementation that ensures the rights of national minorities in general, and of Lithuanian national minority in particular, in neighboring countries – Latvia, Russian Federation, Belarus and Poland. This research is based on the analysis of legislation, on the reports of international organizations, on the discourse analysis and also on the data gathered through submission of questionnaires for the members of Lithuanian minority groups in these countries.

The main dimensions that are examined are minority education rights, the use of minority languages in public sphere and access to media, civil and political rights as well as socioeconomic rights. Each case study starts with a brief introduction about historic genesis of the concepts of nation and nationality, which differ from state to state.

A clear distinction must be made between the EU and CoE member countries (Latvia, Poland) and those that are not obliged to their standards. Even though all 4 countries are parties to most of the international treaties, the difference consists in national legislations and, more importantly, in their implementation. The latter defines how the rights of national minorities are ensured *de facto*.

In Latvia a long lasting issue of contention exists between Latvians and a large Russian minority. After regaining independence in 1991 Latvia deprived from citizenship all those that do not have Latvian origins by introducing the new legal status of non-citizen. Non-citizens are

expected to decide the country of their citizenship, while enjoying much more rights than stateless persons. There are continuing incentives to change the existing status quo by declaring Russian the second official language or by automatically giving citizenship to all non-citizens (most of them Russians). As Latvians feel threatened by the ethnic composition of their nation-state, there is no surprise that referendums on these issues have not produced any change so far. The needs of Russian minority are often mistakenly seen as representing the needs of all national minorities.

Lithuanians in Latvia are in a stable situation. The Lithuanian minority in Latvia is satisfied with the Saturday schools and one regular school (grades 1 to 12) which gathers around 400 students. In the early 2000s many informal schools were closed due to the small numbers of children attending. This reflects the demographic tendencies and the fact that the Lithuanian minority is ageing.

Education law ensures that 40% of the disciplines at any minority school can be being taught in minorities` language and 60% in Latvian. All land signs are in Latvian only (with exception of autochthons Lyvs) and all personal names are written in Latvian, but with a right to write original transcription in additional pages of the passport. Public service and correspondence with the institutions are also permitted only in Latvian. All citizens despite of their ethnicity have passive (can vote) and active (can be elected) political rights. Lithuanians have a one representative in the Latvian parliament (Saeima) - Romualdas Ražukas. Newspapers can be published without restrictions in languages other than Latvian, yet the expenses are covered by the publisher. An important positive practice is the accordance of the legal regulations with the practical situation. Overall, the Lithuanian minority in Latvia is not visible in the popular discourse, and finds itself satisfied with the status quo.

Poland is the most ethnically homogenous of all the countries in the study and has the best legal framework for the protection of its national minorities. Like in Lithuania, minority education is in the minority`s language, with the exception of a few subjects (history, geography, Polish language) which are taught in Polish. Most exams can be taken in a minority language. After meeting certain requirements, such as the threshold of at least 20% minority population (or the consent of at least half of the population of a debated settlement), public signs can also be written in a minority language. The local institutions can provide information in a minority language as well. Media programs in minority languages are set as a priority and minority parties can be exempted from a 5% threshold to participate in a division of the mandates.

On the other hand, there is a gap between the legal framework and practical implementation. Because of inadequate financing system, all Lithuanian schools lack financial

resources, as well as textbooks and proper translation of exam questions. Personal names in original form cannot be used to a full extent, because public servants do not always speak a minority language, computers do not always support different alphabets, and surnames can only be written in a male form. Public signs in a minority language are available in those areas where a national minority constitutes at least 20% of the population, or at least half of the population in a disputed settlement supports the multilingual signs. However, the municipal council is free to decide to allow the signs or not. The denial of this opportunity for Lithuanians and other minorities has been accompanied by some sporadic violent acts against existing signs and places of historical memory. The question of political participation also differs in practice. Poland uses so-called D'Hondt electoral system, which favors the biggest political parties. The exemption of the 5% threshold usually has no effect due to the sizes of the ridings. Only the German minority is numerous enough to have its political party elected to the parliament.

The national minority policy of Russia to a large extent is a continuation of the USSR minority policy. The latter allowed a wide cultural autonomy of national republics. In the 21st century Vladimir Putin changed the doctrine by imposing the concept of the new Russian citizen – a combination of an ethnic diversity and civic patriotism to the Russian civilization. According to this doctrine, the Russian ethnicity is the central one. Other identities and their representations are being suppressed. The main instrument for this is the educational system. All public sights and documents must be based on Cyrillic alphabet. Personal names are available in original form, but only in passports. National republics can have a second official language and regulations of minority education are different in every administrative unit. The biggest problem for Lithuanian communities is the absence of the financial support, resulting in inability to provide Lithuanians with the teaching supplies and Lithuanian press.

Belarus is an exceptional case for having no national minority policy. The Russian language and identity are taking over not only the minorities, but Belarusians as well. The lack of civil liberties and human rights are of a huge concern and this is true for all Belarusian citizens, not only for national minorities. Lithuanian Diaspora is diminishing rapidly due to the urban denationalization, its ageing, assimilation and emigration to Lithuania and other EU countries.